

KOOPERATİFÇİLİK

SAYI: NUMBER: 90

EKİM - KASIM - ARALIK 1990

OCTOBER - NOVEMBER - DECEMBER 1990

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

Sayı: 90

Ekim-Kasım-Aralık 1990

Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından
Üç Ayda Bir Yayınlanır
Fiyatı : 5.000.- TL
Yıllık Abone: 20.000.- TL
Yurtdışı: 40.000.- TL

Yazışma Adresi: Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay/ANKARA
Tel: 131 61 25 - 131 61 26, Faks: 134 06 446

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi
Hüsnü POYRAZ

Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Yayın Kurulu
Başkan: Prof.Dr. Celâl Er
Raportör: Prof. Dr. Orhan ARSLAN

Üye : Erol DOK
Üye: Alâaddin KORKMAZ
Üye: Dr. Kemâl GÖRMEZ

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

- Başyazı	3
- 1163 Sayılı Kooperatifler Yasasındaki Son Değişikliklerin Genel Değerlendirilmesi ve Bu Değişiklere Göre Kooperatiflerde Yönetim Sorumluluğu	
Yılmaz Edik	5
- Propaganda ve Halkla İlişkiler	
Yrd. Doç.Dr. Burhan Aykaç	27
- Türk Çevre Teşkilatının Yapısı ve Sorunları	
Yrd.Doç.Dr. Kemal Görmez	51
- El Yazması Eserlerimizde Süsleme Sanatları	
Adnan Tepecik	60

CO-OPERATION

AOUARTERLY PUBLICATION ON COOPERATIVE WORKS

NUMBER: 90

October-November-December 1990

Quarterly Published by the Turkish Co-operative Association

Correspondence Address:

Türk Kooperatifçilik Kurumu

Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay/ANKARA

Tel: 131 61 25 - 131 61 26, Faks: 134 06 446

Proprietor on behalf of the Turkish Co-operative Association

Responsible Editor

Hüsnü POYRAZ

(The opinions expressed in the articles belong to the authors)

CONTENTS

- Editorial	3
- General Evaluation of Recent Revisions in The Law No. 1162 on Cooperatives and Administrative Responsibility at the Cooperatives in regard with the subject revisions	
Yılmaz Edik	5
- Promotion and Public Relations	
Asst. Prof.Dr. Burhan Aykaç	27
- The Structure and Problems of Turkish Environmental Organization	
Asst. Prof.Dr. Kemal Görmez	51
- Ornamental Art on The Hand SCRIPT Works	
Adnan Tepecik	60

Baskı : T.H.K. BASIMEVİ İŞLETMECİLİĞİ

Tel : 341 90 60

ANKARA

Başyazı

BİR YAYIN YILI DAHA KAPANIRKEN

Kooperatifçilik derginiz elinizdeki sayısıyla bir yayın yılını daha geride bırakıyor. 1990 yılının son sayısı olarak sunduğumuz bu sayıyı da bundan öncekiler gibi begeneceğinizi umuyoruz.

Hepinizin yakından bildiği gibi Türkiye'de istikrarlı bir yayın faaliyetini gerçekleştiren dergi sayısı sınırlıdır. Özellikle bilimsel nitelikli yayın yapan dergilerin ömürleri oldukça sınırlı olmaktadır. Bir de Kooperatifçilik gibi ilmi araştırmaların çok kısır olarak gerçekleştirildiği bir alan düşünülürse Kooperatifçilik Dergisi'nin başarısı daha doğru görülebilir. Çünkü Kooperatifçilik dergisi yılda dört sayı olarak elinizdeki bu sayı ile 90. sayısına ulaşmıştır.

Hemen belirtelim ki biz size çok mükemmel bir dergi sunabildiğimiz iddiasında değiliz. Bu mükemmellik uzun bir zaman içinde Türkiye'de Kooperatifçilik ve meselelerine artan ilgi ile doğru orantılı olacaktır. Siz değerli okuyucularımızın bu konudaki çalışmaları bizi güçlendirecektir. Bu açıdan sizin yapacağınız araştırmalara her zaman sahifelerimiz açık olacaktır. Ancak bu sayede arzu ettiğimiz bir dergiyi gerçekleştirme amacına ulaşabileceğiz. Sanırım önümüzdeki yıllarda bu da gerçekleşecektir.

Dergimizin ve yine Kooperatifçilik Kurumu yayınları arasında çıkan Karınca, Cooperation in Turkey ve birkaç yıldır yayınlanmakta olan Karınca Kardeş dergilerinin bu istikrarlı ve seviyeli yayınlarında Kurum yöneticilerinin, Türk Kooperatifçilik Kurumu üyelerinin ve okuyucularının katkıları ortakır.

Sırası gelmişken belirtmekte yarar olduğu kaanatinde olduğumuz bir mesele de, Kurumumuzun sadece yayın faaliyetleri ile kalmadığıdır. Türk Kooperatifçilik Kurumu kurulduğu günden buna Kooperatifçiliğin gelişmesi için yayın faaliyetleri dışında bir dizi faaliyet de gerçekleştirmektedir. Bunlardan önemli birisi de önümüzdeki

günlerde gerçekleşecektir. Önümüzdeki Kasım ayı içerisinde Türk Kooperatifçilik Kurumu XIII. Milletlerarası Kooperatifçilik Kongresi'ni gerçekleştirecektir. İşte bu tip faaliyetlerin yaygınlaşması ile bizim yayın faaliyetlerinin başarısı ve kalitesi irtibatlı olarak gelişecektir.

Türk Kooperatifçiliğine gönül verenlerin bizleri destekleyeceği ve daha nice güzel sayılar çıkaracağımızı umuyoruz.

Elinizdeki sayıda birbirinden farklı dört araştırma sunuyoruz. Bunlardan birisi Pankobirlik Personel ve Mali İşler Dairesi Başkanı tarafından hazırlanan "1163 Sayılı Kooperatifler Yasasındaki Son Değişikliklerin Genel Değerlendirilmesi ve Bu Değişikliklere Göre Kooperatiflerde Yönetim Sorumluluğu" ismini taşımakta olup, yeni düzenlemelerin olumlu ve olumsuz yanları tartışılmakta ve yeni öneriler getirilmektedir. Yine bu yazıda Kooperatif yönetimi ve yöneticilerin sorumlulukları üzerine oldukça ciddi analizler yapılmaktadır.

Bir başka yazı ise Yardımcı Doç. Dr. Burhan Aykaç'ın imzasını taşıyan "Propaganda ve Halkla İlişkiler" isimli yazıdır. Beğenerek okuyacağınızı sandığımız bu yazıdan başka bir yazı Türkiye'nin son yıllarda karşılaştığı önemli problemlerden biri ile ilgili olup "Türk Çevre Teşkilatı'nın Yapısı ve Sorunları"dır. Bu yazının imzası Y. Doç. Dr. Kemal Görmez'dir.

Son olarak beğeneceğinizi umduğumuz bir yazı ise Adnan Tepecik'in "El Yazması Eserlerimizden Süsleme Sanatları" isimli bir yazıdır.

Yeni yayın yılında daha iyi bir Kooperatifçilik'te buluşmak üzere.

Kooperatifçilik

1163 SAYILI KOOPERATİFLER YASASINDAKİ SON DEĞİŞİKLİKLERİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ VE DEĞİŞİKLİKLERE GÖRE KOOPERATİFLERDE YÖNETİM SORUMLULUĞU

Yılmaz EDİK^(x)

I- Yasa Değişikliğinin Genel Değerlendirmesi:

Ülkemizde 1863 yılında "Memleket Sandıkları" ile başlayan kooperatifleşme hareketimiz günümüze kadar, sosyal ve ekonomik gelişmelerin oluşturduğu ihtiyaçlar gereği muhtelif yasalarla düzenlenmiştir. Halen yürürlükte bulunan 1581 Sayılı Yasa "Tarım Kredi Kooperatiflerini ve Birliklerini" 3186 ve 2834 Sayılı Yasalar "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerini" 1196 Sayılı Yasa "Tütün Tarım Satış Kooperatifleri ile Birliklerini" ve 1163 Sayılı Yasa ise bu kooperatifler dışında kalan tüm kooperatifleri düzenlemektedir.

Yüzyılı aşkın geçmişine rağmen arzulanan düzeye henüz ulaştıramadığımız kooperatifçiliğimizin yavaş gelişmesinde şüphesizki sosyo-ekonomik ve kültürel muhtelif sebepler mevcuttur. Ancak gelişme çabasında olan Ülkemizde bu konuda en önemli faktörün; sosyal ve ekonomik kalkınmada kooperatiflerin etkili bir araç olduğunun henüz gerçek anlamda benimsenmemiş olmasıdır. Nitekim; 1961 ve 1982 Anayasalarında kooperatifçiliğin geliştirilmesi için her türlü tedbirin alınacağı belirtilmesine rağmen, bu alanda gerekli olan idari, mali ve yasal destek yetersiz kalmıştır. Özellikle milli gelirden çok düşük pay alan ve bu nedenle de tasarruf gücü sınırlı olan tarım kesiminde yaşayanların oluşturduğu kooperatifler, sayısal çokluğa rağmen yeterli etkinliğe ulaşamamışlardır. Ancak özel Kanunlarla kurulan ve yakın zamana kadar Devletin tarım sektöründe ürün destekleme ve kredilendirme işlemlerinde yararlandığı Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatiflerimizin bugün ulaştıkları potansiyel bu özel politikanın sonucudur. Diğer tarımsal amaçlı kooperatiflerin ise yeterli destekten yoksun olduğu görülmektedir. Son yıllarda konut açığının giderilmesi amacıyla önemli miktarda fon tahsis edilmesi, yapı kooperatiflerine de bir ölçüde etkinlik kazandırmıştır.

İlk defa 1961 Anayasası ile bir Devlet politikası olarak belirlenen kooperatifleşme hareketimizde; 1969 yılında yürürlüğe giren ve Kooperatiflerimize müstakil hukuki hüviyet kazandırılmasını amaçlayan 1163 sayılı Yasa'nın kabulü bu alanda önemli bir gelişmedir. Tüm Kooperatifleri düzenleyen bir etkinliğe sahip olmamasına rağmen 1163 sayılı Yasanın uygulamada bulunduğu 20 yıllık sürede şüphesizki kooperatiflerimizin gelişmesinde olumlu katkıları vardır. Ancak; toplum yapısındaki hızlı değişimin etkisiyle kooperatif mevzuatı da yetersiz kaldığından yeniden düzen-

(x) Pankobirlik Personel ve Mali İşler Dairesi Başkanı

leme ihtiyacı doğmuştur. Devletin kooperatifçiliğe sağladığı en önemli yasal destek olan bu Kanunda yaklaşık 10 yıldır ihtiyaç duyulan değişiklikler için uygulayıcı kuruluşların ve ilgili Bakanlıkların teklifleri Meclis komisyonlarına kadar ulaştırılmış ancak konuya gereken önem verilmediğinden yasallaşmamıştır. Bu durum henüz tüm kooperatifleri ekonominin etkili bir aracı haline getirecek kapsamlı bir politika izlenmediğini göstermektedir.

Kooperatifler Yasasında 16.11.1971 gün ve 1496 sayılı, 18.6.1981 gün ve 2475 sayılı, 12.6.1987 gün ve 3381 sayılı Kanunlarla birkaç maddede yapılan kısmi değişiklikleri takiben son olarak 6.10.1988 gün ve 3476 sayılı Kanunla ihtiyaçların gerektiği düzeyde olmamakla birlikte daha kapsamlı değişiklikler yapılmıştır.

3476 sayılı değişiklik Kanununun gerekçesinde tüm kooperatiflerin sorunlarına yasal açıdan köklü ve kalıcı çözümler getirilmesi amaçlanmasına rağmen; gerçekleşen değişikliklerin bu kapsamda olmadığı, daha ziyade son yıllarda konut kooperatiflerinde yaşanan ve toplumda sözkonusu kooperatiflere güveni önemli ölçüde sarsan sorunların çözümünü hedef alan düzenlemelere önem verildiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen yapılan değişiklikler şüphesiz ki Kooperatiflerimizin gelişimini hızlandıracak önemli düzenlemeler olmuştur. Nitekim:

1- Kooperatifleşme fikrinin toplumda benimsenmesi ve yaygınlaşarak gelişmesinde en önemli unsur olan güven'in sağlanmasında Kamu Kurum ve Kuruluşlarının isimlerinin kullanılarak fertlerin yanıtlanmasını önlemek üzere yapılan değişiklik tasarruf imkânları kısıtlı fertlerin ve kooperatifleşme fikrinin korunması açısından yararlı olmuştur. (D.K. Mad: 1) (K.K. Mad: 2)

2- Kooperatif ortaklarının ileride zararlı olmamaları için; Ortaklık taleplerinin daha ciddi olarak araştırılması hususunda Yönetim Kurulunun görevlendirilmesi, özellikle konut kooperatiflerinde en çok istismar konusu olan fazla ortak kaydetmenin önlenmesi için sayısal tesbit yetkisinin Genel Kurul'a verilmesi ve ortaklık devirleri ile ortaklıktan çıkarılmalarda ve ayrıca çıkan ortak yerine yeni kayıtlarda İdarenin keyfi tutumunun engellenmesi suretiyle; ortaklık haklarının güvenliği sağlanmıştır. (D.K. Mad: 2-3-4) (K.K. Mad: 8-14-16).

3- Ekonomik açıdan güçsüz kitlelerin oluşturduğu kooperatiflerin şüphesiz ki, en büyük sorunu finansman yetersizliğidir. Kooperatifler ve Birliklerde sermaye artışı yoluyla öz kaynak miktarını geliştirici düzenlemeler kooperatiflerin hizmet etkinliğini arttıracaktır. Diğer taraftan, tarımsal amaçlı kooperatiflerin yatırım faaliyetlerine finansal destek sağlanması da; kırsal kesimin sosyo ekonomik yapısı nedeniyle daha güç durumda bulunan ve mevcut kooperatiflerin % 20'sini oluşturan tarımsal amaçlı kooperatiflerin geliştirilmesi açısından son derece isabetli bir düzenlemedir. (D.K. Mad: 5) (K.K. Mad: 19)

4- Ortakların Genel Kurula iştirakini zorlaştıran hükümlerin kaldırılması da Genel Kurul kararlarının etkinliğini arttıracaktır. (D.K. Mad: 8) (K.K. Mad: 26)

5- Kooperatiflerde ve Birliklerde sermaye artışını teşvik amacıyla, paylara verilen faiz oranının yükseltilmesi ile ortak dışı işlem gelirlerinin dağıtılmasına imkân verilmesi ve Birliklerde otofinans için Fevkalade Yedek Akçe ayrılması yeterli olmakla birlikte kısmen de olsa etkili olacaktır. (D.K. Mad: 7-8) (K.K. Mad: 38-39)

6- Özellikle yapı kooperatiflerindeki istismarı önlemek amacıyla; gayrimenkul alım, satım, imalat ve inşaat işlerinin esaslarını tesbit ve yapı kooperatifi ortak ve ko-

nut sayısının kararlaştırma yetkilerinin Yönetim Kurulundan Genel Kurula alınması, bu alanda işlemleri disipline edecek yararlı bir düzenlemedir. Ancak diğer kooperatif kuruluşları açısından uygulama zorlukları getirecektir. (D.K. Mad: 9) (K.K. Mad: 42)

7- Yıllık faaliyet sonuçlarının açıklanarak, ortakların denetim ve onayına sunulduğu Olağan Genel Kurullar; uygulamada bazı yöneticilerin hesap vermekten kaçınmaları nedeniyle çoğu kez zamanında ve gerektiği şekilde yapılamamakta, bu husus kooperatif - ortak ilişkilerini zayıflatarak kuruluşun çöküşüne varan olumsuz gelişmelere neden olmaktadır. Yapılan yeni düzenlemelerle Yönetim ve Denetim Kurulu dışında Birliklere ve Bakanlığa da çağrı yetkisi verilmek ve 6 aylık zaman sınırı getirilmek suretiyle toplantının mutlaka yapılması sağlanmıştır. Diğer taraftan gündeme alınacak azınlık talepleriyle gündemde olmayan hususların görüşülmesi için getirilen yeni hükümler; her yıl seçim talep ve mücadelelerini önleyerek yönetimde istikrarı ve dolayısıyla icraatta etkinliği sağlayacaktır. (D.K. Mad: 10-11-12) (K.K. Mad: 43-45-46)

8- Ortaklara ek ödeme yüklemelerinde gerekli olan ancak yalnızca konut kooperatiflerince kamu kuruluşlarında kullanılan kredilerde aranmayan karar nisabı; yeni düzenlemede tüm kooperatiflere teşmil edilerek, kamu kredilerinin kullanımında idareye rahatlık getirilmiştir. (D.K. Mad: 13) (K.K. Mad: 52)

9- Kooperatifin en yetkili icra organı olan Yönetim Kurulunda görev alacakların ve Genel Kurul adına gözlemcilik yapan denetçilerin bu yetkilerini kötüye kullanmalarını önlemek ve T. Ceza Kanununa göre mahkumiyetleri olanların Yönetim ve Denetime gelmelerini engellemek amacıyla getirilen hükümler; Yönetim kalitesini ve Denetimin etkinliğini arttıracaktır. Denetçilerin de Yönetim Kurulu üyelik şartlarını araştırmak ve bu şartlara uymayanların görevlerine son vermekle yükümlü tutulmaları, Yasa hükmüne işlerlik kazandıracaktır. (D.K. Mad: 14-16) (K.K. Mad: 56-65)

10- Gayrimenkul alımlarında usul ve amaca uygunluğu zorunlu kılan, tanıtım ve ortak kaydı için verilen bilgi ve belgelerin gerçek dışı olmasını yasaklayan, diğer taraftan Yönetim Kurulu üyeleri ve personele kooperatifle ticaret yapma yasağı getiren hükümler; Yönetim yetkisinin kooperatif ve dolayısıyla ortaklar aleyhine kullanılmasını önlemektedir. (K.K. Mad: 15) (K.K. Mad: 59)

11- Kooperatiflerimizin güçlü bir organizasyona ulaşmaları için Birlikler şeklinde örgütlenmeleri sağlanırken, Bakanlıkça belirlenecek bölgelerde aynı amaçlı birden fazla Birliğin kurulmasının yasaklanması; bu alanda aslında kısıtlı olan kaynakların israfını önleyecektir. Diğer taraftan taşıdıkları büyük sorumluluklara rağmen yeterli etkinliğe sahip olmayan Birliklere denetim yetkisinin verilmesi de; bu kuruluşların kendilerine bağlı birimler üzerindeki yaptırım gücünü kısmen de olsa arttırmış olacaktır (D.K. Mad: 17-18-19) (K.K. Mad: 72-75-76)

12- Kooperatiflerin dağılma sebepleri yeniden düzenlenmiş; amacını gerçekleştiren ya da gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı Bakanlıkça mahkemeye tescil ettirilen Kooperatiflerin varlıklarına son verilerek, amaç dışı kullanılmalarını önleyecek tedbirler getirilmiştir. (D.K. Mad: 20) (K.K. Mad: 81)

13- Yasanın uygulanmasında, Kooperatifleri desteklemek amacıyla ihdas olunan fonların kullanımında, gerektiğinde bağımsız denetim kuruluşlarını görevlen-

dirmede ilgili Bakanlığa düzenleyici tasarruflarda bulunma yetkisi verilerek; bağlı kooperatiflerin faaliyetlerinin yönlendirilmesinde, koordinasyon ve denetimde daha etkili hale getirilmiştir. (D.K. Mad: 21-22-23-24) (K.K. Mad: 86-87-90-91)

14- Siyasi faaliyet yasağının kapsamı genişletilerek kooperatiflerin ekonomik ve sosyal amaçlar dışında politik ve ideolojik amaçlara alet edilmelerini önleyici yasal tedbirler artırılmıştır. (D.K. Mad: 25) (K.K. Mad: 92)

15- Nihayet değişiklik kanunu ile yapılan en önemli düzenleme; işlenen suçların gerektirdiği ağırlıkta cezai müeyyidelerin getirilmesi olmuştur. Böylece Kooperatifler Yasasına işlerlik ve etkinlik kazandırılmış olmaktadır. (D.K. Mad: 26) (Ek Madde)

Kanunda yapılan değişikliklerin bu olumlu yönlerine rağmen özellikle yapı kooperatifleri dışında kalan diğer kooperatif kuruluşlara uygulama zorluğu ve buna bağlı olarak getirilen cezai müeyyideler nedeniyle yönetimde sorun yaratan düzenlemeler de olmuştur. Nitekim:

– Yapı Kooperatiflerindeki istismarı önlemek amacıyla Genel Kurulun devredemeyeceği yetkiler içine alınan gayrimenkul alım, satım, inşaat ve imalat usul ve esaslarına ilişkin yetkilerin yönetimden alınması; diğer kooperatif türlerinde bu konularda faaliyetin gerektirdiği ve kısa sürede alınması gereken zorunlu kararlara engel olduğundan, icranın etkinliğini azaltacak ve uygulamada ciddi aksamalara neden olacaktır. Bu itibarla, söz konusu değişiklik yapı kooperatifleri için bir istisna hükmü olarak bırakılmalı ancak diğer kooperatifler bu kapsamdan çıkarılmalıdır: (D.K. Mad% 9-15 son paragraf)

– Olağan Genel Kurulun toplanması için getirilen zaman sınırı olumlu bir düzenleme olmakla beraber süre uzun tutulmuştur. Müteakip faaliyet yılının yarısına kadar yapılan ve belkide Genel Kurulca müdahaleyi gerektiren uygulamalar veya haklarında amme davası açılan Yönetim Kurulu üyeleri hakkında verilecek kararların gecikmesini asgariye indirmek için süre azami 3 veya 4 ay olmalıdır. (D.K. Mad: 11)

– Azınlığın talebine istinaden yapılacak gündeme madde ilavesi konusuna, uygulamadaki sorunları gidermek üzere açıklık getirilmeli ve toplantıdan 20 gün önce yapılacak yazılı başvurunun Noter tasdikli olması sağlanmalıdır. Toplantı esnasında yapılacak yazılı başvuruda ise; talep sahiplerinin tamamının toplantıda bulunmaması halinde yine noter tasdikinin aranması yerinde olacaktır. (D.K. Mad: 12)

– Genel Kurulca verilecek tasfiye kararında özel bir nisap aranmaması ve ana sözleşmeye bırakılması; kooperatifin geleceği ile ilgili böyle önemli bir konuda ve özellikle ikinci toplantıda azınlığın kararı ile varlığını yitirmesine neden olabilecektir. Bu hususun kayıtlı ortakların esas alındığı ve asgari 2/3 oranı ile sınırlanarak kanun hükmü haline getirilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir. (D.K. Mad: 26)

II - 1163 Sayılı Yasa İçin Değişiklik Önerileri:

1163 sayılı Yasanın tüm kooperatiflerin ve özellikle tarım kesiminde faaliyet gösteren ortak sayıları fazla kuruluşların sorunlarına kalıcı çözümler getirmesi için, söz konusu Yasada aşağıda belirtilen değişikliklerin de kısa sürede yapılması gerektiği kanaatindeyiz:

1) Ekonomiye yük teşkil edecek güçsüz kooperatiflerin oluşmasını önlemek üzere, kooperatifin kuruluş izni verilirken ilgili Birlik veya Merkez Birliğinin yazılı onayı alınmalı ve Yasanın 2. Maddesinde bunu sağlayacak düzenleme yapılmalıdır.

2) Kooperatiflerin kuruluş ve gelişmelerinde yardımcı olmak amacıyla, Kamu Kurum ve kuruluşlarının Kooperatiflerde görevlendireceği elemanlarının görev yasağına bu alanda istisna tanınmalı ve Yasanın 9. Maddesi buna göre düzenlenmelidir.

3) Kooperatiflerde sermaye birikimini hızlandırmak üzere; devlet kuruluşlarının öncülüğünde projeye dayalı olarak üretim yapanlarla, ürünleri Devletin destekleme alımları kapsamında bulunan ortakların apellerinin ürün bedellerinden tahsilini sağlamak için Yasanın 19. veya 27. Maddeleri yeniden düzenlenmelidir.

4) Müsbet Gelir-Gider Farkının bölünmesinde mevcut Kanunun getirdiği temel prensibe katılmakla beraber, genelde tüketim kooperatifçiliğini özendiren ve bu alanda etkili olan risturn uygulamasının, üretim ve hizmet fonksiyonlarını yürüten çok ortaklı kooperatifler için yetersiz bulunduğu ve özellikle ortakları münavebeli üretim yapan kooperatiflerde dengesiz kâr dağılımı sebebiyle sakinler yarattığı dikkate alınarak; Yasanın 38. Maddesi yeniden düzenlenmeli ve bu nitelikteki Kooperatiflerde zorunlu risturn oranı azaltılarak, sermayeye verilecek faiz yükseltilemeli veya Kurumlar Vergisi muafiyeti tanınmak kaydıyla sermaye üzerinden kâr dağıtımını sağlanmalıdır.

5) Kooperatiflerin kaynak yetersizliğini gidermede yardımcı olmak üzere; Yasanın 39. Maddesinde yapılacak tadilatla, asgari yedek akçe oranı yasal olarak daha yüksek tutulmalıdır.

6) Kooperatifin hayatiyeti ile ilgili Dağılım veya Birleşme konularındaki Genel Kurul kararlarında karar nisabı yalnızca katılan ortakların değil, tüm ortakların sayısı esas alınarak tesbit edilmeli ve nisap aranmayan 2. toplantılarda çok az ortanın alacağı kararlar Kooperatifin kaderinde etkili olunması önlenmeli ve bu amaçla Yasanın 51. Maddesi tadil edilmelidir.

7) Genel Kurullara ortakların bizzat katılmaları esas olmakla birlikte, özellikle tarım kesiminde faaliyet alanı yaygın ve ortak sayıları birim kooperatif bazında 50 bin veya 100 bin'e ulaşarak gücbirliği oluşturmuş kooperatiflerde, bu sayıdaki ortak kitlesinin katılımını sağlayarak genel kurul yapılması maddeten mümkün olmayacağından, daha etkili bir temsil için, ortak sayısı 5.000 den fazla olan kooperatiflerde "Temsilciler Genel Kurulu" nun oluşmasını sağlayacak şekilde Yasanın 54. maddesi yeniden düzenlenmelidir.

8) Kooperatif yönetiminde etkili bir icraata imkân verecek istikrarın sağlanması için; Yönetim Kurulu seçimlerinin 4 yılda bir yapılması ve bu amaçla da Yasanın 57. Maddesindeki "En çok" ifadesinin kaldırılması gerekmektedir.

9) Yönetim ve Temsilin sınırlarını belirleyen 59. Maddeye yapılan ilaveyle getirilen ticaret yasağı, yalnızca kooperatifle olan ilişkileri kapsamaktadır. Oysa, Kooperatifin uğraş konusuna giren faaliyetlerde bulunmak da yasak kapsamına alınarak; icra organının ve kooperatif personelinin rekabet unsuru oluşturmaları veya Kooperatifin mevcut imkânlarını kendi çıkarlarına kullanmaları önlenmeli ve madde metni buna göre yeniden düzenlenmelidir.

10) Birim kooperatiflerin Birliklerde, Birliklerin de Merkez Birliğinde temsilci; bu kuruluşların Yönetim Kurullarının iştiraki ile sağlanmalıdır. Yasanın buna im-

kân veren 73. Maddesi hükmü ihtiyarî nitelikten çıkarılıp kesin hale getirilmelidir. Zira; Kanun, Ana Sözleşme ve Genel Kurul kararları doğrultusunda Kooperatifi sevk ve idare eden Yönetim Kurulu, kuruluşun politikasını en iyi bilen ve uygulayan organ niteliğindedir. Bu özellikleriyle üst Birliğin faaliyetlerinin kuruluş amaçları doğrultusunda sürdürülmesinde daha bilinçli ve etkili olma özelliği vardır. Bunun yerine Genel Kurulda seçilmek suretiyle gelecek diğer temsilcilerin, kooperatif faaliyetlerinden daha uzak bulunmaları nedeniyle Birlik Genel Kurulunda alınacak isabetsiz kararlar sonucu; Birim Kooperatiflerle olması gereken koordinasyonun sağlanması zorlaşacaktır.

11) 1163 Sayılı Yasada Birlikleri düzenleyen hükümler son derece yetersizdir. Kooperatif güçbirliğinin sağlanması ve geliştirilmesi açısından Yasanın bu kuruluşlara verdiği görev ve sorumlulukları gereğince yerine getirebilmeleri için; sorumluluklarına uygun yetkilere de sahip olmaları gerekmektedir. Bu itibarla; Birliklerin bağlı kooperatifler üzerinde etkinliğini sağlayacak ve onların müşterek politikalar doğrultusunda verecekleri yasal talimatlara uymalarını emredici düzenlemeler yapılmalıdır.

12) Yasanın 75. Maddesinde yapılan değişiklikle denetime etkinlik kazandırılması önemli bir gelişmedir. Ancak bu yetkiyi Merkez Birlikleri ile sınırlamak yerine Birlikler nezdinde de denetim ünitelerinin kurulmasına imkân sağlanması, oto kontrolü daha etkili hale getirerek Merkez Birliğinin ve Devletin denetim yükünü azaltacaktır.

13) Birliklerin kuruluşundaki 7 Kooperatiften oluşan sayısal çokluğun Merkez Birliklerinin kurulmasında da aranması, Kooperatifçilik güçbirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum özellikle birim kooperatifleri geniş ortak kitlesinden oluşan Birliklerin Merkez Birliği kurmak için tabanda küçülerek Birlik sayılarını arttırmak üzere kendilerini zorlamalarına ve bölünmelerine neden olmaktadır. Oysa üst örgütlenme; şekli olmaktan çok güçbirliğinin getirdiği ihtiyaçtan doğmalıdır. Bu nedenlerle, Yasanın 76. Maddesi tadil edilerek Merkez Birliğinin oluşmasında 3 adet Birliğin varlığı yeterli olmalıdır.

14) Üst örgütlenmenin son birimi olan ve henüz kurulmamış bulunan T. Milli Kooperatifler Birliğini düzenleyen hükümler de yetersizdir. Kuruluşun esaslarının daha detaylı belirtilmesi ve özellikle Birlik ve Merkez Birliklerinin, Milli Birlik nezdinde birim kooperatiflerdeki ortak sayıları esas alınmak suretiyle temsil ağırlığı kazanmaları sağlanmalı ve Yasanın 7. Maddesinde yapılacak değişiklikle; bu husus Ana Sözleşmeye bırakılmadan Yasa hükmü haline getirilmelidir. Bu suretle, kurulduğunda temsilden kaynaklanacak ve kooperatif gruplar arasında çıkar çatışmasına neden olabilecek muhtemel problemler de başlangıçta kısmen önlenmiş olacaktır.

15) Yasanın 83. Maddesinde; Tasfiye sonucu mamelekin paylaşılması için Anasözleşmede mamelekin ortaklara paylaşılacağına ilişkin hüküm olmaması halinde, varlığın T. Milli Kooperatifler Birliğine devri öngörülmektedir. Oysa birim Kooperatifin veya Birliğin tasfiyesinde mamelekin ilgili Kooperatif Birliği veya Merkez Birliğine devrinin yapılması; varlık birikiminin kendi kaynağında kalmasını ve daha adil bir tahsisin yapılmasını sağlayacağından Madde metnin bu yolda tadili uygun olacaktır.

16) Devletin dolaylı ve etkili desteğini ifade eden “Muafiyetlerin” 1163 Sayılı Yasada daha geniş kapsamlı olması ve özellikle müstakil Yasaları gereği bazı tarımsal

kooperatiflere uygulanan şekliyle yer alması; hem kooperatifçiliğimizin genel olarak desteklenmesi, hem de aynı kesime hizmet veren kuruluşlar arasındaki farklı imkânların eşitlenmesi açısından gerekli görülmektedir. Yasanın 93. Maddesi bunu sağlayacak biçimde yeniden düzenlemelidir.

17) Yasanın 94. Maddesi değiştirilerek, Tanıtma ve Eğitim Hizmetlerini Sağlayacak Fon'un, kuruluşların bağlı oldukları Bakanlıklara tahsisi suretiyle dağıtılması yerine; ayrı tüzel kişiliğe sahip "Kooperatifçilik Eğitim ve Araştırma Enstitüsü" kurularak bu Enstitüye tahsis edilmesi ve her türlü kooperatifin eğitim ve araştırma ihtiyaçlarının bu merkezden karşılanması sağlanmalı ve ayrıca fon miktarı da bu amaçla uygun düzeye çıkarılmalıdır.

Yukarıda değindiğimiz yasal düzenlemelerin yapılarak istikrarlı ve tutarlı bir kooperatifçilik politikası izlenmesi sonucu; Kooperatiflerimizin Ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasının etkili bir aracı haline gelmelerinin mümkün olabileceği kanaatindeyiz.

III- Yeni Düzenlemelere Göre Kooperatif Yönetiminde Yetki ve Sorumluluk

Toplum yapısının vazgeçilmez unsuru olan karşılıklı yardım ve dayanışma, aynı zamanda ekonomik bir topluluk olan kooperatifin temel olgusunu meydana getirdiğinden; kooperatifler, sosyo-ekonomik bir dayanışma topluluğu olmakta ve bu özellikleri ile de diğer "Ekonomik fayda kuruluşları"ndan ayrılmaktadırlar. Nitekim; kooperatifçiliğin temel felsefesini oluşturan; serbest giriş ve çıkış - her üyeye bir oy hakkı (Demokratik yönetim) - sermayeye sınırlı faiz - Risturn - Kooperatifçilik eğitimi ve diğer kooperatiflerle işbirliği ilkeleri; kooperatiflerde müşterek menfaatlerin korunması ve amaçların gerçekleştirilmesinde karşılıklı hak ve görevlere saygının, ortakların sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarının geliştirilmesinde karşılıklı dayanışma ve yardımlaşmanın esas alındığını diğer bir deyişle; insan faktörünün ağırlık taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu özellikleriyle sosyo-ekonomik bir kuruluş olan ve hukuki anlamda hükmi şahsiyeti bulunan Kooperatiflerin de Anonim Şirketlere benzer "Yönetim ve Denetim" organları vardır. Ancak, kooperatifçiliğin temel ilkesi uyarınca her üyeye bir oy hakkı tanınması; yönetim yapısında sermayenin hakim olduğu Ticaret Şirketlerine göre kooperatiflerde tam anlamıyla demokratik bir yönetim yapısı oluşturmakta ve bu yönetim biçimi, genel kurul dahil tüm yönetim organlarında uygulanmaktadır.

Kooperatiflerin en yetkili organı olan "Genel Kurul", aslında ortakların genel anlamda ve eşit şartlarda yönetime ve denetime katılmalarına imkân veren fakat icra ve temsil fonksiyonu olmayan karar organıdır.

Genel Kurulca seçilen Yönetim Kurulu ise; kooperatifin icra ve temsil organıdır. Ancak, Yasa ve Anasözleşmenin kendisine verdiği görev ve yetkilerin kullanımında bu yetkilerle sınırlı olmak üzere aynı zamanda karar organı olarak da görev yapar. Aldığı kararların uygulanmasını sağlar ve sonuçları denetler.

Kooperatifin faaliyetlerini genel kurul adına hukuki ve idari açıdan denetlemek üzere seçilen Denetim Kurulu ise; yine genel kuralda seçimle oluşturulan bir organdır.

Genel kurul adına yönetim, temsil ve denetleme fonksiyonlarını yerine getirmek amacıyla oluşturulan bu organların görevlerini Yasaların öngördüğü esaslar

uyarınca gerektiği gibi yapmaları; hem Kooperatifin başarısı, hemde bu sorumluluğu taşıyan yönetici ve denetçilerin zor durumda kalmamaları açısından büyük önem taşımaktadır.

Özellikle Kooperatifler Yasasında yapılan son değişikliklerle getirilen yeni hükümler, yönetim ve denetim sorumluluğunu arttırdığından bu konuda yöneticilerin, dikkatlerini çekmenin yararlı olacağı düşünülerek Yönetim Kurulu ve Üyelerinin görev, yetki ve sorumlulukları; Pankobirlik ve Pancar Kooperatiflerindeki statü örneklenerek özetle belirtilecektir.

Kooperatifler Yasasının 98. Maddesinde; bu Kanunla özellikle düzenlenmemiş hususlar için T. Ticaret Kanununun ilgili hükümlerinin uygulanması öngörüldüğünden, açıklamalarımızda gerekli hallerde T. Ticaret Kanununa da yer verilecektir.

YÖNETİM KURULU

1- Yönetim Kurulunun Hukukî Yapısı

A- Oluşum Şekli

Kooperatifin en yetkili organı olan ve ortakları temsil eden genel kurul'un kooperatifi sevk ve idare etmesi maddeten mümkün olmadığından bu görevi yerine getirmek üzere "Yönetim Kurulu" nun teşkiline ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim, Kooperatifler Kanunu'nun 55/1. maddesi, Yönetim Kurulunu "Kanun ve Anasözleşme hükümleri içinde kooperatifin faaliyetini yöneten ve onu temsil eden icra organı" olarak tanımlamıştır. Buna göre; Yönetim Kurulu Kooperatifin en yetkili yöneticisi ve Yasal mümessilidir.

Yönetim Kurulu, Yasa uyarınca aşağıda belirtilen esaslara göre teşekkül eder:

- Üç üyeden az olmamak üzere ortaklar arasından seçilir. (K.K. Mad: 51/2)
- Üye tüzel kişi ise Yönetim Kurulunda temsilcilerini bulundurur. (K.K. Mad: 51/3)
- Üyeleri ve yedeklerini Genel Kurul seçer. Bu yetkiyi devredemez. (K.K. Mad: 42/2)
- Üye olabilmek için; Türk vatandaşı olmak (K.K. Mad: 56/1), aynı türde başka bir kooperatifin üyesi olmamak, T. Ceza Kanunu'nun zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, görevi suistimal, sahtekârlık, hırsızlık, dolandırıcılık, hileli iflas, emniyeti suistimal ve Devletin şahsiyetine karşı işlenen suçlara ilişkin hükümlerine veya bu Kanuna göre mahkûm olmamak gerekir. (K.K. Mad: 546/2-3) Son iki paragraf, 3476 sayılı Değişiklik Yasası ile ilâve edilmiştir.

- Üyeler en çok 4 yıl için seçilir ve Ana Sözleşme sınırlamamışsa tekrar seçilmeleri mümkündür. (K.K. Mad: 57)

- Kooperatifin denetim kurulu üyesi olmamaları gerekir. (T.T.K. Mad: 347)

Yasal sınırlar içinde olmak kaydıyla Yönetim Kurulunun teşkilinde üye sayısı, üyelik şartları ve süresine ilişkin kısıtlayıcı hükümler, Ana Sözleşme ile getirilebilmektedir. Nitekim; Örnek olarak ele alınan Pankobirlik ve Birim Kooperatiflerinin Ana Sözleşmelerinde bu hükümlerde ilâve ve farklılıklar vardır:

- Üye sayısı Pankobirlikte 7 kişi (B.A. Söz. Mad: 22) Kooperatiflerinde ise 5 kişidir. (K.A. söz. Mad: 37).

- Üyelik süresi Birlikte 4 yıl Kooperatiflerde 3 yıl olarak belirlenmiştir. (B.A.S. Mad: 22 - K.A.S. Mad: 37 Ancak; özellikle bazı Kooperatiflerde; seçim gündem- de olmadığı halde, genel kurula verilen önergelerle seçimlerin yenilendiği ve bu nedenle de 4 yıllık sürenin uygulamada tam kullanılmadığı görülmektedir. Yasada yapılan son değişiklikte, Genel Kurul esnasında seçimin gündeme alınabilmesi için kayıtlı ortak sayısının 1/10'unun yazılı başvurusunu şart koştuğundan (K.K. Mad: 46/3) bundan böyle; yönetimin zamanından önce değişmesinin sakıncaları büyük ölçüde önlenmiş olmaktadır.

- Üye olabilmek için en ilkökul mezunu olmak ve Kooperatife olan borçlarını zamanında ödemiş olmak gerekir. (K.A.s. Mad: 40 / h.j)

T.Ticaret Kanununa göre tüzel kişiler Anonim Şirketlerin Yönetim Kurullarına üye olarak seçilemezler. Ancak gösterecekleri namzetlerin seçimini sağlarlar. Kooperatiflerde ise tüzel kişi de yönetim kurulu üyesi olabilmekte, ancak; bildireceği temsilcilerle yönetim kurulunda temsil edilmektedir. (K.K. Mad: 55) bu özellik; Kooperatifin tüzel kişi yönetim kurulu üyesinin temsilcisi ile arasındaki temsil ilişkisinin ortadan kalkması halinde o kişinin, yönetim kurulundaki üyeliğinin de son bulmasını gerektirmektedir.

Yönetim Kurulu üyeliği üç şekilde sona erer:

1- Üyelik için gerekli yasal şartların yitirilmesi veya ölüm halinde kendiliğinden sona erer. (T.T.K. 315)

2- İstifa ile iradi olarak sona erer. Ayrıca; Kooperatiflerimiz Ana sözleşmesinin 33. Maddesi hükmüne göre mazeretsiz olarak üst üste üç toplantıya iştirak etmeyen üye de istifa etmiş sayılmaktadır.

3- Güvensizlik nedeniyle Genel Kurulca azledilebilir.

B- Yönetim kurulunun Çalışma Esasları

Yönetim Kurulu, Yönetim ve Temsil yetkisini kullanabilmek için, her faaliyet yılı genel kurul toplantısından sonraki ilk toplantıda kendi arasında iş bölümünü yapıp Başkan ve Başkan vekili ile gerekli komisyonları teşkil eder. (T.T.K. 318).

Yönetim Kurulu toplantıları; Başkan veya O'nun yokluğunda Başkan Vekilinin davetiyle yapılır. (T.T.K. Mad: 318) Her yönetim kurulu üyesi gerekçesiyle birlikte yazılı olarak kurulun toplantıya çağırılmasını Başkandan talebedebilir. (T.T.K. Mad: 318-331) Başkan bu talebi yerine getirmese talebeden üyenin mahkemeye yapacağı başvuru ile toplantı sağlanabilir. (T.T.K. Mad: 367)

Kooperatifler Kanunda ve T.T. Kanununda Yönetim Kurulu toplantılarına davet şekli, toplantı yeri ve gündemi konusunda açıklayıcı hükümler bulunmamaktadır. Ancak; bu hususlarda Ana sözleşme hükümleri esas alınacaktır. Pankobirlik ve Kooperatiflerinin Ana sözleşmelerinde, bu konuda yapılan düzenlemelere göre: (B.A.S. Mad: 24 - K.A.S. 41)

- Toplantı davetinin yazılı olarak yapılması ve gündemin davet mektubuna eklenmesi gerekmektedir.

- Toplantıların prensip olarak Kooperatif merkezinde yapılması, ancak gerekli hallerde Kurulun alacağı karara göre faaliyet alanı içinde herhangi bir yerde yapılması mümkündür.

- Toplantıların ayda en az bir defa yapılması gerekmektedir.

- Yönetim Kurulu toplantılarının yapılabilmesi için gerekli çoğunluğun miktarı hakkında Kooperatifler Kanununda hüküm bulunmadığından T.Ticaret Kanunu'nun

330. Maddesi esas alınmaktadır. Buna göre "Ana Sözleşmede aksine hüküm olmadıkça Yönetim Kurulu'nun bir karar verebilmesi için, üyelerin en az yarısından bir fazlasının toplantıda hazır bulunması" gerekmektedir.

Pankobirlik ve Kooperatiflerinin ana sözleşmelerinde toplantı için Kanuni nisap aranmıştır. (B.A.S. Mad: 24/2), (K.A.S. Mad: 40/6)

Yönetim Kurulu üyelerinin toplantıya katılmasını zorunlu kılan Yasa hükmü yoktur. Ancak; mazeretsiz olarak katılmayan üyelerin bulunmadığı toplantılarda alınan kararlardan da sorumlu olacakları T. Ticaret Kanunu'nun 338. maddesinde belirtildiğinden; toplantılara katılmakta hem Kooperatif hem de üye açısından yarar vardır. Kaldığı Kooperatiflerimizde mazeretsiz olarak ard arda üç toplantıya katılmayan üyeliğide sona ermektedir.

Toplantıda kararlar mevcut üyelerin ekseriyeti ile alınır. Oyların eşitliğinde konu gelecek toplantıya ertelenir. İkinci toplantıda eşitlik olursa teklif reddedilmiş sayılır. (T.T.K. Mad: 330) Pankobirlik ve Kooperatiflerinde de karar nisabı Ana sözleşme hükmü olarak bu esaslara göre düzenlenmiştir.

Yönetim Kurulu kararları, yazılıp toplantıda bulunan üyelerce imzalandığı takdirde geçerlidir. (T.T.K. 330/3) Pankobirlik ve Kooperatiflerinde Ana Sözleşme gereğince kararların Noter tasdikli karar defterine yazılması zorunludur. (B.A.S. Mad: 24 K.A.S. Mad: 38) Herhangi bir karara katılmayan üye, bu hususu gerekçeleriyle birlikte karar defterine yazarak imzalaması ve bilâhare durumu yazılı olarak denetçilere bildirmesi gerekir. Aksi halde alınan kararın sorumluluğundan kurtulamaz. (T.T.K. Mad: 338) Herhangi bir üye toplantıya katıldığı halde kararları imzalamaktan kaçınırsa; diğer üyelerin bu durumu tutanakla tesbit etmesi gerekir.

Yönetim Kurulu kararlarının hukuken geçerli olabilmesi için;

- 1- Yapılan toplantıya bütün üyelerin çağırılması,
- 2- Toplantı ve karar için gerekli çoğunluğun sağlanması,
- 3- Kararların yazılıp iştirak edenlerce imzalanması, gerekmektedir.

2- Yönetim Kurulu'nun Görev ve Yetkileri

A- Görevleri

Genel Kuruldan sonra en yetkili organ olan ve Kooperatifin yönetim ve temsili ile görevli bulunan Yönetim Kurulu üyelerinin başlıca görevleri şunlardır:

a) Yönetime Katılma Görevi :

Kooperatifi amaçları doğrultusunda başarıya ulaştırmak için sürdürülen faaliyetler, Kanun ve Ana sözleşme uyarınca Yönetim Kurulunun alacağı kararlarla yürütüldüğünden; üyelerin mutlaka toplantılara katılmaları ve gerekli kararları alarak uygulamaya koydurmaları temel görevleridir.

b) İnceleme Görevi:

Yönetim Kurulu üyeleri, kendilerinden önceki döneme ilişkin işlemleri incelemekle görevlidirler. Nitekim; ilk Yönetim Kurulu üyeleri kuruluş işlemlerinin usulüne uygunluğunu incelemek zorundadırlar, bu görevi ihmal edenler doğan zararlar

dan sorumludurlar. (T.T.K. Mad: 308) Yeni seçilen üyeler de kendilerinden önceki üyelerin varsa belli yolsuzluklarını derhal denetçilere bildirmeleri gerekmektedir. Buna uymayanlar suça iştirak etmiş sayılırlar. (T.T.K. Mad: 337)

Diğer taraftan, Kooperatif Yönetim Kurulunun, aldığı kararların gerektiği gibi uygulanmasını sağlamak üzere; kurul olarak idare üzerinde inceleme görevi vardır.

c) Diğer Görevleri :

Kooperatifler Yasasının 42. maddesinde belirtilen ve Genel Kurulun devredemeyeceği yetkilere ilişkin görevlerle, Anasözleşmenin Genel Kurulun uhdesinde kalmasını öngördüğü hususlar dışındaki tüm idarî, icraî ve hukukî işlemler Yönetim Kurulunun görevleri olmaktadır.

Buna göre;

– Ortaklık başvurularının, Anasözleşmeye uygunluğunu incelemek ve bu konuda karar vermek. (K.K. Mad: 8)

– Ortaklıktan ayrılma ve devir talepleri ile çıkarılması gereken ortakların genel kurula intikaline ilişkin hususlarda karar almak. (K.K. Mad: 10-17) (K.A.S. Mad: 7)

– Genel Kurulu Olağan ve gerektiğinde Olağanüstü toplantıya davet etmek. (K.K. Mad: 43)

– Genel Kurul ve Yönetim Kurulu tutanakları ile ortak listelerini muhafaza etmek. (K.K. Mad: 62), (K.A.S. Mad: 46)

– Çalışma yılı sonunda Faaliyet Raporu, Bilânço, Gelir Tablosu, İş Programı ve Bütçenin hazırlanarak toplantıdan bir ay önce Denetçilere ve Birliğin tetkikine sunmak. (K.A.S. Mad: 46/h)

– Kooperatifin defter ve kayıtlarının Yasalara uygun olarak tutulmasını sağlamak. (K.A.S. Mad: 46/b)

– Bakanlık, Birlik ve Denetçilerin denetim işlemlerini kolaylaştırmak ve gerekli bilgi ve belgeleri vermek. (K.A.S. 46/Ş-Ü)

– Birlikçe hazırlanan yönetmelikleri Genel Kurula sunmak. (K.A.S. Mad: 46/2)

– Kooperatifin açzi halinde; piyasadaki cari fiyatlara göre ara bilânçosunu derhal tanzim etmek ve mevcutların borçları karşılamadığı tespit edilirse durumu ilgili Bakanlıklara bildirdikten sonra Genel Kurulu Olağanüstü toplantıya çağırarak, ayrıca; son yıl bilânçosunda Kooperatif varlığının yarısı karşılıksız kalırsa yine aynı işlemleri yapmak. (K.K. Mad: 63 - K.A.S. Mad: 46/K)

– T. Ceza Kanununa göre haklarında kamu davası açılmış olan Yönetim Kurulu üyelerinin azli veya göreve devamı için karar almak üzere durumu ilk Genel Kurula sunmak, (K.K. Mad: 56)

– Kooperatifi temsile yetkili kimselerin isim ve imzalarını ve buna ilişkin kararları ve değişiklikleri Ticaret Siciline bildirmek, (K.K. Mad: 61)

– Kooperatifin faaliyeti için gerekli gayrimenkullerin alımı ve satışına ilişkin yetki, son değişiklik Kanunu ile Genel Kurulun devredemeyeceği yetkileri arasına

alındığından; bu hususta ihtiyacın gerektirdiği gayrimenkul alım ve satımı ile usulleri ve azami-asgari fiyatları konusunda Genel Kurula teklifte bulunmak. (K.K. Mad: 42/6-59)

B- Yükümlülükleri

Yönetim Kurulu üyelerinin bu görevde buldukları sürece uymaları gereken yasak ve yükümlülükleri maddeler halinde özetlenmiştir. Gerek Kooperatif yönetiminin başarısı ve gerekse üyelerin selâmeti açısından bu hususlara gereken özen gösterilmelidir.

a) Yönetim Kurulu, Kooperatif yönetiminde gerekli titizliği göstermek ve Kooperatifin başarısı ve gelişmesi için gereken gayreti sarfetmekle yükümlüdür (K.K. Mad: 62/1)

b) Yönetim Kurulu üyeleri ve temsil yetkisini devrettiği kimseler, Genel Kurulun devredemeyeceği ve Kooperatifler Kanunu'nun 42. maddesinde belirtilen yetkilerini kullanamayacağından bu hususta gereken dikkati göstermekle yükümlüdürler (K.K. Mad: 59/8)

c) Üyelerin birbirlerine vekâleten oy kullanmaları mümkün değildir. Bu şekilde alınan kararlar geçersizdir. (T.T.K. Mad: 330) (K.A.S. Mad: 41).

d) Yönetim Kurulu üyeleri; şahsi menfaatlerini ve yakınlarının menfaatlerini ilgilendiren konuların müzakere edildiği toplantılara katılamazlar. Toplantı esnasında bu tür bir ilginin varlığını tesbit eden üye, Yönetim Kuruluna durumu bildirmek ve karara ve hususu not verdirmek **zorundadır**. Aksi halde bu işlemden dolayı Kooperatifin zararını tazminle mükelleftir. (T.T.K. Mad: 332)

e) Yönetim Kurulu üyelerinin Kooperatife karşı rekabet yasağına uyma yükümlülükleri vardır. Nitekim T. Ticaret Kanunu'nun 335. maddesi; Üyelerin, Genel Kuruldan izin almadan Kooperatifin konusuna giren ticari muameleyi kendileri veya başkası hesabına yapamayacaklarını ve ayrıca aynı konularla uğraşan bir ortaklığa sınırsız sorumlu ortak sıfatıyla de giremeyeceklerini hükme bağlamıştır.

f) Üyelerin Kooperatifle ticaret yapması da yasaklanmıştır. Nitekim, T. Ticaret Kanunu'nun 334. maddesi: Yönetim Kurulu üyelerinin yine genel kuruldan izin almadan kendileri veya başkaları namına doğrudan veya dolaylı olarak Kooperatifle ticari muamele yapamayacağını, aksi halde bu işlemin geçersiz sayılabileceğini belirtmiştir.

g) Kooperatif ve üst kuruluşlarının Yönetim ve Denetim Kurullarının, Kooperatifi temsilen siyasi partilerin yapacakları her türlü toplantıya katılmaları yasaklanmıştır. (K.K. Mad: 92/2)

C- Yetkileri

a) Yönetim ve Temsil Yetkisi:

Kooperatifin kuruluş amaçları doğrultusunda başarıya ulaşmasında en büyük sorumluluğu taşıyan Yönetim Kurulunun şüphesizki idari ve temsil açısından da en yetkili organ olması gereklidir. Nitekim K.K. 55. Maddesinde; "Yönetim Kurulu Kanun ve Anasözleşme hükümleri içinde Kooperatifin faaliyetini yöneten ve onu temsil eden icra organıdır" denilmek suretiyle Yönetim ve Temsil açısından asıl yetkinin Yönetim Kuruluna ait olduğunu belirtmiştir.

Yönetim Kurulu bu yetkisini bizzat kullanmak istediği takdirde bütün üyelerin Kooperatifi müştereken temsili, yönetim pratiği açısından mümkün olmadığından, “Birlikte Temsil” ilkesiyle işlemlerin yürütülmesi gerekmektedir. Bu konuda T. Ticaret Kanunu’nun 317/3. Maddesi “Kooperatif adına düzenlenen evrakın mutaber olması için, aksine esas mukavelede hüküm olmadıkça temsile selâhiyetli olanların ikisinin imzası yeterlidir” hükmünü getirdiğinden iki üyenin birlikte atacağı imza ile kooperatifin temsiline imkân sağlanmıştır.

b) Yönetim ve Temsil Yetkisinin Kapsamı:

Kooperatifler Kanunu’nun 59. Maddesinde “Temsile yetkili şahıslar Kooperatif namına onun amacının gerektirdiği bütün hukukî işlemleri yapabilir” denildiğinden; temsilci, amaçlar doğrultusunda her türlü hukukî tasarruflarda bulunabilecektir. Nitekim Pancar Kooperatifleri Anasözleşmesi de buna paralel olarak “Temsile yetkili şahısların Kooperatif namına onun amacının gerektirdiği bütün işlemleri yapar ve imzalarını ancak Kooperatifin ünvanı altına koymak suretiyle Kooperatifi bağlar” hükmünü getirmiştir. (K.A.S. Mad: 39)

c) Temsil Yetkisinin Sınırları:

Hukukî anlamda hükmi şahsiyeti haiz olan Kooperatifler de temsilcileri vasıtasıyla medeni haklardan istifade eder ve bu hakları kullanırlar.

Kooperatifler Kanunu’nun 59/1. Maddesinde “Temsile yetkili şahısların Kooperatif namına onun amacının gerektirdiği bütün hukukî işlemleri yapabilir” denilmek suretiyle medeni hakları kullanmayı kooperatifin “Amaç” ile sınırlamış, ancak medeni haklardan istifadenin sınırını belirtmemiştir. Bu boşluğun giderilmesi için T. Ticaret Kanunu’nun 137. Maddesinde düzenlenen “Hükmi şahsın ehliyetine ilişkin” açıklamanın dikkate alınması gerekmektedir. Söz konusu Madde: “Şirket mukavelesinde yazılı işletme mevzuunun çerçevesi içinde kalmak şartıyla bütün hakların iktisap ve borçların ilzam edilebileceğini” belirtmektedir. Kooperatifler için de uygulanması gereken bu hükme göre medeni haklardan istifade Kooperatifin “Konusu” ile sınırlı olacaktır.

Bu itibarla, Kooperatifi temsil edenlerin temsil yetkisi; medeni haklardan istifade de kooperatifin (konusu), bu hakları kullanmada ise kooperatifin (amacı) ile sınırlı olmaktadır.

d) Yönetim ve Temsil Yetkisinin Sınırlandırılması:

Temsil yetkisi kooperatifin muayyen iş ve işlemlerini kapsıyacak biçimde “mahiyet” itibariyle veya merkez ya da şube bazında geçerli kılınarak “yer” itibariyle sınırlandırılabilir. Ancak bu sınırlandırmanın Ticaret Siciline tescili yapılmadığı sürece iyi niyet sahibi üçüncü kişiler için bir hüküm ifade etmez. (K.K. Mad: 59/2) ve Kooperatif bu işlemler nedeniyle hukuken bağlı olur.

e) Temsil Yetkisinin Devri:

Kooperatifler Yasasının 58. Maddesine göre; “Anasözleşme, Genel Kurula veya Yönetim Kuruluna Kooperatifin yönetimini ve temsilini kısmen veya tamamen kooperatif ortağı bulunmaları şart olmayan bir veya birkaç müdür’e veya Yönetim Kurulu üyelerine tevdi etme yetkisini verebilir.”

Temsil yetkisinin devri için; Anasözleşmesinin bu konuda hüküm getirmesi ve bu hükme göre temsil ve yönetim yetkisinin devri için yetkilendirilen Genel Kurul veya Yönetim Kurulunun bu konuda karar alması gerekmektedir.

Bu husus, Pancar Kooperatiflerinin Yönetim Kurulunun yetkisine bırakıldığından; Yönetim ve Temsil yetkisinin nasıl kullanılacağı, temsile yetkili üyeler ve yetki verilen Müdür ve Memurların tesbitini Yönetim Kurulu kararlaştırır. (K.A.S. Mad: 51)

Pankobirlik ve Kooperatiflerinde Genel Müdür ve Kooperatif Müdürleri T. Ticaret Kanunu'nun 319. maddesinde öngörülen ve Yönetim Kurulunun haiz olduğu yetkilerle donatılan organ Müdür ve Murahhas Müdür durumundadır. Görev ve sorumlulukları da şüphesiz bu nitelikte olup doğrudan Yönetim Kuruluna karşı sorumluluk taşımaktadırlar. (B.A.S. Mad: 31), (K.A.S. Mad: 54)

Yönetim Kurulunun; yasada öngörülen şekil ve esaslar uyarınca kurul olarak alacağı kararlarla hukukî tasarruflarda bulunma yetkisi ve etkinliği vardır. Aksi halde Yönetim Kurulu üyelerinin özel yetki verilmediği sürece münferiden Kooperatif adına idari ve hukuki tasarruf yetkisi bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle; Yönetim Kurulu üyeleri tek başlarına kuruluş adına, üçüncü kişilere ve icra görevini yürütenlere yönetime ilişkin konularda muhatap olamazlar. Bu husus yeterince dikkate alınmadığı için uygulamada idarî sorunlara da neden olduğundan özellikle belirtilmesinde yarar görülmüştür.

3- Yönetim Kurulu'nun Hak ve Sorumlulukları

A- Hakları

Yönetim Kurulu üyelerinin görevleri gereği üye sıfatıyla veya Kurul olarak muhtelif hakları vardır. Gerektiğinde bu haklarını kullanmaları görevlerini başarı ile sürdürmeleri açısından zorunludur. Bir bölümü idarî, bir bölümü de mali nitelikteki hakları şunlardır:

- a) Toplantıya davet hakkı: Her üye Yönetim Kurulunun toplantıya çağırılmasını Başkandan yazılı olarak talep hakkına sahiptir. (T.T.K. 331)
- b) Toplantılara katılma hakkı: Üyeler Yönetim ve Temsil görevlerini Kurul toplantılarına katılarak alınacak kararlarla yerine getirirler. Bu bakımdan toplantılara katılmak görevin gereği tabii haklarıdır.
- c) Teklif hakkı: Toplantıya katılan her üye gerekli gördüğü herhangi bir konunun görüşülmesi için teklifte bulunma hakkına sahiptir. Bu hususta gündeme bağlı kalmak zorunluğu yoktur.
- d) Karar Sorumluluğunu red hakkı: Üyeler bazı hallerde kendilerince haklı sebeplerle müzakereler sonucu alınan kararlara kısmen veya tamamen katılmak istemezler. Bu takdirde karar zaptına gerekli açıklamayı yaparak sorumluluğa katılmama hakları vardır.
- e) Kayıt ve belgelerin ibrazını talep hakkı: Gerekli hallerde Yönetim Kurulu alacağı kararlar Kooperatifin kayıt ve belgelerinin Yönetim Kuruluna ibraz edilmesini isteyebilir. (T.T.K. Mad: 331/2)
- f) Bilgi alma hakkı: Yönetim Kurulu toplantı esnasında Kooperatifin faaliyetleri ile bazı iş ve işlemler hakkında ilgili personelden bilgi alma hakkına sahiptir. (T.T.K. Mad: 331/C.1)

g) Temsilcileri Denetleme Hakkı: Yönetim Kurulu aralarından veya dışardan temsile yetkili kıldığı üye ve müdürlerin faaliyetlerini denetler ve görevlerini gereğince yapmayanları usulüne uygun olarak azleder.

h) Kararların iptali için dava hakkı: Genel Kurulun yasaya, Anasözleşmeye ve iyi niyet kurallarına uygun olmayan kararlarının iptali için üyelerin ve Yönetim Kurulunun iptal davası açma hakları vardır. (K.K. Mad: 53)

ı) Tayin ve Azil Hakkı: Yönetim Kurulu, Kooperatif faaliyetlerinin gerektirdiği elemanları tayin ve azil hakkına sahiptir. (K.K. Mad: 64)

j) Aylık Ücret ve Huzur Hakkı - Risturn ve Yolluk: Anasözleşmede öngörüldüğü takdirde Yönetim Kurulu üyelerinin aylık ücret veya toplantı başına verilen huzur hakkı ile Yolluk ve Risturn (Alış - veriş oranında kârdan pay) alma hakları vardır. Bu hüküm 1163 sayılı Yasayı değiştiren 3476 sayılı Yasa ile ilâve edilmiştir. (K.K. Mad: 56) üyelerin malî hakları ile ilgili olarak Pankobirlik anasözleşmelerinde Anasözleşmelerinde mevcut hükümlerde; Yönetim Kurulu üyelerinin fahri olarak çalışacakları ve görev seyahatleri nedeniyle ödenecek yolluk ve harcırah dışında herhangi bir ödeme yapılamayacağı öngörülmüştür. (B.A.S. Mad: 26),

Birim Kooperatiflerde ise; Genel Kurulca belirlenen aylık ücret huzur hakkı, risturn ve yolluk dışında hiçbir ad altında ödeme yapılmayacağı hükme bağlanmıştır. (K.A.S. Mad: 44)

B- Sorumlulukları

a) İdari Sorumlulukları

Genel Kurula iştirak eden ortaklar arasından seçilen Yönetim Kurulu üyelerinin; kendilerine gösterilen bu güvene lâyık biçimde çalışmak ve Kooperatifin amaçlarını gerçekleştirerek başarıya ulaştırmak için tüm ortaklar adına kendilerine tevdi edilen Yönetim ve Temsil yetkisini gerektiği gibi kullanmaktan Genel Kurula ve ortaklara karşı hesap verme sorumluluğu vardır.

b) Hukukî Sorumlulukları

Yönetim Kurulu üyelerinin; görevlerinin ifası esnasında hata, ihmal, kusur veya kasdi işlemler nedeniyle kooperatife, ortaklara, kooperatifle işlem gören üçüncü kişilere ve Devlete karşı ferdi ya da müteselsil sorumlulukları doğmaktadır. Bunlardan başlıcalarına kısaca değinmek istiyoruz.

b. 1. - Müteselsil Sorumluluklar

b.1.1 - Kuruluştaki yolsuzlukların araştırılması: İlk Yönetim ve Denetim Kurulu üyelerinin kuruluş işlemlerinde yolsuzluk olup olmadığını araştırmaları gerekir. Bu görevi ihmal sonucu doğan zararlardan üyeler müteselsilen sorumludurlar. (T.T.K. Mad: 308)

b.1.2- Ortaklık paylarının tahsil ve takibinin hatalı olması: Kooperatifin borçlarına karşı kooperatif mamelekitinin yeterli olmaması halinde ortaklara ödedikleri apeller dışında sınırlı bir sorumluluk daha getirilebilmektedir. (K.K. Mad: 30) Bu takdirde her ortağa isabet edecek maddi ek yükün, doğru olarak tesbiti gerekmektedir. Bu da ortakların apellerinin zamanında ve tam olarak tahsili ve kayıtların hatasız olmasına bağlıdır. Aksi halde gerek ortakların gerekse alacaklıların bu nedenle doğacak zararlarına karşı Yönetim Kurulu üyeleri müteselsilen sorumlu olacaklardır.

b.1.3 - Yıl sonu Gelir - Gider Farklarının hatalı dağıtımı: Dönem sonunda elde edilen müsbet veya menfi gelir gider farkının dağılımı Yasa ve Anasözleşmede öngörülen esaslara göre yapılmadığı takdirde; bu işlemlerle ilgili çeşitli menfaat guruplarının (Kooperatif - Ortaklar - Vergi ve Fon nedeniyle Devlet) doğacak zararlarından yine üyeler müteselsilen sorumludur.

b.1.4 - Yasal defter ve belgelerin noksan ve hatalı olması: Kooperatiflerin tutmak zorunda oldukları yevmiye defteri, defteri kebir, Envanter defteri, Karar defteri, Ortaklar defteri ile gerekli diğer defterlerin noksan veya hatalı olması, gereğince muhafaza edilmemesinden doğan hukuki sorumluluk müteselsilen Yönetim Kurulu üyelerine aittir. (T.T.K. Mad: 67/2)

b.1.5 - Genel Kurul kararlarının uygulanmaması: Yönetim Kurulu, Genel Kurul Yasalarına ve statüye uygun olarak aldığı kararları uygulamakla yükümlüdür. Aksi-ne davranıştan doğan zararlar nedeniyle üyeler müteselsilen sorumludur. (T.T.K. 336)

b.1.6 - Yasa ve statüden doğan görevlerin ihmali: Kooperatifler Kanunu ile T. Ticaret Kanununda ve Anasözleşmede Yönetim Kurulunca yapılması öngörülen ve yukarıda 2-A-C bölümünde belirtilen görevlerin ihmali bütünü üyeler müteselsilen sorumludurlar.

b.1.7 - Yetki devri yapılanların zararlarından doğan sorumluluk: Yönetim ve Temsil yetkisi verilen Müdürlerin sorumlulukları da aynen Yönetim Kurulu üyeleri gibidir (T.T.K. Mad: 342) Ancak; işinde ehil olmayan Müdürlerin atanması, bunların usulsüzlüklerine göz yumulması nedeniyle doğan zararlardan Yönetim Kurulu üyeleri de müteselsil sorumlu olurlar.

b.1.8 - Genel Kurulün Yasal olmayan kararlarının iptal ettirilmemesi: Kooperatifler Kanununun 53. maddesi: "Genel Kurulün Kanun, Anasözleşme ve iyi niyete aykırı kararına karşı, toplantıyı kovalayan günden başlayarak bir ay içinde kooperatif merkezinin bulunduğu yerdeki mahkemeye müracaatla iptal davası açmaya Yönetim Kurulu'nun yetkili olduğunu" belirtmektedir. Bu yetkiyi kullanmayan Yönetim Kurulu üyeleri Kooperatife karşı müteselsilen sorumludurlar.

b.2 - Ferdî Sorumluluklar

b.2.1 - Yeni seçilen üyelerin sorumluluğu:

Yeni seçilen yönetim kurulu üyeleri, kendilerinden önce görev yapanların tesbit edilen yolsuzlukları varsa bu durumu Denetçilere bildirmek zorundadırlar. Aksi halde suça iştirak etmiş sayılırlar ve münferiden sorumlu olurlar. (T.T.K. 337).

b.2.2 - Yönetim ve Temsil yetkisinin diğer üyelere devri:

Yönetim ve temsil yetkisinin üyelere devredilmesi halinde; sorumluluk yalnızca yetkili üyelere ait olur, diğerlerine müteselsil sorumluluk uygulanmaz.

b.2.3 - Menfaat ilişkisi bulunduğu konularda toplantıya katılmanın sorumluluğu:

T. Ticaret Kanunu'nun 332 nci Maddesi gereğince; kendisi veya yakınlarının menfaatini ilgilendiren konuların görüşüldüğü toplantılara iştirak eden üyeler; bu işlemler dolayısıyla kooperatifin uğradığı zararlardan şahsen sorumludurlar.

b.2.4 - Üyelerin haksız fiillerinden doğan sorumluluk:

Yönetim ve temsile yetkili üyelerinin üçüncü kişilere karşı haksız fiillerinden doğan zararların sorumluluğu kooperatife ait olmasına rağmen (K.K. Mad: 59/3) Yönetim Kurulu üyeleri ve Kooperatif memurları kendi kusurlarından ileri gelen zararlardan şahsen de sorumlu tutulduklarından (K.K. Mad: 62/3) bu işlemler nedeniyle Kooperatifin kusurlu üyelere rücu hakkı bulunmaktadır. (B.K. Mad: 55/2)

b.2.5 - Ticaret ve rekabet yasağına uymamak:

Kooperatif Yönetim Kurulu üyelerinin yetkilerini kendi çıkarlarına veya Kooperatifin aleyhine kullanmaları sonucunu doğuran Kooperatifle ticaret veya kooperatifle rekabeti yasaklayan Ticaret Kanunu'nun 334 ve 335 nci maddelerine aykırı hareket eden üyeler; bu işlemler nedeniyle doğan zararlardan ferdi olarak sorumludurlar ve zararı tazminle mükelleftirler.

b.2.6 - Yanıltıcı beyanlarda bulunmanın sorumluluğu:

Kooperatifler Yasasının 59. Maddesine değişiklik Yasası ile ilâve edilen hüküm gereğince, "Kooperatif ve Üst kuruluşlarınca tanıtma ve ortak kaydetme amacıyla yapılacak ilân, reklâm ve açıklamalar, eksik ve gerçeğe aykırı olamayacağı gibi yanıltıcı bilgi ve unsurlar taşıyamaz" Bu hüküm hilafına yanıltıcı beyanda bulunan Yönetim Kurulu üyeleri de doğan zararlardan şahsen sorumlu olacaktırlar.

b.2.7 - Kooperatif sırlarının açıklanmasının sorumluluğu:

Kooperatif ortakları, her ne suretle olursa olsun öğrendikleri kooperatife ait iş sırlarını üyelikten ayrılışları dahi açıklayamazlar. (K.K. Mad: 25) Kooperatifin Yönetim ve Temsil sorumluluğunu üstlenen ve görevi gereği Kooperatifin tüm sırlarına vakıf olan Yönetim Kurulu üyelerinin bu konuda çok daha duyarlı davranmaları gerekmektedir. Bu yasağı uymayan üyeler de doğacak zararlardan şahsen sorumludurlar.

C- Sosyal Sorumluluk

Tüm ekonomik sorunların temelinde diğer etkenlerle birlikte kaynak yetersizliğinin bulunduğunu ifade etmek kanımızca hatalı bir değerlendirme olmayacaktır. Konuya bu açıdan bakıldığında; kendi kendine yardım ilkesinin oluşturduğu kooperatif sistemin yeterince değerlendirilmesi halinde ekonomide kaynak yaratan ve gelir dağılımında denge sağlayan özellikleriyle, ekonomik sorunların çözümünde etkin bir yeri vardır. Nitekim toplumun üretim gücü zayıf küçük üreticileriyle, alım imkânları sınırlı tüketicilerini ekonomik ve sosyal bakımdan güçlendirmek üzere karşılıklı yardım, dayanışma ve eşitlik ilkelerine uygun olarak teşkilatlandırılan kooperatif sistemin; emek ve sermaye birikiminin sağlanması, üretim tekniklerinin geliştirilmesi, ürünlerin değerlendirilmesi, ortakların kültür düzeylerinin deneyimlerle geliştirilmesi, onlara kendi kendilerini yönetim yeteneğinin kazandırılarak toplumun sosyal ve ekonomik sorunlarına olan ilgilerinin artırılması ve kısaca bu güçsüz fakat geniş kitlenin yaşam düzeylerinin geliştirilmesi suretiyle toplumun ekonomik ve sosyal yapısının olumlu yönde değiştirilmesinde önemli derecede katkıları bulunmaktadır.

Kooperatiflerin bu güce ve potansiyele ulaşarak ülke çapında kendilerinden beklenen önemli fonksiyonları yapar duruma gelmeleri; herşeyden önce Kooperatifleşme fikrinin topluma benimsetilmesine, bu da kooperatifçiliğe olan güvenin ko-

runması ve geliştirilmesine bağlıdır. Şüphesiz ki kooperatiflere olan güven de onların başarı ve gelişmesiyle ilgilidir. Bu kuruluşların başarısı ise; çeşitli faktörlere bağlı olmakla birlikte, öncelikle iyi niyetli, bilgili ve çalışkan yöneticilerin eseridir. Konuya bu açıdan bakıldığında; Kooperatif yönetim ve temsil görevini yürütenlerin ülke kooperatifçiliğinin gelişimine yönelik bu sosyal sorumlulukları, kooperatife ve ortaklara karşı olan sorumluluklarından çok daha kapsamlı ve önemlidir. Özellikle Pancar Kooperatifleri gibi ülke ekonomisinde birçok sanayi kuruluşuna varlık veren kooperatiflerimizde yönetim sorumluluğu daha da kapsamlıdır.

Tüm yöneticilerin görevlerini bu anlayış içinde sürdürmeleri, kooperatifçiliğimizin gelişme ve başarı şansı olacaktır.

4- Sorumluluktan Kurtulmanın Şartları

Yönetim Kurulu üyeleri aşağıda belirtilen hususların herhangi birinin gerçekleşmesi halinde sorumluluktan kurtulabilirler.

a) İbra edilme sonucu:

Yönetim ve temsil faaliyetleri nedeniyle Genel Kurula hesap veren Yönetim Kurulu üyeleri gündeme koyulacak ibraya ilişkin maddenin kabulü veya Bilançonun onayı ile ibra edilmiş ve o döneme ilişkin icraatın sorumluluğundan kurtulmuş olurlar. (T.T.K. 380) Ancak ibranın hukuken geçerli olması için yapılan Genel Kurulun ve alınan kararların da yasaya uygun olması gereklidir. (K.K. Mad: 53)

b) Kusursuz olduğunu ispatlayarak:

Yönetim Kurulu toplantılarında usulüne uygun tarzda, karara iştirak etmeyen veya ispatı mazereti nedeniyle toplantıya katılmayan Yönetim Kurulu üyeleri bu kararlardan sorumlu tutulamazlar. Genel olarak; müteselsil mes'uliyeti gerektiren muamelelerde kusuru olmadığını kanıtlayan üye mes'ul olmaz. (T.T.K. 338)

c) Zamanaşımı nedeniyle:

Yönetim Kurulu üyelerinin sorumluluğu gerektiren faaliyetleri nedeniyle ortaklar, kooperatif veya alacaklılar, üyeler aleyhine dava açabilirler. Ancak, dava açma süresi olayın öğrenildiği tarihten itibaren 2 yıl veya olay tarihinden itibaren azami 5 yıldır. Bu zamanın geçmesi dava hakkını düşürür. (T.T.K. Mad: 309) Ancak sorumluluk ceza yasasını da ilgilendirdiği takdirde bu yasadaki zaman aşımı süresi daha uzun olursa bu süre dikkate alınır. Rekabet ve ticaret yasağına uymama nedeniyle açılacak davalarda; olayın öğrenildiği tarihten itibaren 3 ay ve her halükârda en geç bir yıllık zamanaşımı uygulanır. Bu süreler geçtikten sonra kusurlu üye yasal olarak sorumluluktan kurtulur.

5- Sorumlulukların Cezaî Müeyyedileri ve Davalar

A- Cezai Müeyyediler:

Kooperatifler Kanununda yapılan son değişikliklerin en önemli bölümünü; Yasanın emredici hükümlerine uyulmaması halinde uygulanması öngörülen cezalara ilişkin hükümler oluşturmaktadır. (3476 S.D.K. Mad: 1) Yönetim ve temsil sorumluluğunu taşıyan Kooperatifçilerimizin muhtemel sorunlarla karşılaşmalarını için bu konuda yeterli bilgiye sahip olmalarında yarar vardır. Bu amaçla, uyulmaması cezai sorumluluk getiren yasa hükümleri ile öngörülen cezalar aşağıda belirtilmiştir.

a) Kooperatif ve Üst kuruluşların ünvanlarında, kamu kurum ve kuruluşlarının isimlerine yer verilemez. (K.K. Mad: 2/3) Aksine uygulama yapan yönetici ve temsilcilere 1 aydan 6 aya kadar hapis ve 50.000.-TL.den 500.000.-TL.sına kadar para cezası hükmolunur.

b) Yönetim Kurulu mevcut ortaklarla, ortak olmak için başvuranların Anasözleşmeye göre ortaklık şartlarını taşıyıp taşımadıklarını araştırmak zorundadır. (K.K. Mad: 8/2) Bu görevi ihmal eden üyelere 1 aydan 6 aya kadar hapis ve 50.000.-TL.den 500.000.-TL. sına kadar para cezası hükmolunacaktır:

c) Yapı Kooperatifinde Genel Kurulca tesbit edilen ortak sayısından fazla ortak kaydı yapılamaz. (K.K. Mad: 8/3) Bu hükme uymayan yönetici üyelere 3 aydan 2 yıla kadar hapis ve 100.000.-TL. sından Bir Milyon Liraya kadar para cezası verilebilecektir.

d) Ortakların, Anasözleşmede açıkça belirtilen sebepler dışında ortaklıktan çıkarılması mümkün değildir. (K.K. Mad: 16/1) Buna uyulmaması 1 aydan 6 aya kadar ve 50.000.-TL. liradan 500.000.-TL. liraya kadar da para cezasını gerektirmektedir. Diğer taraftan haklarında çıkarma kararı kesinleşmeyen ortak yerine yeni ortak alınmaz. (K.K. Mad: 16/5) Aksine uygulamada 3 aydan 2 yıla kadar hapis ve 100.000.-TL. den Bir Milyon liraya kadar para cezasını gerektirmektedir.

e) Kooperatif sınırlarının saklanması zorunludur. Bu yasağa uymayan üyelere 1 yıla kadar hapis veya 500 liradan 10.000.-TL. sına kadar para cezası verilir. (K.K. Mad: 25)

f) Genel Kurulu süresinde olağan ve gereğinde olağanüstü toplantıya çağırma normal Yönetim Kurulunun görevidir. (K.K. Mad: 43) Bu görevini yerine getirmekte ihmal ve kusuru olursa üyelere 1 aydan 6 aya kadar hapis ve 50.000.-TL.den 500.000.-TL.sına kadar para cezası hükmolunur.

g) Yasanın öngördüğü şartları haiz olmadıkları halde seçilen veya üyelik şartlarını sonradan kaybeden Yönetim Kurulu üyelerinin görevlerine Yönetim Kurulunca son verilmesi gerekir. (K.K. Mad. 56/2) Ayrıca; haklarında kamu davası açılan üyelerin görevleri Genel Kurula kadar devam etmekle birlikte Yönetim Kurulunun bu üyelerin azli veya göreve devamı için karar alınmasını sağlamak üzere konuyu ilk genel kurulun toplantı gündemine getirmesi gerekir. (K.K. Mad: 56/3) Bu hususlara uyulmaması 1 aydan 6 aya kadar hapis ve 50.000.-TL. sından 500.000.-TL.sına kadar para cezası gerektirir.

h) Yönetim Kurulu üyelerine genel kurulca belirlenen aylık ücret, huzur hakkı, risturn ve yolluk dışında hiç bir ad altında ödeme yapılamıyacağı hükme bağlanmıştır. (K.K. Mad: 56/6) Bunlar dışında ödeme yapılması halinde 3 aydan 2 yıla kadar hapis ve 100.000.-TL. liradan Bir Milyon liraya kadar para cezası öngörülmüştür.

ı) Kooperatiflerin alımını kararlaştırdıkları gayrimenkullerin tapu devri yapılarak veya tapuya şerh verilecek satış vaadi sözleşmesiyle alınması zorunludur. (K.K. Mad: 59/4) Yönetim Kurulu üyeleri ve personeli ortaklık işlemleri dışında kendisi veya başkası namına kooperatifle ticari ilişki kuramaz. (K.K. Mad: 59/6) Kooperatifler ortak kaydı amacıyla yanıltıcı bilgi veremez. (K.K. Mad: 59/7) Yönetim Kurulu üyeleri ile temsile yetkili olanlar yasa gereği Genel Kurulun devredemeyeceği yetkileri kullanamazlar. (K.K. Mad: 59/8)

Bu yasaklara uyulmaması halinde, 3 aydan 2 yıla kadar hapis ve 100.000.-liradan 1 milyon liraya kadar para cezası öngörülmüştür.

k) Kooperatifler ve Kooperatif Birlikleri, ilgili Bakanlıkça yaptırılan denetim sonuçlarına göre Bakanlığın bu konuda vereceği talimatlara uymak zorundadırlar. (K.K. Mad: 90/3) Kuruluş yöneticilerine, talimatları yerine getirmedikleri takdirde 1 aydan 6 aya kadar hapis ve 50.000.-TL.dan 500.000.-TL.sına kadar para cezası verilebilecektir.

1) Kooperatif ve üst kuruluş görevlileri: Denetim yapan Bakanlık müfettiş ve Kontrolörlerine kredi kuruluşlarının denetim görevlilerine, istenilen belgeleri ibraz ve bilgileri doğru olarak vermek ve denetimi kolaylaştırmakla yükümlüdürler. (K.K. Mad: 90/5) Aksi davranışlarda 3 aydan 2 yıla kadar hapis ve 100.000.-TL.liradan Bir Milyon liraya kadar para cezası öngörülmüştür.

m) Kooperatifler Yasasının 92. Maddesinde düzenlenen siyasi faaliyet yasağına göre: “Kooperatif ve Üst Kuruluşları siyasi maksatlı veya genel güvenlik, asayiş ve kamu düzenini bozmaya yönelik faaliyet gösteremez ve kooperatif ile üst kuruluş faaliyetleri bu maksatlara alet edilemez. Yukarıda sayılan kişi ve kuruluşlardan yardım alamaz ve bunlara da yardım yapamaz. Yönetim ve Denetim Kurulları kooperatif ve Birliği temsilen siyasi parti toplantılarına katılamazlar”. Bu yasaklara uymayan Kooperatif kurucuları, Yönetim Kurulu Başkan ve Üyeleri ve bu fiil Genel Kurulda olmuşa buna müsamaha gösteren Genel Kurul Başkanı 3 aydan bir yıla kadar hapisle cezalandırılacaktır.

Değişiklik yasası ile getirilen bu cezalardan, hürriyeti bağlayıcı olanlarının, paraya çevrilemeyeceği hükme bağlanmıştır. (3476 Sayılı Değişiklik Yasasıyla, 1163 Sayılı Yasaya getirilen Ek Madde: 2)

Ayrıca; Yönetim Kurulu üyeleri ve Kooperatif Memurları kendi kusurlarından ileri gelen zararlardan sorumludurlar ve bunların suç teşkil eden fiil ve hareketlerinden ve özellikle Kooperatifin para ve malları, bilanço, tutanak, rapor ve başka evrak, defter ve belgeleri üzerinde işledikleri suçlardan dolayı “Devlet Memurları” gibi ceza görürler. (K.K. Mad: 62/3)

Türk Ceza Kanunu'nun Devlet Memurları için öngördüğü cezalar kamu yararı açısından diğerlerine nazaran daha ağırdır. Kooperatiflerde istismarı önlemek amacıyla aynı nitelikteki cezalar da Kooperatif Yönetim Kurulu üyeleri ve memurları için getirilmiştir. Buna göre, Devlet memurları için özel suç sayılan “Zimmet, ihtilas ve evrak sahtekârlığı” ile “Görevi suistimali” ve “Görev ihmali” konusunda T.C. Kanununda öngörülen cezalar Kooperatif yönetici ve personeline de uygulanacaktır.

Bütün bu kısıtlayıcı hükümlerle; geniş ortak kitlesinin istismarının önlenmesi ve kooperatif kaynaklarının amaçlar doğrultusunda kullanılarak onu başarıya götürececek bir yönetim yapısı ve hizmet anlayışının sağlanması amaçlanmıştır.

B- Davalar

Yönetim Kurulu üyelerinin gerek Kooperatife ve gerekse Kooperatifle ilişkisi bulunan üçüncü kişilere ve ortaklara verdikleri zararlar nedeniyle haklarında dava açılması mümkündür.

Üyelerin haksız fiil ve davranışları nedeniyle verdikleri zararları kooperatif tazmin eder, ancak sorumlu üyeler de rücu eder.

Kooperatifin Yönetim Kurulu üyeleri aleyhine dava açabilmesi için Genel Kurul karar vermesi gerekir. Genel Kurul bu konuda karar vermez veya açılmaması için karar verir; Ortakların en az 1/10'unun dava açma talebinde bulunması gerekir. (T.T.K. Mad: 341) Kooperatif, bu karar veya talep tarihinden itibaren bir ay içinde dava açmaya mecburdur. Kooperatif adına dava açmak Denetçilerin görevidir.

Kooperatif ortak ve alacaklılarının açacağı davalarda Yönetim Kurulu aleyhine verilecek tazminat Kooperatife ait olacaktır. (T.T.K. Mad: 309) Zira bunların zararlarını ahlında Kooperatif karşılamaktadır.

SONUÇ :

Kooperatiflerde Yönetim Sorumluluğunun açıklamasında uygulamalı örnek olarak ele alınan ve yaklaşık 1.5 Milyon ortağına hizmet sunan Pancar Kooperatiflerinin; üretim girdilerinin ekonomik biçimde temin ve dağıtımını yaparak üretimin artırılması ve ayrıca kısıtlı imkânlarına rağmen ortaklarının küçük tasarruflarını tarımsal endüstri kuruluşlarına aktararak ürünlerinin değerlendirilmesi suretiyle ortaklarına ve dolayısıyla ekonomiye önemli katkıları olmuştur. Devletin doğrudan desteğini alamadıkları halde Pancar Kooperatiflerin ulaştıkları bu başarıda; Şeker Şirketi - Kooperatif işbirliğinin etkisi kadar, şüphesiz ki, bu kuruluşların her kademesinde görev yapanların ve özellikle yönetim sorumluluğunu üstlenen çiftçi ve Şirket temsilcisi yöneticilerin iyi niyet, gayret ve fedakârlıkla sürdürdükleri hizmetlerinin katkısı da çok büyüktür.

Geçmişten günümüze uzanan bu başarının geliştirilerek sürdürülmesi; ülkenin ekonomik ve sosyal şartlarının gerektirdiği daha aktif bir yönetim politikasının izlenmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim, ekonomik ilişkilerin uluslararası boyutlara ulaşarak daha da önem kazandığı günümüzde; birer işletme niteliğinde olan ve bu nedenle de ekonomik kurallara göre faaliyet göstermesi gereken kooperatiflerin başarısı için konusunda bilgi ve becerisi olan, iyi yetişmiş profesyonel yönetim yeteneğine sahip yöneticilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Konya bu açıdan bakıldığında; Kooperatifleride ve dolayısıyla iştiraklerin de yönetim ve temsil sorumluluğunu üstlenen yöneticilerin bu görevi bizzat yürütmeleri halinde; gerekli bilgi ve beceriye sahip olmaları, yetki ve temsil devri yaptıkları takdirde ise; konularında yetişmiş idarecilerin görevlendirilmesi için gereken özeni göstermeleri icabettir. Ayrıca, yetki devri yapılanların icraî işlemlerine gereksiz müdahalelerle onların yetkilerini zayıflatarak yönetim faaliyetlerini olumsuz şekilde etkilemekten kaçınmaları, ancak Yönetim Kurulu olarak usulüne uygun şekilde istenecek bilgi ve belgelerle Yöneticilerin faaliyetlerini de dikkatle izlemeleri gerekmektedir.

Hukukumuzda, Yasaları bilmemek sorumluluktan kurtulma açısından mazeret olarak kabul edilmemektedir. Bu husus da dikkate alınarak; sorumluluğun gerektirdiği asgarî yasal ve idarî bilgilere sahibolunmasında, gerek yöneticilerin riskinin azalması ve gerekse Kooperatifçiliğimizi başarıya ulaşması açısından yarar vardır. Nitekim verilmeye çalışılan bilgilerin temel amacı da bu olmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu
- Kooperatifler Kanununu değiştiren 3476 Sayılı Değişiklik Kanunu
- Türk Ticaret Kanunu
- Türk Ceza Kanunu
- Kooperatifler Hukuku - Necdet Karacehennem - 1977
- Günümüz Ekonomik Sorunlarının Çözümünde Kooperatiflerin Rolü - 1984
(11. Türk Koop. Kongresi Tebliği) - Yılmaz Edik
- Tarımda Kooperatifleşme - 1981 (II. İktisat Kongresi Tebliği)
Yılmaz Edik
- Pankobirlik ve Pancar Kooperatifleri Anasözleřmeleri

KISALTMALAR

- D.K. : 1163 Sayılı Kanunu değiştiren 3476 sayılı Değişiklik Kanunu
- K.K. : 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu
- T.T.K. : 6762 Sayılı Türk Ticaret Kanunu
- B.A.S. : Pankobirlik Ana Sözleřmesi
- K.A.S. : Pancar Kooperatifleri Ana Sözleřmesi

PROPAGANDA VE HALKLA İLİŞKİLER

Yard. Doç. Dr. Burhan AYKAÇ(*)

GİRİŞ

Propaganda kavramı ilk bakışta olumsuz bir anlam içeren bir özellik taşımaktadır. Bunun önde gelen nedenlerinden biri, soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan Birinci Dünya Savaşından sonra başlayan, ancak gerçek hüviyetini İkinci Dünya Savaşından sonra bulan⁽¹⁾ ve Sovyetler Birliğinde "Açıklık" ve "Yeniden Yapılanma" döneminin başlamasıyla sona erdiği kabul edilen devrede, Doğu ve Batı Blokları arasında propagandanın sürekli olarak karşı tarafı kötüleme, karalama ve küçük düşürme amacına yönelik olarak kullanılmasıdır. Bu dönemdeki propaganda faaliyetleri değerlendirilirken "Totaliter propagandaya terör açısından bakılmalıdır"⁽²⁾ derecesine varan nitelendirmelerin yapılması, ister istemez propaganda kavramına olumsuz bir anlam taşıyan bir kavram olma özelliğini kazandırmıştır. Ancak, genel olarak böyle yapılan değerlendirmelerin; propaganda kavramını bütünüyle olumsuz nitelikler taşıyan bir kavram olarak kabul edildiği şekilde anlamamak gerekmektedir. Özellikle, demokratik ülkelerde iç kamuoyunun oluşturulmasında ve siyasal partiler tarafından iktidar mücadelesinin etkili bir aracı olarak kullanılmasında, propaganda kavramına yüklenen olumsuz nitelikler tamamen ortadan kalkmakta, tam bunun aksine etkili ve yararlı bir araç olarak görülmeye başlanmaktadır. Demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak nitelendirilen siyasal partiler, büyük ölçüde propaganda sayesinde varlıklarını sürdürebilmekte, iç kamuoyunun güven ve desteğini sağlamakta veya devam ettirebilmektedirler⁽³⁾.

Gerçekten, propaganda soğuk savaş döneminin en etkili silahı olma yanında, içeriği, çeşitleri, yöntemleri ve kullandığı teknikleri sürekli değişen, gelişen yeni bir savaş yönetimi olma özelliğini kazanmıştır⁽⁴⁾. Soğuk savaş döneminde propaganda o kadar etkili olmuştur ki propaganda yapılan görüşlere karşı çıkanlar bile, karşı

(*) Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

(1) HALLE, Louis J.: (Çev. Fahri Çeliker) Soğuk Harp, Ankara, 1976 s. 15; QUALTER, Terence H.: (Çev. Ünsal Oskay) "Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi", SBF Dergisi, C. XXXV, s. 1 - 4, Ocak - Aralık 1980, s. 258.

(2) FRIEDRICH, Carl J. ve BRZEZINSKI, Zbigniew K.: (Çev. Oğuz Onaran) Diktatörlük ve Otokrasi, Ankara, 1964 s. 105; Ayrıca, Propaganda ile terör ilişkisi için bakınız: QUALTER, Terence J.: Opinion Control in Democracies, New York, 1985, p. 170.

(3) FRIEDRICH, Carl J. ve BRZEZINSKI, Zbigniew K.: a.g.e., s. 114

(4) DOMENACH, Jean - Merie: La Propagande Politique, PUF, Paris, 1955, p. 45

görüşlerini ortaya koyarken, propagandası yapılan görüşlerin temel varsayımlarını benimsediklerini farkına varmaksızın ortaya koymuşlardır (5). Bu bile tek başına propagandanın etkileme gücü ve yoğunluğunun boyutu hakkında fikir verebilecek bir özellik taşımaktadır.

Propaganda ister olumlu, ister olumsuz olarak nitelendirilsin, etkisi ve gücü tartışılmayacak kadar büyüktür. Bu yüzden her geçen gün şekil ve nitelik değiştirerek geniş bir kullanım alanı bulmakta, gelecekte de toplum hayatında vazgeçilmeyen bir etkileme aracı olarak kalacağına benzemektedir. Gerek ulusal kamuoyunun oluşturulmasında, gerekse uluslararası kamuoyu yaratmada etkili bir araç olması, özellikle, çok partili demokratik bir sistemin benimsendiği ülkelerde, siyasal partilerin iktidar mücadelelerinde, yararlanılması ve kullanılması meşru en etkili bir silah özelliği taşıması, kitleleri kendi arzularının dışında bile propaganda ile karşı karşıya getirmektedir. Bu anlamda, propaganda demokrasinin bir unsuru olarak nitelendirilemese bile, demokratik mekanizmanın iyi işleminin vazgeçilmez bir unsuru olduğuna şüphe yoktur. Kullanım amaçları farklı da olsa, totaliter sistemler ile demokratik sistemler, yaşayabilmek, varlıklarını sürdürebilmek için propagandadan yararlanmak zorundadırlar. Bu zorunluluk gelecekte yöntem ve içerik değiştirirse bile, devam etmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak gözükmektedir(6).

Bir de, propaganda kavramına ilgiyi artıran, onu tartışmaların odak noktası haline getiren, propaganda kavramı ile çoğu kez karıştırılan, "Halkla İlişkiler", "Reklam", "Tanıtma" gibi kavramların bulunmasıdır (7). Son yıllarda "Kamuoyunu Aydınlatma" (8) ve "Eğitim" kavramlarının da propaganda ile yakın ilişkileri tartışılmaktadır. Günümüzde serbest pazar ekonomisini benimseyen ülkelerde reklamın kaçınılmazlığı, demokratik ülkelerdeki kamu yönetimlerinin halka gerekli bilgileri verme, halkın güven ve desteğini kazanma zorunluluğu, uluslararası kamuoyunun etkilenmesinde tarihi ve kültürel değerlerin tanıtılması, olumlu bir imajın yaratılma çabası, bu kavramlar arasındaki sınırları büyük ölçüde zorlamaktadır. Reklam kampanyalarının yürütülmesi, kamuoyuna bilgi verilmesi, iktidarın kamu oyunu aydınlatması, ülkelerin tarihi ve kültürel değerlerini tanıtımları, belirli bir eğitim politikasının yürütülmesi, siyasal propagandadan soyutlanması, hemen hemen imkansız olan faaliyetlerdir (9). Bu kavramlar içinde, Halkla İlişkilerin ortaya çıkışı, gelişmesi, yararlandığı yöntemler, kullandığı teknikler bakımından, propaganda ile bir paralellik göstermesi, halkla ilişkilerin de bir tür propaganda olduğu görüşünün öne sürülmesine yol açmıştır (10). Hatta, totaliter ülkelerdeki propaganda faaliyetlerinin ürkütücü bir boyut kazanması, Batı Demokrasilerinde aynı faaliyetlerin Halkla İlişkiler adı altında yürütüldüğü şeklinde değerlendirmelerin yapılmasına yol açmıştır (11). Böyle bir nitelendirmeye tam olarak katılmak mümkün olmamakla birlikte,

(5) FRIEDRICH, Carl J. ve BRZEZINSKI, Zbigniew K.: a.g.e., s. 112

(6) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 8

(7) Tanıtma ve Kamuoyunu Aydınlatma, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1983, s. 9

(8) Tanıtma ve Kamuoyunu Aydınlatma, a.g.e., s. 17

(9) Tanıtma ve Kamuoyunu Aydınlatma, a.g.e., s. 4

(10) MIHÇIOĞLU, Cemal: Kamusal İlişkiler, Ankara, 1983 - 1984, s. 13

(11) KAZANCI, Metin: Halkla İlişkiler, Ankara, 1982, s. 2 - 3

özellikle demokratik ülkelerde, propagandanın kamuoyu üzerindeki olumsuz etkisinin, propagandanın bu ülkelerde içerik değiştirerek büyük ölçüde halkla ilişkiler faaliyetlerine yaklaşmış olduğunu, çoğu hallerde de bu iki faaliyet alanını amaçları dışında birbirinden ayırmanın çok zor olduğunu söyleyebiliriz.

Biz bu incelememizde, yukarıda belirtilen açılardan propaganda kavramının ortaya çıkışı, gelişmesi, yararlandığı yöntemleri ve kullandığı teknikleri, halkla ilişkiler ve diğer benzer kavramlarla aralarındaki ilişkileri ortaya koymaya çalışacağız.

I- PROPAGANDA VE HALKLA İLİŞKİLER KAVRAMLARININ ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞMESİ VE TANIMI

A- ORTAYA ÇIKIŞI

Propaganda kelimesi Latince'de, bir fikri, bir görüşü yaymak anlamına gelen "Propagare" kökünden gelmektedir. İlk defa 1622 yılında Papa XV. Gregory tarafından "Sacra Congregatio de Propaganda Fide" adlı, Katolik Klisesinin inançlarını yaymak amacıyla kurulan kuruluş adında yer aldığı belirtilmektedir⁽¹²⁾. 18. Yüzyıla kadar hep dinsel içerikli olarak kullanılan bu kavram 18. Yüzyıldan itibaren ise, dinsel içeriği yanında bugünkü anlamda da kullanılmaya başlanmıştır.⁽¹³⁾

Ancak, Eski Yunanda, özellikle Aristo ve Platon tarafından yararlanılan bir yöntem olan propagandanın, kavram olarak olmasa bile, faaliyet biçimi olarak kullanılmıştır. Daha sonra, Eski Roma'da hıristiyan misyonerler tarafından baş vurulan bir yöntem olması yanında, protestanların, katoliklerin, müslümanların, özellikle de Türklerin yararlandıkları bir faaliyet biçimi olduğu ifade edilmektedir⁽¹⁴⁾. Bunun dışında, örgütlü toplum düzeninin kurulmasıyla birlikte, belki bugünkü anlamda olmasa bile propagandanın kullanıldığını söyleyebiliriz.

Propaganda kelimesinin ilk ortaya çıkışının 1622 yılı olduğu konusunda bilim adamları arasında görüş birliği bulunmakla birlikte⁽¹⁵⁾, kavramlaşması ve bugünkü içeriğini kazanması için geçirdiği evreler konusunda aynı görüş birliği görülmemektedir. Bazı bilim adamları, propagandanın kavramlaşmasında reklam ve siyasal ideolojinin kaynak oluşturduğunu öne sürerken⁽¹⁶⁾, bazıları da, Dünya Savaşlarının, özellikle de soğuk savaş döneminin büyük rol aynadığını öne sürmektedirler⁽¹⁷⁾. Ancak, propagandanın gelişmesine reklam ve siyasal ideolojilerin etkili olduğunu kabul etmekle birlikte, bunların propaganda kavramına kaynaklık ettiklerini söylemek güçtür. Öte yandan, Dünya Savaşlarının ve soğuk savaş döneminin, propaganda kavramının önemini artırdığı ve soğuk savaş döneminin, propaganda kavramının önemini artırdığı ve onu etkili bir silah kıldığı görüşüne katılmamak mümkün değildir.

(12) QUALTER, Tereñçe H.: "Propaganda Teorisi...", a.g.e., s. 256

(13) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 9; KITSIKIS, Dimitri: (Çev. Hakkı Devrim) Yunan Propagandası, İstanbul, 1974, s. 2

(14) MITCHELL, Malcolm G.: Propaganda, Polls, and Public Opinion, New Jersey, 1970, p. 6 - 7; ÖZKÖK, Ertuğrul: "Propaganda ve İletişim", İletişim, 1981 / 1, s. 141

(15) QUALTER, Terence H.: "Propaganda Teorisi...", a.g.e., s. 255; DÖNMEZER, Sulhi: Sosyoloji, 8. Baskı, Ankara, 1982, s. 398; ABADAN, Nermin: Halk Efkarı, Ankara, 1956, s. 53.

(16) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 16 - 17

(17) QUALTER, Terence H.: "Propaganda Teorisi...", a.g.e., s. 286

Halkla ilişkilerin ortaya çıkışı ile, propagandanın bugünkü anlamda kullanılmaya başlamasının aynı dönemlere raslaması, aynı gelişim sürecini izlemeleri, bu iki kavramın farklı içerikli ve farklı işlevler yerine getiren kavramlar olduğunu bir kanıtı olarak kabul edilebilir. Ancak, halkla ilişkilerin gelişmesine büyük katkıları olmuş olan Ivy LEE'nin 1904 Amerikan Başkanlık seçimlerinde propaganda kampanyalarını yürütmüş olması; halkla ilişkilerin babası olarak nitelendirilen Edward L. BERNAYS'ın 1918 yılında görevi "Amerika Birleşik Devletleri ve Müttefiklerinin moralini yükseltmek, düşmanın moralini zayıflatmak ve tarafsızları kazanmak" olan, propaganda faaliyetlerini yürüten kurulda görev alması, propaganda ile halkla ilişkiler kavramlarının bu kişilerin şahsında da olsa özdeşleştirilmelerine ve yukarıda belirttiğimiz, totaliter ülkelerdeki propaganda faaliyetlerinin Batılı ülkelerde halkla ilişkiler olarak nitelendirildiğini öne süren görüşlerin ortaya atılmasına yol açtığı söylenebilir. Gerçi, LEE, yayınladığı Prensipler Bildirisinde: "Bu gizli bir basın bürosu değildir. Yaptıklarımız ortadadır. Amacımız haber iletmektir. Bu bir reklam firması da değildir. Amacımız, kısaca resmi ve özel sektör adına, basına ve kamuya doğru bilgi vererek topluma yararlı olmaktır" demektedir. Ancak, böyle bir açıklama dahi, propaganda ile halkla ilişkilerin birlikte ele alınmalarını ve özdeş olarak nitelendirilmelerini ortadan kaldırmada yeterli olamamıştır.

B- GELİŞMESİ

Propaganda kavramının dinsel içerikli olma özelliğini yitirerek bugünkü anlama kavuşmasında en etkili rolü Fransız Devrimi oynamıştır⁽¹⁸⁾. Devrimden hemen sonra 1793 yılında Fransa'nın Alsace bölgesinde "Propagande" adıyla bir birlik kurularak, ilk propaganda nutuklarının bu birliğe bağlı, devrim komiteleri, devrim klüpleri ve devrim meclisleri tarafından atılmaya başlanması ve "Topyekün Savaş" kavramının ortaya atılarak hedef kitlelerin yönlendirilmeye çalışılması, propaganda kavramının yeni bir içerik kazanmasında etkili olan gelişmeler olarak nitelendirilmektedir⁽¹⁹⁾.

Rusya'da Bolşevik ihtilalinin gerçekleştirilmesinde propagandanın rolünün büyük olması yanında, içeriğinin de büyük bir değişikliğe uğradığını görüyoruz⁽²⁰⁾. Lenin'in 1987 yılında kaleme aldığı "Propaganda ve Ajitasyon Üzerine"⁽²¹⁾ ve 1910'da yazdığı "Bir Propagandacının Notları"⁽²²⁾ adlı makalelerinde, propaganda o güne kadar kazandığı içeriğinin çok dışında bir işleve sahip bir faaliyet alanı olarak görülmektedir. Bu makaleler propagandanın gelecekte Lenin tarafından nasıl kullanılacağına bir habercisi niteliği taşımaktadır. Gerçekten de Bolşevik ihtilalinin hazırlanmasında, gerçekleştirilmesinde ve daha sonraki dönemde ihtilalci fikirlerin geniş halk kitlelerine benimsetilmesinde tek silah olmasa bile, en etkili bir silah olduğu;

(18) MITCHELL, Malcolm G.: a.g.e., s. 8; DAVER, Bülent: *Siyaset Bilimine Giriş*, 4. Baskı, Ankara, 1976, s. 281

(19) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 18

(20) DAVER, Bülent: a.g.e., s. 283

(21) LENIN, V.I.: (Çev. Gürol İlban) *Örgütlenme*, İstanbul, 1977, s. 39 - 40.

(22) LENIN, V.I.: (Çev. Ali Özer) *Kültür ve Kültür İhtilali Üzerine*, Ankara, 1969, s. 214 - 28; *Propaganda ile ilgili olarak bakınız: LENIN, V.I.: Que Faire?, Editions Sociales, Paris, 1969, p. 113; LENIN, V.I.: La Maladie Infantile du Communisme, Union Generale d'Editions, Paris, 1962, p. 60*

hem ihtilali gerçekleştirenler tarafından, hem de Marksizme Leninizme karşı olanlar tarafından kabul edilmektedir⁽²³⁾. Ancak, ihtilal öncesi yürütülen propagandanın içeriğini daha çok vaatler teşkil ederken⁽²⁴⁾, ihtilal sonrası propagandanın içeriğini tehditlerin, telkinlerin, korkunun ve terörün aldığını görüyoruz. Bu kadar kısa bir süre içerisinde propagandanın içeriğinin, bu kadar hızlı değişmiş olması, propagandanadan çok şey beklendiğinin bir işareti sayılabilir.

I. Dünya Savaşından sonra da propagandanın içeriğinde ve kullanılan tekniklerde büyük değişiklikler olmuştur. Ancak tarihin hiçbir döneminde Rusya'da görülen ölçüde ve kısa bir zaman diliminde, köktenci içerik değişikliğinin olmadığını söylemek mümkündür. I. Dünya Savaşından sonra yürütülen propaganda faaliyetlerinin en önde gelen özelliklerinden biri, uluslararası düzeyde yürütülen ilk sistemli propaganda faaliyeti, olmasıdır⁽²⁵⁾. Ayrıca, I. Dünya Savaşında izlediği politikayı, iyi bir iç politika malzemesi olarak kullanmasını bilen Wilson, 1916 ABD Başkanlık seçimlerini, "Bizi savaşın dışında tutan Wilson'a oyunuzu verin" sloganıyla kazanmıştır. Belki, I. Dünya Savaşı olmasaydı Wilson 1916 seçimlerini kazanamayacaktı. Burada bir kehanette bulunmaktan ziyade, akla gelebilecek her şeyin propaganda malzemesi olarak kullanıldığını vurgulamak istiyoruz. Ote yandan, I. Dünya Savaşı boyunca, karikatür, resim, şarkı, el ilanı gibi teknikler yanında çok ilginç afiş ve sloganların bir propaganda aracı olarak kullanıldığını görüyoruz. "Bozguncu Kampanya" olarak adlandırılan bu faaliyetlerde, cephelerin değil de cephe gerisinin hedef kitle olarak seçilmiş olması, savaşın sadece cephelerde kazanılmadığı anlaşılmış olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu "Bozguncu Kampanya" dan, özellikle Fransa'nın çok etkilendiği, bu yüzden Başkomutanlarını değiştirmek zorunda kaldıkları belirtilmektedir⁽²⁶⁾.

I. Dünya Savaşı, sosyal bilimlerde literatürüne "Karşı Propaganda" kavramını da kazandırmıştır. Düşmanı kendi silahı ile vurma fikrine dayanan karşı propaganda faaliyetleri, propagandaya karşı koymanın en etkili ve en geçerli bir yöntemi olarak kabul edilmiş ve kullanılmıştır⁽²⁷⁾. Bu faaliyet, savaş boyunca ve sonrasında, düşman unsurların propaganda faaliyetlerini etkisiz kılma, yalanlama, karşıt hücumla geçme faaliyetlerini içeren ve yapılan propagandanın dikkatlice izlenmesi, analizinin yapılmasını zorunlu kılan yoğun çalışmaları kapsamaktadır. Bu durumda, karşı propagandada faaliyetlerinin sürdürülmesi, propagandaya nazaran daha büyük çaba, daha büyük gayret ve hatta daha büyük özen gösterilmesini gerekli kılmaktadır⁽²⁸⁾. Böyle bir ortamda, hedef kitle iki yönlü bir kısıpaca alınmış, neyin doğru, neyin yanlış neyin gerçek neyin, yalan olduğunu bilememekte, büyük bir baskı ve şaşkınlık içinde kalmaktadır. Yapılan araştırmalar 1914 - 1918 yılları arasında Fransa'nın karşı propaganda faaliyetlerinin çok başarılı sonuç verdiğini ortaya koymuştur. Bütün düşman unsurların cephede ve cephe gerisinde yürüttükleri yoğun propagandaların

(23) WEBER, Hermann (Editör): (Çev. Ümit Kıvanç) III. Enternasyonal, İstanbul, 1969, s. 76; LABIN, Suzanne: Komünist Propaganda Taktikleri, 2. Baskı, Ankara, 1976, s. 7

(24) PEROUTKA, Ferdinand: (Çev. Avni Kadıgil) Bildiri, İstanbul, 1979, s. 59 - 60

(25) QUALTER, Terence H.: "Propaganda Teorisi...", a.g.e., s. 258

(26) Dünya Savaşları Ansiklopedisi, 2. Baskı, C.3, İstanbul, 1983, s. 499 - 500.

(27) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 102

(28) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 76

da Fransa'nın büyük bir yenilgiye uğrayacağı temasını işlemelerine karşılık, karşı propaganda yoluyla kamuoyunun "Savaşı Kazanacağız" görüşüne inandırıldıkları ortaya çıkmıştır⁽²⁹⁾. Bu ise, karşı propagandanın, propagandaya karşı koymada çok etkili bir silah olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Savaş bittikten sonra, propaganda bitmemiş, tam aksine daha büyük bir hız kazanarak devam etmiştir. Karşılıklı suçlamalar, iftiralar, küçük düşürücü davranışlar fiili olarak savaş sona ermiş olmasına rağmen, propaganda savaşı haline dönüşmüştür. Bu yüzden I. Dünya Savaşını sona erdiren Versailles Antlaşması'nın istenen sonucu vermediğini vurgulamak için, "Aksak Barış" döneminin başlangıcı olarak kabul edilmesine neden olmuştur⁽³⁰⁾. Bu "Aksak Barış" dönemi yeni bir savaşın hazırlıklarının yapıldığı bir dönem olması yanında, İtalya'da Mussolini'nin, Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi için gerekli ortamı da hazırlamıştır. Bu iki liderin yönetim anlayışları, dünya görüşleri ve halka bakış açıları, özellikle de propaganda anlayışları, propagandaya bütün olumsuzlukları içeren bir kavram niteliği kazandırma da etkili olmuştur.

Öte yandan Çin'de Mao'nun başarıya ulaşmasında propagandanın büyük rol oynaması yanında, içerikleri, yöntemleri, teknikleri farklı da olsa, Mussolini'nin, Hitler'in, Lenin'in ve Mao'nun iktidarlarını sürdürmede propaganda silahını büyük ustalıklarla kullandıkları söylenebilir⁽³¹⁾.

II. Dünya Savaşı propagandanın en yaygın bir biçimde kullanıldığı bir savaş olma özelliğine sahiptir. Radyo propagandanın bir aracı olarak görülmüş, adeta radyo ile propaganda özdeşleşmiştir. Savaş sonrası dönem ise, I. Dünya Savaşı sonrası dönemde olduğu gibi, aksakta olsa bir barış dönemi olarak nitelendirilmeyip "II. Dünya savaşı sona ermemiştir, sadece şekil değiştirmiştir. Bu dönem Bloklar arası mücadelelerin en yoğun olduğu bir dönem olması yanında, haberleşme araçlarındaki gelişmeler nedeniyle çok geniş halk kitlelerini etkileme imkanının doğduğu bir dönemdir. Savaş boyunca, nasıl radyo ile propaganda birbirini çağrıştıran kelimeler haline gelmiş ise, bu durum savaş sonrasında da büyük ölçüde devam etmiş, televizyonun yaygın bir kullanım alanı bulmasıyla, ağırlık radyodan televizyona doğru kaymıştır. Ayrıca, bu dönemde propaganda sadece radyo ve televizyonla sınırlı kalmamış, sinemadan da çok geniş bir şekilde yararlanılmıştır. Bütün bunlara ek olarak, spor organizasyonları, sanat faaliyetleri, turizm, uzay çalışmaları, yeni buluşlar birer propaganda aracı olarak kullanılmıştır. 70'li yıllara gelindiğinde, iş o kadar çığırından çıkmıştır ki, çocuklar arasındaki söz düellolarında çok sık raslanan "Benim babam, senin babamı döğür" düzeyine inmiştir.

Bütün bu açıklamalar, propagandanın sadece savaş dönemlerine ve totaliter sistemlere özgü bir yöntemmiş izlenimi vermemesi gerekir. Demokratik ülkelerin totaliter ülkelere farklı olarak, propaganda, karşı propaganda faaliyetleri yanında iç kamuoyunun etkilenerek iktidara gelme mücadelesi veren siyasal partilerin propaganda faaliyetleri ile ayrı bir konuma sahip oldukları unutulmamalıdır. Demokratik ülkelerde "İktidar = Bir Fikir Sistemi + Teşkilat + Propaganda + Para + Kuvvet" olduğu-

(29) SAUVY, Alfred: *L'Opinion Publique*, PUF, Paris, 1956, p. 66

(30) *Dünya Savaşları Ansiklopedisi*, a.g.e., C. 4, s. 11

(31) DAVER, Bülent: a.g.e., s. 283.

nun öne sürülmesi⁽³²⁾, demokratik ülkelerdeki iktidar mücadelesinin zorunlu bir parçasının, propaganda olduğunu ortaya koyacak bir mahiyettedir. Öte yandan, bir bilim adamının “Geleceğin tarihçileri, 20. yüzyılın propaganda çağı olduğunu söyleyeceklerdir”⁽³³⁾ şeklindeki değerlendirmesi, propagandanın devlet sistemi ne olursa olsun, herkesin kullanımına açık bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Propaganda bu gelişim çizgisini izlerken, halkla ilişkiler de, özellikle ABD’de gelişmesine devam etmiştir. Halkla ilişkilerle, propagandanın gelişme aşamalarındaki bu paralellik⁽³⁴⁾, yararlandıkları teknikler bakımından da mevcuttur. Ancak, propagandanın gelişmesi, ülkenin siyasal sisteminde etkilenmemesine karşılık, halkla ilişkilerin gelişmesi ile ülkenin siyasal sistemi arasında sıkı bir ilişki vardır⁽³⁵⁾. Bu açıdan bakıldığında, halkla ilişkiler demokratik ülkelerde ve demokratik ilkelerin uygulandığı kuruluşlarda büyük gelişmeler gösterirken, totaliter ülkelerde, demokratik mekanizmaların işlemediği ve uygulanmadığı kurum ve kuruluşlarda, aynı gelişim çizgisini sürdürememektedir. Halkla ilişkilerin bu özelliği, halkla ilişkilerin demokratik ülkelerde, propagandaya verilen bir ad olarak yapılan değerlendirmelerin bir nedeni olmaktadır⁽³⁶⁾. Oysa, demokratik ülkelerdeki, seçim dönemlerinde yürüttükleri kampanyalarına “Halkla İlişkiler Kampanyası” değil, “Propaganda Kampanyası” denilmektedir. Eğer, yukarıda öne sürülen görüş doğru olsaydı, bu kampanyalara propaganda kampanyası denilmezdi. Tam bunun aksine, propaganda ile halkla ilişkilerin farklı ülkelerde, aynı faaliyet alanlarının, farklı adlandırıldığı görüşünün gerçek nedeninin; totaliter ve demokratik ülkelerin propaganda faaliyetlerinin amaç ve beklentilerinde aranması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

C- TANIMI

Propagandanın gelişim çizgisine paralel olarak farklı tanımları yapılmaktadır. “Propaganda, kamuoyunu ve toplumun güdümünü etkilemek için yapılan bir harekettir”⁽³⁷⁾ şeklinde tanımlandığı gibi, “Propaganda, düşünceleri etkilemek ya da güdülemek, bir düşünceye yandaş kazanmak amacıyla yapılan sistemli ve etkili bir düşünce aşılama çabasıdır”⁽³⁸⁾ şeklinde de tanımlanmaktadır.

Propaganda kavramının tanımı büyük değişiklikler geçirmiştir. Kavramın içeriği değiştiğçe, tanımın da değişmesi zorunluluğu ortaya çıkmış, hatta bazı bilim adamları, ilk zamanlar benimsedikleri tanımları, daha sonra değiştirmek durumunda kalmışlardır⁽³⁹⁾. Bir bilim adamı, propaganda konusunda verilen bütün tanımların eksik, karmaşık, hatta çelişkili olduğunu belirterek “Yeni Bir Tanım” olarak nitelendirdiği şu tanımları vermektedir: “Bir bireyin veya grubun başka bireylerin veya grupların tutumlarını belirleyip biçimlendirmek, kontrol altına almak veya değiştirmek için,

(32) BERLE, Adolf A.: (Çev. Nejat Muallimoğlu) İktidar, İstanbul, 1980, s. 5

(33) DRIENCOURT, Jacques: La Propagande, Nouvelle Force Politique, Paris, 1950, p. 18

(34) AYKAÇ, Burhan: “Kooperatiflerde Halkla İlişkiler”, Kooperatifçilik, Ocak - Şubat - Mart 1989, s. 9 - 10

(35) AYKAÇ, Burhan: a.g.m., s. 9 - 10

(36) KAZANCI, Metin: a.g.e., s. 29

(37) DAVER, Bülent: a.g.e., s. 282

(38) TANINLI, Server: Devlet ve Demokrasi, 2. Baskı, İstanbul, 1981, s. 33

(39) QUALTER, Terence H.: “Propaganda Teorisi...”, a.g.e., s. 268

haberleşme araçlarından yararlanarak ve bu bireylerin veya grupların belirli bir durum veya konumdaki tepkilerinin kendi amaçlarına uygun tepkiler şeklinde olacağını umarak geliştirdikleri bilinçli faaliyetlerdir”⁽⁴⁰⁾. Eskilerin nitelendirmesiyle, iyi bir tanım “Efradını cami, ağyarını mani” olmalıdır. Yani, Tanım içerisine girmesi gereken bütün unsurlar tanım içerisinde yer almalı tanım içerisinde yer almaması gereken hiçbir unsurda tanım içerisinde bulunmamalıdır. Yazar, tanımda yer alan haberleşme araçlarının, bütün sanat faaliyetlerini de kapsadığı şeklindeki ek açıklamalarıyla tanımda yer alması gereken bir unsurun telafisi yoluna gitmiş ve tanımda yer alan “Bilinçli Faaliyet” ifadesinin tanımın en can alıcı noktasını teşkil ettiğini belirtmiştir⁽⁴¹⁾.

Bundan başka, propaganda ilgili tanımlamalar farklı açılardan değerlendirilmektedir. Propagandanın ahlaki, sosyolojik ve psikolojik açılardan değerlendirilmesi farklı tanımların ortaya çıkmasına neden olmuştur⁽⁴²⁾. Ancak, propaganda konusunda bu kadar çok ve farklı tanımların yapılmasının tek nedeni, farklı bakış açıları değildir. Propagandanın bu kadar çok tanımının yapılmasının başka bir nedeni, belki de en önde gelen nedeni, propaganda ile yakın anlamlar içeren, bazı hallerde kesişme noktaları çok fazla olan halkla ilişkiler, reklam, tanıtma, kamuoyunu aydınlatma ve eğitim gibi kavramların bulunmasıdır. Bu kavramlarla propaganda arasında büyük benzerliklerin bulunması, propaganda kavramının ne olduğunun veya ne olmadığını belirlenmesini zorlaştırmaktadır⁽⁴³⁾. Propagandanın bu kavramlardan farklı bir kavram olduğunu ortaya koyma çabası, ister istemez tanım sayısını artırmaktadır.

Tanım çokluğu ve tanım güçlüğü halkla ilişkiler alanında da görülmektedir. Halkla ilişkilerin 200’e yakın farklı tanımının bulunması⁽⁴⁴⁾, propagandanın tanımının çok olmasının nedenleri ile aynı özellikleri taşımaktadır. Halkla ilişkilerin, “Halkla ilişkiler, kendi tutumumuzun, bir esasa dayansın veya dayanmasın, doğru olduğuna başkalarını inandırabilme işidir”⁽⁴⁵⁾ şeklinde yapılan tanımı, ister istemez propaganda faaliyetlerini çağrıştırmaktadır.

I. ve II. Dünya savaşları sırasında sürdürülen propaganda faaliyetleri; Lenin, Mussolini, Hitler ve Mao tarafından yürütülen propaganda çalışmaları, demokrasi için bir tehlike olarak nitelendirilmişlerdir⁽⁴⁶⁾. Oysa, halkla ilişkiler, demokratik ülkelerde, halka verilen önemin ve değerinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Halkın güven ve desteğini kazanmayı amaçlayan bir kuruluşun, halkın dilek, arzu ve eğilimleri doğrultusunda faaliyet göstermesi gerekir. Halkla ilişkilerin en belirle-

(40) QUALTER, Terence H.: “Propaganda Teorisi...”, a.g.e., s. 279.

(41) QUALTER, Terence H.: “Propaganda Teorisi...”, a.g.e., s. 279 - 281.

(42) ABADAN, Nermin: a.g.e., s. 54 - 55

(43) TORTOP, Nuri: *Halkla İlişkiler*, Ankara, 1990 s. 8; KAZANCI, Metin: a.g.e., s. 29; CHAUMELY, Jean ve HUISMAN, Denis: *Les Relations Publiques*, Paris, 1962, p. 21; MIHÇIOĞLU, Cemal: “Halkla İlişkiler Nedir?”, *Halkla İlişkiler*, Ankara, 1983, s. 44; MIHÇIOĞLU, Cemal: a.g.e., s. 12 - 15

(44) ERTEKİN, Yücel: a.g.e., s. 13

(45) LINCOLN, R. A.: “Basınla İlişkiler ve Kütle Haberleşmesi”, *Halkla İlişkiler Birinci Semineri*, Ankara, 1967, s. 22

(46) PEROUTKA, Ferdinand: a.g.e., s. 126; FROMM, Eric: (Çev. s. 252 - 253; LABIN Suzanne: a.g.e., s. 2; LACOMBE, Roger: (Çev. Suat Erginer) *Demokrasi Buhranı*, İstanbul, 1962, s. 47; REVEL, Jean François: (Çev. Necati Erkurt) *Demokrasi Çıkmazı*, İstanbul, 1982, s. 162.

yici özelliklerinden biri olarak “Karşılıklı Etkilenme”, özelliği; propaganda da tek yönlü olarak işlemektedir.

Halkla ilişkilerin propagandadan farklı bir kavram olduğunu ortaya koyan uygun tanımının “Örgütle toplumun karşılıklı çıkarları arasında, iki yönlü bir bildirişmeye, bilgi alışverişine dayanarak denge sağlama çabası”⁽⁴⁷⁾ şeklinde yapılan tanımın olduğu söylenebilir. Propagandanın halkla ilişkilerden farklı olduğunu ortaya koyan en elverişli tanımının ise “Propaganda, ideolojik, dinsel, ve politik amaçlarla, belirli hedef kişi ve gruplara, belirli mesajların, onların giderek, alışlageldikleri dünya görüşünün ve davranışların dışına çıkarak şartlandırmak ve onlar doğrultusunda, fikir, kanaat, inanç ve davranışlar kazanmalarını sağlamak üzere iletilmesi olaydır”⁽⁴⁸⁾ şeklinde yapılan tanım olduğu söylenebilir.

II- PROGANDA, HALKLA İLİŞKİLER VE DİĞER BENZER KAVRAMLAR

Propaganda halkla ilişkiler, reklam ve tanıtma kavramları birbiriyle en çok karıştırılan, çoğu zaman birbiri yerine kullanılarak yanlış anlamalara ve anlaşılmalara yol açılan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramları birbirinden ayıran en belirleyici unsur amaç olmakla birlikte, amacın belirlenmesinin her zaman zannedildiği kadar kolay olmaması, başka ayırdedici unsurların bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Biz bu kavramları, gerçekçilik, bütçe ve süreklilik açısından değerlendirecek aralarındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışacağız.

A- GERÇEKÇİLİK BAKIMINDAN

Verilen mesajların doğru olup olmaması belirtilen faaliyetlerin sürdürülmesinde büyük önem taşımaktadır. Propaganda için amaca ulaşmak önemlidir. Söylenenlerin gerçek olup olmamasından ziyade hedef kitlenin istenen yönde etkilenmesi esastır. Bunun için, kitle psikolojisinin özellikleri dikkate alınarak amaca en uygun tema işlenir. Napolyon’un: “Vendee harbini kendimi katolik yaparak kazandım. Kendimi müslüman gösterdikten sonra Mısır’a yerleştim. Kendimi Papa’nın nüfuzunu yaymağa taraftar göstererek, İtalya’da papazları elde ettim. Eğer yahudi bir kavme hükümetseydim Süleyman’ın mabedini yeniden inşa ederdim”⁽⁴⁹⁾ dediği nakledilmektedir. İşte burada belirtildiği gibi propaganda, hedef kitlenin siyasal, dinsel, etnik ve diğer toplumsal özellikleri dikkate alınarak, gerçekçilikle ilişkilendirilmeksizin, etkilenmesi amacı güder. Burada, propaganda yalandan ibarettir demek istemiyoruz. Propagandacının gerçek veya yalan gibi bir sorunu yoktur. Onun ilgilendiği tek konu, hedef kitlenin istenen doğrultuda nasıl yönlendirileceğidir. Propagandanın gerçekçilik anlayışını Hitler şu şekilde belirtmektedir: “Propaganda, sadece kendine uygun gerçekleri aramakla ve onları tanıtmakla görevlidir”⁽⁵⁰⁾. Yine aynı konuda, Mussolini’nin “Bir efsanenin mutlaka gerçek olması gerekmez”⁽⁵¹⁾ dediği

(47) MIHÇIOĞLU, Cemal: a.g.e., s. 2

(48) Tanıtma ve Kamuoyunu Aydınlatma, a.g.e., s. 8

(49) LE BON, Gustave: (Çev. Selahattin Demirkan) Kitleler Psikolojisi, 4. Baskı, İstanbul, 1979, s. 73

(50) HITLER, Adolf: (Çev. A. Nejad) Kavgam, 8. Baskı, İstanbul, 1976, s. 156.

(51) PEROUTKA, Ferdinand: a.g.e., s. 122

belirtilmektedir. Bütün bunlara “Propagandacı için gerçek diye bir şey mevcut değildir, sadece siyasi menfaat vardır”⁽⁵²⁾ şeklinde yapılan değerlendirmeleri ve “Önemli olan isteklerimiz, düşüncelerimiz, iyi niyetlerimiz değildir. Önemli olan sonuçlardır”⁽⁵³⁾ değerlendirmelerini ekleyebiliriz.

Söylenenlerin gerçeği yansıtması bakımından propaganda, halkla ilişkiler, reklam ve tanıtma arasında bir sıralama yapacak olursak, halkla ilişkilerin ilk sırada yer alması gerektiğini söyleyebiliriz. Buna göre şöyle bir sıralama yapılabilir:

- Halkla İlişkiler,
- Tanıtma,
- Reklam,
- Propaganda.

Bu sıralamada halkla ilişkilerin ilk sırayı almasının nedeni, halkla ilişkilerin gerçeğe dayanması zorunlu bir faaliyet olmasıdır. Aksi takdirde halkın güven ve desteğinin kazanılması ya, hiç mümkün olmayacak, ya da geçici olacaktır. Halkla ilişkilerde halka doğru bilgi verilmesi halkla ilişkilerinin hukuksal değeri olarak ifade edilmektedir. Halkla ilişkiler faaliyetleri esnasında verilen bilgiler, danışma niteliği taşıdığı için hukuksal bir değeri yoktur⁽⁵⁴⁾, ancak halkın güven ve desteğini kazanma amacına yönelik bir faaliyetin, halkla doğru bilgi vermekten başka seçeneği de yoktur.

Reklamda ise verilen bilgilerin doğruluğu, haksız rekabet hükümlerine tabi olması bakımından yasal zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Bu durumda, reklamın gerçekleri yansıtması bakımından ön sıralarda yer alması gerektiği düşünülebilir. Fakat, reklam, reklamı yapılan malın sadece iyi yönlerini ve üstünlüklerini belirir. Malın kötü yönlerinden, eksikliklerinden söz edilmez. Söylenenlerin doğru olması, ancak bütün doğruların söylenmemesi, gerçekçilik bakımından yapılan sıralamada reklamın daha alt sıralarda yer almasına yol açmaktadır.

Tanıtma ise reklamdan farklı olarak, fazla önem taşımayan olumsuz unsurlara yer verebilir. Fakat, halkla ilişkilerde olduğu gibi, varsa olumsuz unsurlar olduğu gibi açıklanmaz.

B- BÜTÇE BAKIMINDAN

Gerçekçilik bakımından yaptığımız sıralamayı tam tersine çevirdiğimiz takdirde, propaganda, halkla ilişkiler, reklam ve tanıtma kavramlarını bütçe bakımından sıralamış oluruz.

- Propaganda,
- Reklam,
- Tanıtma,
- Halkla İlişkiler.

Propagandada önemli olan amaca ulaşmak olduğu için, maliyet unsuru fazla dikkate alınmaz. Zaten, çoğunlukla propaganda harcamalarının miktarı açıklan-

(52) PEROUTKA, Ferdinand: a.g.e., s. 124

(53) FRIEDRICH, Carl J. ve BRZEZINSKI, Zbigniew K.: Naklen, a.g.e., s. 153.

(54) TORTOP, Nuri: a.g.e., s. 43 - 44.

maz. Sovyetler Birliğinde (1960 yılı için) doğrudan doğruya beyin yıkama göreviyle yükümlü kişi sayısı 150.000 olup, bu amaçla yılda 500 milyon dolar harcadığı ifade edilmektedir⁽⁵⁵⁾. Aradan bunca yıl geçtikten sonra bu miktarın astronomik rakamlara ulaştığı kolaylıkla anlaşılabilir.

Serbest pazar ekonomisinin benimsendiği ülkelerde, reklam harcamalarının boyutları tartışma konusudur. Çünkü, reklam harcamaları, sonuç olarak tüketicilere yansıtıldığından, tüketicinin dolaylı yönden sömürülmesi anlamına gelmektedir.

Tanıtma ve halkla ilişkiler bu faaliyetler içerisinde maliyet bakımından en alt düzeyde yer alan faaliyetlerdir. Özellikle, halkla ilişkiler faaliyetlerinin büyük masraflar gerektirmeyen faaliyetler olduğu belirtilmektedir⁽⁵⁶⁾.

C- SÜREKLİLİK BAKIMINDAN

Propaganda, halkla ilişkiler, reklam ve tanıtma faaliyetlerini süreklilik bakımından sıraladığımızda, halkla ilişkilerin ilk sırayı alması gerektiğini söyleyebiliriz. Halkla ilişkiler faaliyetleri sonuçları kısa sürede alınamayan, ısrarlı, sürekli ve sabırla yürütülmesi gereken faaliyetlerdir⁽⁵⁷⁾. Reklam ise acele sonuç almayı arzu eder. Zaten amacı, reklamı yapılan malın satışını kısa bir sürede artırmaktadır. Propaganda ise, hedef kitleleri etkileme amacına yönelik olması, hedef kitlenin de çok kısa bir zaman zarfında etkilenmesinin hemen hemen mümkün olmaması sürekli olmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak bu süreklilik amaca ulaşma ile sınırlıdır. Tanıtma ise, tanıtımı yapılan faaliyetin niteliğine bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu faaliyet alanlarını süreklilik bakımından sıraladığımız takdirde:

- Halkla İlişkiler,
- Propoganda,
- Tanıtma,
- Reklam.

Ancak, bazı hallerde, uzun bir zaman dilimini kapsayan reklam kampanyaları yanında, çeşitli sebeplerden kaynaklanan, kısa süreli propaganda faaliyetlerine raslamak mümkündür. Bu durumda bu faaliyet alanlarının sıralamasında değişiklikler olabileceği öne sürülebilir. Fakat, özel durumlara göre, bu faaliyet alanlarının sürekliliğinde bazı değişiklikler olacağı kabul edilse dahi, halkla ilişkilerin ilk sıradaki yerinde bir değişiklik meydana getirmeyecektir.

III- KURALLAR VE TEKNİKLER

Propaganda alanında yıllardan beri sürdürülen faaliyetler, başarı için bazı kuralların varlığını ortaya koymuştur⁽⁵⁸⁾. Genel kabul gören bu kurallara uyulması, propogandanın başarı şansını önemli ölçüde artırmaktadır. Oysa, halkla ilişkiler alanında bu şekilde oluşmuş kurallar listesi bulunmamaktadır. Teknikler alanında ise, teknolojik gelişmelere paralel olarak, her geçen gün yeni değişiklikler görülebilmektedir. Başlangıçta, basılı malzemelerden geniş ölçüde yararlanılırken, radyonun

(55) LABIN, Suzanne: a.g.e., s. 14

(56) TORTOP, Nuri: a.g.e., s. 7 - 8

(57) TORTOP, Nuri: a.g.e., s. 24

(58) LAZERSFELD, Paul F. ve MERTON, Robert K.: "Requisite Conditions for Propaganda Success", CHRISTENSON, Reo M. ve Mc-MILLIAMS, Robert (Editör): Voice of the People, New York, 1962, İçinde, s. 340 - 344

icadı, daha sonra televizyonun yaygın olarak kullanılmaya başlanması, film teknolojisi alanında meydana gelen gelişmeler, propagandanın daha geniş kitlelere hem daha kolay, hem de daha etkili bir şekilde ulaşmasına yol açmıştır. Kullanılan teknikler bakımından propaganda ile halkla ilişkiler arasında tam bir benzerlik görülürken, kurallar bakımından böyle bir benzerlik bulunmamaktadır. O bakımdan, kuralları sadece propaganda bakımından inceleyeceğiz.

A- KURALLAR

Propaganda alanında genel olarak geçerli kabul edilen belli başlı kurallar aşağıdaki şekilde belirtilmektedir⁽⁵⁹⁾.

1- Yalınlık ve Tek Düşman kuralı

Hedef kitlenin istenen doğrultuda yönlendirilebilmesi için verilen mesajın hedef kitlenin tamamı veya tamamına yakın bir kısmı tarafından anlaşılması gerekir. Propaganda bireye yönelik olması yanında, kitleye de yöneliktir⁽⁶⁰⁾. Bu yüzden sadece bireysel özellikler değil, kitlesel özelliklerin de dikkate alınması gerekir. Kitleyi meydana getiren kitlenin zeka, eğitim, anlayış, ilgi ve kültür düzeyleri dikkate alınarak verilen mesajların anlaşılır, kısa ve yalın olmaları gerekir. Fransız İhtilalinden sonra kabul edilen “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” nin hala geçerliliğini korumasının, yalınlık kuralına sıkı sıkıya bağlı kalınarak kaleme alınmasının önde gelen etkenlerden biri olduğu öne sürülmektedir⁽⁶¹⁾. Ayrıca, “Komünist Manifesto”, “Wilson’un On İki Maddelik Bildirisi” yalınlık kuralı yanında, özetleme, belirleme kuralları olarak nitelendirilen kurallara uygun olarak hazırlanmıştır. Bu yolla verilen mesajın anlaşılması, akılda tutulması, dilden dile nakledilmesi daha kolay olmakta, daha kısa zamanda daha geniş kitlelere ulaşma imkânı doğmaktadır.

Özellikle seçilen sloganların geniş kitlelerin arzu, istek, eğilim ve beklentilerine cevap verecek şekilde seçilmesi büyük önem taşımaktadır. Fransız İhtilalinde “Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik”, Bolşevik İhtilalinde “İktidar Sovyetlerindir”, “Toprak ve Barış”, “Ekmek, Barış, Özgürlük” gibi, hala çoğu ülkelerde ya aynen veya biraz değiştirilerek kullanılan sloganların seçilmesi, yalınlık kuralının iyi uygulandığını gösteren örneklerdir⁽⁶²⁾.

Slogana nazaran daha kısa olarak nitelenen, bir veya birkaç çarpıcı, dikkat çekici kelimedenden oluşan; parola, yalınlık kuralına daha elverişli bir kavramdır. Slogan bir yargıyı ifade eden bir cümle özelliği taşıırken, parola bir cümle olmayıp, değer yargısı ifade eden kelime veya kelimelerdir⁽⁶³⁾.

Hitler, “Her propaganda halkın anlayacağı sahada yapılmalıdır. Manevi seviyesini, hitap ettiği topluluğun içindeki kafaları en dar olanların anlayabileceği biçimde tutmalıdır”⁽⁶⁴⁾ ifadesiyle, yalınlık kuralını vurgulamaktadır.

(59) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 44

(60) TOLAN, Barlas: Toplum Bilimlerine Giriş, Ankara, 1985, s. 476

(61) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 49

(62) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 25

(63) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 65

(64) HITLER, Adolf: a.g.e., s. 154

Öte yandan, propaganda esnasında mutlaka bir düşmanın gösterilmesi ve her zaman sürekli olarak aynı düşmanın gösterilmesi önem taşımaktadır. Tek düşman kuralına “Yoğunlaştırma Kuralı” da denilmekte olup, bütün kötülüklerin kaynağı olarak aynı düşmanın gösterilmesi kitle bilincinin bilenmesinde büyük rol oynamaktadır. Yahudiler, faşistler, komünistler şeklinde seçilen tek düşman, geçmişte çok etkili sonuçlar vermiştir. Tek düşman kuralının önemi “İdeal Tanrı'nın tek olması gibi ideal düşmanın da tek olması gerektiği anlaşılmaktadır”⁽⁶⁵⁾ şeklinde vurgulanmaktadır.

2- Büyütme ve Bozma Kuralı

Çağdaş propagandanın esası habere dayanmaktadır⁽⁶⁶⁾. Ancak, haberler olduğu gibi değil de, amaç doğrultusunda, abartılarak, gerekirse değiştirilerek, duyguları, değerleri ve eğilimleri dikkate alarak hedef kitlelere ulaştırılır. Dış haberlerin genellikle yorumla birlikte verilmesi, verilen haberin amaç doğrultusunda kullanılmasına katkı sağlar⁽⁶⁷⁾.

Kitlelerin harekete geçirilmesi, tahrik edilmesi, galeyana getirilmesi büyütme kuralının yetenekli bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Her olay bir haber, her haber ise yararlanılabilecek bir araç olarak değerlendirilir. Fakat, burada üzerinde önemle durulması gereken konu, propagandanın amacının kitlelere haber vermek, onları bilgilendirmek olmayıp, haberlerin istenen şekle konularak sunulması ve hedef kitlenin istenen yöne yöneltilmesidir. Haberin içeriği hedef kitlenin dinsel, siyasal özellikleri, temel değerleri ve zaafı dikkate alınarak, en çarpıcı slogan, parola ve alıntı sözlerle dayandırılır. Bu şekilde hedef kitlenin, kendi günlük hayatında da bu slogan, parola ve alıntı sözleri farkına varmadan kullanması, kitle bilincinin belirli bir kalıp içine sokulması sağlanabilir. “Bazı kelimelere geçici olarak bazı hayaller eklenir; kelimeler bu hayallerin görünmesini vesile olan ve bunları çağırarak için üzerine basılan elektrik düğmelerinden başka birşey değildirler”⁽⁶⁸⁾ açıklaması propaganda da seçilen kelimelerin önemini açık bir şekilde belirtmek için yeterlidir.

Bütün bunlar yapılırken, verilen bilgilerin yansız ve yorumsuz olduğu, sırf gerçekleri dile getirmek, düşmanın maskesini düşürerek gerçek yüzünü ortaya çıkarmak amacıyla yapıldığı izlenimi verilir. Bunun başarıma derecesi, propagandanın başarı derecesini belirleyeceğinden, bu alanda gösterilecek yetenek, propagandacının iyi seçilip seçilmediği veya iyi yetişip yetişmediği ile ilgilidir.

Bozma kuralı “Tahripkarlık Kuralı” olarak ifade edilmekte olup⁽⁶⁹⁾, sadece haberlerin içeriğinin değiştirilmesinin ötesinde, kitlelerin değer yargılarını, inanç sistemlerini sarsma, kuşku uyandırma, zaafa uğratma temeline dayanır. Böylece, toplumsal çözülmeye zemin hazırlanmış olur. Başka bir ifadeyle, kitlelerin bilincinde yer alan değer yargıları silinerek, bunların yerine propagandası yapılan görüşlerin yerleşmesi amaçlanır. Radyo ve televizyondan yapılan yayınlarda, basında dublaj, fotomontaj ve kamera hileleri ile öne sürülen görüşlerin doğru olduğu kanısı verilir.

(65) HOFFER, Eric: (Çev. Erkül Günür) Kesin İnançlılar, 3. Baskı, İstanbul, 1980, s. 115.

(66) TOLAN, Barlas: a.g.e., s. 473

(67) FRIEDRICH, Carl J. ve BRZEZINSKI, Zbigniew K.: a.g.e., s. 113

(68) LE BON, Gustave: a.g.e., s. 105

(69) KAYABALI, İsmail ve ARSLANOĞLU, Cemender: Propagandanın Sosyo-Psikolojik Temelleri, Ankara, 1983, s. 79.

En etkili propaganda, belki de tarafsızlık adına veya doğru habercilik adına yapılan propagandadır. Günümüzde haberin öneminin artması, haberleşme araçlarının gelişmesi propagandacıyı haberlerden yararlanma yoluna itmiştir. Öyleki, çoğu zaman haberle propaganda içiçe bir duruma gelmiştir. Bu durumda kitlelerin neyin haber, neyin propaganda olduğunu anlamaları, bunları birbirinden ayırmaları zor olmaktan öte, imkânsız bir hale gelmiştir. Tarafsızlığı ve doğru haberciliği temel ilke olarak almaları yasal, hatta anayasal bir zorunluluk olarak belirlenmiş bazı yayın kuruluşlarının verdikleri haberlerin bile tartışma konusu edilmesi, haberle propagandanın içiçeliğinin bir kanıtı olarak kabul edebiliriz. Tarafsız olmaları yasal veya anayasal bir zorunluluk olan yayın kuruluşları verdikleri haberlerde ölçüt olarak “Haber Olma Niteliği”ni kullanmaktadırlar. Haber olma niteliği öznal bir ölçüt olup, ölçütü kullanana göre değişiklik gösterebilir⁽⁷⁰⁾. Bütün bunlar propagandanın ulaştığı boyutları gösteren somut kanıtlar olarak değerlendirilebilir.

Büyütme ve bozma kuralı geri tepen bir silah niteliği taşıdığından, bu kuralın kullanılmasında, dozun iyi ayarlanması, hedef kitlenin iyi incelenmesi, hedef kitlenin durumuna göre hareket edilmesi gerekir. Aksi hâlde, hedef kitlenin ümitsizliğe düşmesi veya nefretinin kazanılması söz konusu olabilir.

3- Tekrarlama Kuralı

Tekrarlama kuralı, beyin yıkama yöntemini esas alan bir propaganda kuralıdır. Kitlelerin etkilenmesinde tekrarlamamanın önemi “Bir iddianın hakiki bir tesir husule getirmesi için mümkün olduğu kadar aynı kelimelerle tekrar edilmesi şarttır. Napolyon, biricik söz sanatı tekrardır, demiştir. İddia olunan şey tekrar edilmek suretiyle nihayet ispat edilmiş bir hakikat gibi kabul olunacak derecede ruhlara yerleşir”⁽⁷¹⁾ şeklinde belirtilmektedir. Tekrarlama beyin yıkama yönteminin kullandığı bir araçtır. Beyin yıkama, küçük gruplar üzerinde uygulanabilen üç aşamalı bir yöntem olarak ifade edilmektedir⁽⁷²⁾. İlk aşamada, söz konusu olan birey veya grubun çevreyle ilişkisi tamamen kesilerek, yalnızlık ve aşağılık duygusu yaratılmaya çalışılır. İkinci aşamada ise, özenle seçilmiş bazı sloganlar sürekli tekrarlanır. Amaç bu sloganların bilinç altına yerleşmesi, kişinin veya grubun davranışlarının ve düşüncelerinin bir parçası haline getirilmesidir. Son aşamada ise, serbest bir tartışma ortamı yaratılarak, tartışmacıların tartışmayı kendilerine tekrar yoluyla verilen sloganlar çerçevesinde sürdürmelerinin sağlanmasıdır. Görüldüğü gibi, tekrarlama kuralı, beyin yıkama yönteminin bir parçasıdır.

“Propaganda gayet sınırlı konulara temas etmeli ve bunları bir şekilde tekrarlamalıdır”⁽⁷³⁾ ifadesi, Hitler propagandasının tekrarlama kuralını benimsediğini göstermektedir. Öte yandan “Lenin Tipi Propaganda” olarak adlandırılan, propaganda türünde de, bıkmadan, usanmadan tekrarlamamanın temel alındığı belirtilmektedir⁽⁷⁴⁾.

Tekrarlama kuralı aynı temanın farklı kitleler karşısında farklı bir şekilde ifade edilmesine engel değildir. Önemli olanın aynı temanın işlenmiş olması yanında, aynı

(70) ERTEKİN, Yücel: a.g.e., s. 50

(71) LE BON, Gustave: a.g.e., 124

(72) TOLAN, Barlas: a.g.e., s. 499

(73) HITLER, Adolf: a.g.e., s. 158

(74) LENİN, V.I: Que Faire?, a.g.e., s. 113

kitleye farklı zamanlarda da olsa farklı şekilde hitap edilmemesidir. Bir de, tekrarlanan sloganların zamanla yıpranabilecek nitelikte olmamaları gerekir. Eğer sloganların yıprandığı veya artık anlamsız hale gelmesi halinde bunların değiştirilmesi gerekir. Bir sorunu temel alan bir slogan, o sorunun çözüme kavuşması halinde artık bir anlam taşımayacaktır. Bu durumda sloganın derhal değiştirilmesi gerekir. Ayrıca, sloganların geçmiş veya muhtemel sorunlarından ziyade güncel olmaları esas olmakla birlikte, güncelliğini hiçbir zaman yitirmeyecek sloganların bulunabileceği unutulmamalıdır.

4- Aşılama Kuralı

Propagandanın etkileme gücüyle ilgili olarak farklı görüşler öne sürülmektedir. Bir görüşe göre: "Gerçekte öyle görülmektedir ki propaganda, istemeyen kafalara kendi kendine giremediği gibi, ne tamamen yeni bir şeyi telkin etmeye, ne de inandıktan vazgeçmiş kimselerin inancını devam ettirmeye muktedirdir"⁽⁷⁵⁾. Gerçekten propagandanın etkili olabilmesi, elverişli ortamın bulunmaması ile yakından ilgilidir. Öyleyse, propagandacıya düşen ilk görev, öncelikle propaganda için elverişli ortamın yaratılmasıdır. Propaganda için elverişli ortam kitlelerin davranış kalıplarını değiştirmeyi zorunlu kılıyor olabilir. Bu durumda propagandanın içeriğinin değiştirilmesini gerekli kılacaktır⁽⁷⁶⁾.

Fransız ihtilali, Bolşevik ihtilali, Mussolini'nin, Hitler'in ve Mao'nun iktidara gelişleri elverişli ortamın bulunması veya yaratılması sayesinde gerçekleşmiştir.

Aşılama kuralı özellikle genç nesillere yönelik olarak yürütülen ve kolay sonuç alınan bir kuraldır. Bilgi verme adı altında, çoğunlukla eğitim ve öğretim kurumlarında bu kuraldan yararlanma yoluna gidilir. Basın, yayın araçları da bu kuralın uygulanmasında elverişli alanlardır.

5- Birlik ve Bulaşıcı Olma Kuralı

Günümüz toplumu örgütlü toplum olma niteliğini taşımaktadır. Kitlelerde birlik bilincinin yaratılması ve bu birlik bilincinin propagandası yapılan görüş etrafında sağlanması veya sağlandığı izleniminin yaratılması, propagandanın etki gücünü büyük ölçüde artırır. Propagandası yapılan görüşün toplumun her kesiminden, her meslek grubundan kişilerce her geçen gün artarak benimsendiği, büyük bir kitlesel birlik oluştuğu izleniminin verilmesi bu birliğe katılmış olanları cesaretlendirirken daha henüz katılmamış olanları katılmaya yönlendirecek ve katılmayı düşünmeyenlerde hayal kırıklığı yaratacaktır. Kitlesel birlik bilinci bir kez yaratıldıktan sonra, bulaşıcı olma özelliği dolayısıyla, salgın bir hastalık gibi toplumun bütün kesimlerine hızla yayılacaktır.

1932 yılında Almanya'da Nazilerin 2 milyon oy ve mecliste 34 üyelik kaybetmeleri üzerine, 150.000 nüfuslu bir kentte yapılacak olan bir seçime parti bütün ağırlığını koymuş ve seçimi kazanmıştır. Bu seçim zaferinin, partinin yeniden yükselmeye başladığı izlenimi vermesi için yeterli olmuştur.⁽⁷⁷⁾ Kitlenin büyük bir çoğunluğunun güçlüden yana olma eğilimi, güçlü olduğu izlenimini verebilenlerin lehine sonuç vermektedir.

(75) HOFFER, Eric: a.g.e., s. 128

(76) DOMENACH, Jean-Marie: a.g.e., s. 62; ONARAN, Alim Şerif: Kamuoyu, İstanbul, 1984, s. 84

(77) DOMENACH, Jean-Marie: a.g.e., s. 69

B- TEKNİKLER

Propaganda faaliyetlerinin yürütülmesinde yararlanılan araçlar, propaganda teknikleri olarak kabul edilmektedir⁽⁷⁸⁾. Ancak, bazı bilim adamlarının propaganda teknikleri başlığı altında propaganda kurallarını ele aldıkları görülmektedir⁽⁷⁹⁾.

Başlangıçta en etkili propaganda aracı olarak, basılı malzemeler diye nitelendirilen gazete, kitap, dergi, afiş, el ilanı, broşür, pankart, deplian gibi araçlar en etkili propaganda tekniği olarak kabul edilirken, daha sonra radyonun icadı, radyoyu en etkili propaganda aracı kılmıştır. Günümüzde ise, televizyonun yaygın bir kullanım alanı bulması ve hergeçen gün etki alanını genişletmesi, bütün dikkatlerin televizyona yönelmesine yol açmıştır. Özellikle, uydu yayıncılığı alanındaki gelişmeler gelecekte de bu ilginin artacağını göstermektedir.

Kullanılan teknikler bakımından halkla ilişkilerle propaganda arasında büyük benzerlikler vardır. Ancak, halkla ilişkilerin amacı bazı hallerde, kullanılan tekniği farklı kılabilir. Kuruluş içi halkla ilişkiler alanında kullanılan, kuruluş gazetesini, kabuller, kuruluşla ilgili kutlamalar propagandanın pek sık kullanmadığı tekniklerdir. Fakat, halkla ilişkiler ile propagandanın birbirine karıştırılmasının önde gelen nedenlerinden biri olarak her ikisinin de aynı tekniklerden yararlanmalarının olduğu söylenebilir.

IV- PROPAGANDA ÇEŞİTLERİ

Propaganda farklı yaklaşımlara göre sınıflandırılmaktadır. Bir kaynakta propaganda çeşitleri olarak, siyasal propaganda, ekonomik propaganda, askeri propaganda, diplomatik propaganda öğretici propaganda, ideolojik propaganda ve hayali propaganda belirtilirken⁽⁸⁰⁾, başka bir kaynakta, siyasal ve sosyolojik propaganda, karışıklık ve bütünleşme propagandası, dikey ve yatay propaganda, ulusal ve tutkusal propaganda; propaganda çeşitleri olarak sayılmaktadır⁽⁸¹⁾.

Bu sınıflandırmalardan ikincisinin daha kapsamlı olması ve belirtilen diğer propaganda çeşitlerini de içermesi nedeniyle, biz de bu sınıflandırmayı esas alacağız.

A- SİYASAL VE SOSYOLOJİK PROPAGANDA

Siyasal propaganda siyasal bir görüşün geniş kitlelere benimsetilmesi amacıyla yönelik bir propaganda faaliyetidir. Genellikle, konu ulusal düzeyde değerlendirildiğinde, demokratik ülkelerdeki siyasal partilerin iktidar mücadelesi için yürüttükleri faaliyetler siyasal propaganda olarak nitelendirilmektedir⁽⁸²⁾. Ancak, bazı hallerde siyasal propaganda siyasal partilerle sınırlı olmayabilir. Sendikaların, derneklerin ve diğer meslek kuruluşlarının da faaliyetleri bu çerçevede yürütülebilir. Siya-

(78) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 44

(79) SIEPMANN, Charles A.: "Propaganda Techniques", *Vocie of the People İçinde*, a.g.e., s. 322 - 338; DÖNMEZER, Sulhi: a.g.e., s. 411.

(80) THOMSON, Oliver: *Mass Persuasion in History: An Historical Analysis of the Development of Propaganda Techniques*, Edinburg, 1977, pp. 11 - 12

(81) TOLAN, Barlas: a.g.e., s. 485 - 492

(82) TOLAN, Barlas: a.g.e., s. 485

sal propaganda niteliği gereği örgütlü bir faaliyetdir. Fakat, siyasal propagandanın bireysel düzeyde yapılamayacağı anlamına gelmez. Bir faaliyetin siyasal propaganda olarak nitelendirilebilmesi için bir fikrin, bir düşüncenin, doğrudan veya dolaylı olarak kitlelere benimsetilmesi amacı taşıması gerekir. Böyle bir amacın varlığını tesbit etmek her zaman kolay olmadığı için, siyasal propaganda konusu çok tartışılan bir konu olmaktadır.

Siyasal propaganda diğer propaganda çeşitlerine nazaran halkla ilişkiler faaliyetlerine daha çok benzemektedir⁽⁸³⁾. Propaganda kurallarından daha sınırlı ve daha özenli yararlanmak zorundadır. Çünkü, hedef kitlenin güven ve desteğinin kazanılması söz konusu olduğu için, kullanılan ifadelerin özenle seçilmesi, çeşitli meslek gruplarının, çeşitli gelir gruplarının çatışan menfaatlerinin bağdaştırılması gerekir. Yalan, abartma, bozma çok sınırlı bir şekilde kullanılabilir.

Demokrasilerde iktidarın yalan söylemeye hakkı var mıdır? sorusuna, geçmişte çoğunlukla olumlu yanıt verilirken, günümüzde bu soru olumsuz yanıtlanmaktadır⁽⁸⁴⁾. Ancak, iktidarın ulusal çıkarlar konusunda bazı bilgileri açıklama zorunluluğu bulunmamakla beraber, hiçbir konuda kamuoyunu yanıltıcı bilgi vermesi olumlu karşılanmamaktadır. Böyle bir anlayışın yerleşmesi siyasal propaganda ile halkla ilişkileri birbirine daha da yaklaştıracaktır.

Sosyolojik propaganda ise, belirli bir alanla sınırlı olmaksızın, bir ideolojinin, bir inancın veya bir davranış biçiminin tüm insanlara benimsetilmesi için sürdürülen faaliyetleri kapsamaktadır⁽⁸⁵⁾. Bu propaganda türü, totaliter ülkelerin daha sık başvurdukları bir propaganda türü olmakla birlikte, soğuk savaş döneminde yürütülen propagandanın aynı esası benimsemesi yanında, resmi ideolojilerin kitlelere benimsetilmesi çabaları da sosyolojik propaganda olarak kabul edilebilir.

Günümüzde dünyada görülen yumuşama süreci, uzay teknolojisindeki gelişmeler ve uydu yayıncılığının yaygınlaşması siyasal ve sosyolojik propagandanın kültürel alana kayabileceğini göstermektedir. Tarihte bazı sıcak savaşların bile kültürler arası bir savaş olarak nitelendirilmesi, geleceğe yönelik yapılan projeksiyonlar uydu yayıncılığının güçlü kültürlerle, zayıf kültürler arasında bir mücadeleye yol açacağı, güçlü kültürlerin zayıf kültürleri yok edeceğine işaret etmektedir.

Televizyonda yayınlanan dizi filmlerin belirli bir yaşam biçimini benimsetme amacına yönelik olması, radyo ve televizyonunun toplumun bütün kesimlerini etkileme gücü, "Radyo ve Televizyonunun Sosyolojisi" adıyla ayrı bir disiplin olarak incelenmektedir⁽⁸⁶⁾.

B- KARIŞIKLIK VE BÜTÜNLEŞME PROPAGANDASI

Karışıklık propagandası, propagandanın "Bozma ve Tek Düşman" kuralını esas alan şekli olarak kabul edilebilir. Bu propaganda türü, mevcut düzenin yıkılmadan, propagandası yapılan görüşlerin geniş kitleler tarafından kabulünün mümkün olma-

(83) ABADAN, Nermin: a.g.e., s. 58

(84) ABADAN, Nermin: a.g.e., s. 58

(85) MITCHELL, Malcolm G.: a.g.e., s. 90 - 94

(86) TOLAN, Barlas: a.g.e., s. 485

yacağı varsayımına dayanmaktadır. Bunun için toplumun çeşitli kesimleri arasında anlaşmazlıklar çıkarmak, meslekler arası mücadeleleri hızlandırmak, toplumda kin ve nefret duygularını yerleştirmek, toplumsal dayanışmayı yok etmek amaçlanır. Gösterilen düşman somut bir varlık olabileceği gibi, “Kompradorlar”, “Faşistler”, “Emperyalist Güçler”, “Komünistler” şeklinde ifade edilebilir. Karışıklık propagandası için meydana gelen kazalar, doğal afetler skandallar işlenecek elverişli konulardır.

Karışıklık propagandası için hedef kitle işsizler, üniversiteye giremeyen gençler veya başarısızlığa uğramış kişiler olabileceği gibi, toplumun marjinal kesimini oluşturan topluluklardır. Bu kesimler son çare olarak propagandası yapılan görüşleri kabul etmeye elverişli kesimlerdir.

Bütünleşme propagandası ise, belirli bir düzeye ulaşmış toplumların durumlarını geliştirme veya en azından mevcut durumu koruma amacına yönelik olarak yürütülebileceği gibi, karışıklık propagandasının amacına ulaşması halinde, karışıklık propagandası terkedilerek bunun yerine ikame edilen bir propaganda türüdür. Lenin’in, Hitler’in, özellikle de Mao’nun önce karışıklık propagandasını uygulayıp, amaca ulaştıktan sonra bütünleşme propagandasını uyguladıkları belirtilmektedir⁽⁸⁷⁾.

Karışıklık propagandasının ve bütünleşme propagandasının halkla ilişkiler faaliyetleri ile tamamiyle çeliştikleri söylenebilir. Özellikle, karışıklık propagandasının, belki de halkla ilişkiler ile en çok çelişen propaganda türü olduğu öne sürülebilir.

C- DİKEY VE YATAY PROPAGANDA

Dikey propaganda, bir örgütün veya bir liderin hedef kitleden daha üstün olduğu varsayımına dayanan propaganda türü olup, karşıtlık ve pozitif propaganda olmak üzere iki alt türünün bulunduğu belirtilmektedir⁽⁸⁸⁾.

Karşıtlık propagandası, liderin üstün olduğunu kabul etmesi dolayısıyla, lidere insanüstü nitelikler atfeder. Bu yüzden liderin bütün söyledikleri doğru olarak kabul edilir. Lider ile kitle birbirinin karşıtı olarak kabul edilir. Propaganda faaliyetleri boyunca lider yüce bir varlık olarak takdim edilir. Totaliter ülkelerde yürütülen propaganda faaliyetlerinin karşıtlık propagandasını benimsedikleri söylenebilir.

Pozitif propaganda da dikey bir propaganda türü olmakla birlikte, demokratik niteliği ağır basmaktadır. Bu propaganda türünde, lider kitle ile ilişki kurar. Kitleyi meydana getiren bireylerle görüşür, el sıkışır, dertlerini dinler. Halk adamı, halktan biri, halkla içiçe bir lider izlenimi yaratılmaya çalışır.

Yatay propagandanın da iki türünün olduğu, bunların da, Çin tipi propaganda ve halkla ilişkiler tipi propaganda olduğu öne sürülmektedir⁽⁸⁹⁾. Çin tipi propaganda da, hedef kitle içerisinde yer alan bütün bireylerin aynı düzeyde ele alınması ve propagandanın doğrudan doğruya lider tarafından değil de, liderin yandaşları tarafından yürütülmesi temel ilkedir. Bireyler grup içerisinde birbirini etkiledikleri gibi,

(87) DÖNMEZER, Sulhi: a.g.e, s. 407

(88) TOLAN, Barlas: a.g.e., s. 489

(89) TOLAN, Barlas: a.g.e., s. 490

grubun her üyesi grup bilincinin oluşmasına katkıda bulunduğu inancındadır. Bu propaganda türünün mantığa dayanması, her grup üyesine değer verildiği izleniminin verilmesi başarı şansını artırıcı rol oynamaktadır. Mao döneminde Çin'de bu propaganda türünün yürütülmüş olması ve çok başarılı sonuç vermesi, bu şekilde adlandırılmasına neden olmuştur⁽⁹⁰⁾.

Halkla ilişkiler tipi propaganda ise demokratik ülkelerde, demokratik kurallara bağlı kalınarak yürütülen bir propaganda türü olup, propaganda türleri içerisinde, halkla ilişkilere en yakın uygulamalar içermesi nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. Bu propaganda anlayışı, halkın güven ve desteğini kazanma amacına yönelik olması bakımından, yukarıda sözü edilen propaganda kurallarından ziyade, halka bilgi vermek, halkın gözünden kaçan, halkı olumsuz yönde etkilemesi söz konusu davranış ve tutumları sergilemek, halktan yana kesin tavır almak halkla ilişkiler tipi propagandanın dayandığı temel ilkelerdir. Propaganda faaliyetlerinin halkla ilişkiler olarak adlandırıldığı görüşünün ortaya atılmasının en önde gelen nedeni olarak kabul edilebilir.

D- USSAL PROPAGANDA VE TUTKUSAL PROPAGANDA

Ussal propaganda bilimsel verilere dayalı olarak yapılan propaganda türüdür⁽⁹¹⁾. Bu propagandanın içeriği, büyük ölçüde çeşitli bilim dallarının verilerinin bir sentezi biçimindedir. Daha çok bilgiler rakamlarla, istatistik sonuçlarına, şekil ve grafiğe dayalı olarak verilmeye çalışılır. "Rakamlar yalan söylemez" görüşü temel ilke olarak alındığından, sayısal ifadelerin kitleleri daha çok etkileyeceği kabul edilir.

Gerçekten, aşırı olmamak kaydıyla, rakamlara, şekillere ve grafiklere dayalı olarak verilen bilgilerin daha inandırıcı olduğu, kitleleri daha çok etkilediği söylenebilir. Ancak, hedef kitlenin eğitim düzeyine uygun olması, bu propaganda türünün başarısının önemli bir önkoşulu olmaktadır.

Tutkusal propaganda olarak nitelendirilen propaganda türünde ise, hedef kitlenin coşkulu bir anda kendisine verilen her şeyi muhakeme süzgecinden geçirmeksizin kabul edeceği varsayımına dayanmaktadır. Hedef kitlenin tutkularının belirlenmesi, onu heyecanlandıracak, hatta galeyana getirecek temaların bulunması, bu tema içerisinde verilecek mesajın sunulması gerekmektedir. Bu yüzden, önce hedef kitlede bir coşku yaratan konuların ortaya konması zorunlu olmaktadır. Ulusal, dinsel duygular yanında, savaş ve nükleer tehlike gibi konular, en çok yararlanan konular arasında yer almaktadır.

V- BAŞARI KOŞULLARI

Propaganda ile halkla ilişkiler başarı koşulları bakımından özdeş bir nitelik taşımaktadırlar. Halkla ilişkiler faaliyetlerinin başarılı olabilmesi için, faaliyetlerin "Dört Adım" kuralı olarak belirtilen⁽⁹²⁾, esaslara dayandırılması gerekmektedir. Bu

(90) TOLAN, Barlas: a.g.e., s. 492

(91) TOLAN, Barlas: a.g.e., s. 492

(92) ASNA, Alaaddin: Halkla İlişkiler, Ankara, 1969, s. 160.

kuralların propaganda içinde aynen geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Dört adım kurallı, halkla ilişkiler uygulamalarının aşamalarını ortaya koymaktadır. Bunlar sırasıyla:

- Bilgi toplama,
- Planlama,
- Uygulama,
- Sonuçların Değerlendirilmesi.

Bu aşamalar, modern yönetim tekniklerinden birisi olarak kabul edilen sistem yaklaşımının işleyişine de uygun düşen, amaçlarla sonuçları sürekli olarak karşılaştırma imkânı veren, istenen sonuca ulaşılncaya kadar girdilerde değişiklik yapılmasını ve başarı şansını artıran bir özellik taşımaktadır. Ancak, propagandanın amacının farklı olmasından kaynaklanan ve propaganda için geçerli bazı başarı koşullarının bulunduğunu da söyleyebiliriz.

A- PROPAGANDANIN YAPILIŞ BİÇİMİ

Propagandanın halkla ilişkilerden farklı olarak kendine özgü başarı koşullarından biri olarak, propagandanın yapılış biçiminin olduğunu ifade etmek mümkündür.

Propagandanın başarılı olabilmesi için herşeyden önce uygun propaganda türünün ve tekniğinin seçilmiş olması gerekir. Her yerde ve her ortamda başarılı sonuç veren bir propaganda türü bulunmadığı gibi, tekniği de yoktur. Propaganda türünün ve tekniğinin, hedef kitlenin özellikleri dikkate alınarak belirlenmesi gerekmektedir. Bunun yapılması, halkla ilişkiler için geçerli olarak kabul edilen, dört adım kuralına göre yapılabilir. Fakat, içeriğinin belirlenmesi, özellikle de sonuçların değerlendirilerek, başarı derecesinin ortaya konulması, halkla ilişkiler için geçerli ölçütlerden yararlanılması, her iki faaliyet alanının farklı amaçlar taşımaları nedeniyle mümkün bulunmamaktadır.

Ayrıca, propagandanın başarı koşulları olarak, tekelleşme, yönlendirme ve yan desteklerden yararlanma sayılmaktadır⁽⁹³⁾. Belirtilen bu başarı koşullarının da propagandaya özgü koşullar olduğu açıktır.

B- KARŞI PROPAGANDANIN ETKİSİZ HALE GETİRİLMESİ

Bu başarı koşulunun da tamamen propagandaya özgü bir koşul olduğu kolaylıkla anlaşılır bir mahiyettedir. Propaganda faaliyetlerinin etkisiz kılınması amacıyla, düşmanı kendi silahı ile vurma, fikrine dayalı olarak, karşı propaganda faaliyetlerine girilir. Propagandacının, yaptığı propagandanın etkisi ortadan kaldırmaya yönelik olan, bu faaliyeti etkisiz kılması gerekir. Bu amaçla, propaganda faaliyetleri ile birlikte, karşı propaganda faaliyetlerini de yürütmesi durumunda kalır.

Karşı propaganda faaliyetleri en az, hatta bazı hallerde propaganda faaliyetlerinin yürütülmesinden daha büyük önem taşır. Propagandanın içeriğini, propagandacının belirlemesine karşılık, karşı propagandanın içeriğinin belirlenmesi, düşman

(93) LAZERFIELD, Paul F. ve MERTON, Robert K.: a.g.m., s. 340 - 344

olarak nitelenen güçlerin faaliyetlerine göre belirlenir. Bu yüzden karşı propaganda-
nın dayandırılması gereken bazı esasların bulunduğu kabul edilmektedir⁽⁹⁴⁾.

1- Rakibin Temalarını Bulmak

Propagandanın etkisiz kılınması için, onun dayandığı ana temanın bulunması ve bu ana temanın karşı propaganda yoluyla etkisiz kılınması gerekir. Ana temalara yönelik olmayan karşı propaganda, belirli ölçüde de olsa, yenilgiyi kabul etmiş izlenimi yaratabilir. Bu yüzden, rakibin propaganda faaliyetlerinin iyi izlenmesi, ele alınan konuların analizlerinin iyi yapılması, işlenen fikirlerin, öne sürülen kanıtların, yapılan suçlamaların, saptırılan gerçeklerin ortaya konulması ve kendi haklılığımızın kanıtlanması gerekir. Yanıtsız kalan her suçlama, kabul edilmiş sayılabileceği için, bütün suçlamaların yanıtlanması karşı propaganda için bir zorunluluktur.

2- Zayıf Noktalara Saldırmak

Karşı propagandanın etkisinin artırılabilmesi için rakibin zayıf noktalarının tesbit edilerek, bütün saldırıların bu noktalarda yoğunlaştırılması gerekir. Böylece, propagandanın hedef kitle üzerindeki etkileri kaldırılır veya en azından, azaltılır. Bu yapılırken, mümkün olduğunca, rakibin bize karşı kullanabileceği zayıf noktalar ortaya konmaz.

Bu durumda propaganda gerçek bir sinir savaşına dönüşür. Çünkü, rakip karşı propagandaya karşı, yeni bir karşı propagandaya girişeceği için, propagandanın "Karşı" olma özelliği artarak devam eder.

3- Güçlü Olan Düşman Propagandasına Asla Karşıdan Saldırmamak

Eğer bazı alanlarda düşman olarak nitelenen propagandacı güçlü ise, karşı propaganda faaliyetleri boyunca bu alanlara hiç değinmemek gerekir. Ayrıca, yapılacak karşı propaganda rakibin propagandası yanında çok etkisiz kalacaksa, bu durumda, rakibe dolaylı yollardan saldırmanın daha uygun olacağı söylenebilir. Aksi takdirde, propagandanın etkisini azaltacağımız yerde, onun etkisini bir kaç kat artırmış olabiliriz.

4- Rakibe Saldırmak ve Küçük Düşürmek

Propagandanın bir savaş türü olarak görülmesi, savaş için kullanılan terimlerin bu alanda da kullanılmasını normal kılmaktadır. "En iyi savunma saldırıdır" olarak bilinen bir savaş taktığının propaganda konusunda da geçerli olduğunun kabul edilmesi, karşı propaganda faaliyetlerinin yürütülmesinde en geçerli yöntem olarak benimsenmesine neden olmuştur.

Rakibe saldırmak, onu suçlamak, küçük düşürmek, onunla alay etmek, ona iftira etmek, propagandanın etkisinin azalmasına veya ortadan kalkmasına yol açarsa bunlar derhal yapılır. Propagandacı da, bunları yapılabileceğini önceden tahmin edeceği için, buna fırsat vermemek için çaba gösterecektir. Fakat, propaganda karşısında suskun kalmak, propagandacının iftira, alay etme, küçük düşürme ve suçlamalarına karşılık vermeme, hedef kitlede propagandacının söylediklerinin tamamıyla gerçekleri yansıttığı izlenimi yaratabileceğinden, karşı saldırıya geçme en geçerli yol olarak izlenmektedir.

(94) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 76 - 79

Fransız liderlerden Clemanceau'nun kendisine yöneltilen bütün eleştirilere ve suçlamalara anında cevap vermesinin, rakiplerini etkisiz kılmada büyük rolü olduğu ifade edilmektedir⁽⁹⁵⁾.

5- Rakibin Propagandasını Olaylarla Çelişkili Bir Duruma Sokmak

Rakibin propagandasının gerçekleri yansıtmadığı, karşı propaganda yoluyla ortaya konulmaya çalışılır. Ancak, hedef kitle bu durumda hangisine inanacağına karar vermede güçlük çekecektir. Propagandacının öne sürdüğü görüşlerin, somut olaylarla çeliştiğinin ortaya konulması halinde kitleler, iddialardan ziyade somut olaylara inanma eğiliminde olduğundan, propagandacının öne sürdüğü görüşlerinin çürütülmesi mümkün olacaktır.

Propagandacı faaliyetlerini sürdürürken, somut olaylarla çelişmeyen temalar işlemeye çaba gösterecektir. Fakat, gerçeği yansıtmayan her konuda olduğu gibi, propagandacının öne sürdüğü iddiaların gerçeğe dayanmaması halinde bunların somut olaylarla çeliştiğinin ortaya konması mümkündür. Kaldı ki, yetenekli bir karşı propagandacı, propagandacının gerçekleri yansıtan ifadelerini bile, çeşitli kelime ve zeka oyunları ile somut olaylarla çeliştiği izlenimini yaratabilir.

6- Rakibi Gülünç Düşürmek

Rakibi gülünç duruma düşürmek mevcut hikaye, fıkra ve gülünç olayların kahramanlarının değiştirilmesi veya yenilerinin bulunması yoluyla yapılır. Çeşitli benzetmeler yanında, bu alanda karikatürcülere ve komedyenlere büyük görev düşmektedir. Rakibin gülünç durumunu gösteren karikatürlerin çoğaltılarak dağıtılması veya hedef kitle tarafından gülünç bulunacağına inanılan rakibe ait fotoğrafların dağıtılması en çok yararlanan yöntemlerdir.

Belçika'da bir seçim kampanyasında, rakip adayın gülünç duruma düşürülmesi için "Oyumu X'e veriyorum. Çünkü eşeğim" yazılı pankartların eşekler üzerine asılarak sokaklarda dolaştırılması, seçmenler üzerinde büyük etki yapmıştır⁽⁹⁶⁾.

7- Kendi "Güç İklimini" Üstün Kılmak

Kitlelerin güçlüden yana olma eğilimleri karşı propagandada gözden kaçırılması gereken konulardan birisidir. Bu yüzden, propagandacı sürekli olarak güçlü olduklarını, güçlerinin her geçen gün büyük artış gösterdiğini hedef kitleyi etkilemek için ileri sürer. Karşı propagandacının da kendi gücünün daha fazla olduğu kanıtlanma girişiminde bulunması propagandacının iddia ettiği gibi güçlü olmadığını, tam aksine giderek güç yitirdiğini, somut olaylardan örnekler vererek, sağlam kanıtlar göstererek ortaya koyması gerekir.

Özellikle demokratik ülkelerde, siyasal partiler arasında görülen propaganda kampanyalarında, seçim sonuçlarının değerlendirilmesinde, kendi güç iklimini üstün kılma çabalarına sık raslanmaktadır. Seçimi kazanan partinin de, kaybeden partinin de kendini güçlü sayması, başarılı olduklarını öne sürmeleri, hedef kitlelerin güçlüyü ödüllendirme, güçsüzü cezalandırma eğiliminde olmaları ile açıklanabilir.

(95) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 77

(96) DOMENACH, Jean - Marie: a.g.e., s. 79

SONUÇ

20. Yüzyıl için atom çağı, iletişim çağı, bilgisayar çağı, propaganda çağı, kitleler çağı gibi adların kullanıldığını görüyoruz. Bu yüzyılın adı ne olursa olsun, ister belirlenen bu adlardan biri, ister daha başka şekilde bir adlandırma yapılsın, bunlardan hiçbiri, 20. yüzyılda, savaşlarda ölen insan sayısının, diğer yüzyıllara nazaran, utanç duyulacak bir sayıya ulaştığı gerçeğini değiştiremez. Bu yüzyılın başka bir özelliği olarak, refah, eğitim ve kültür düzeyinin diğer yüzyıllara göre mukayese edilemeyecek kadar yükselmiş olması; bilim ve teknoloji alanında ulaşılan düzeyin dünya boyutunu çoktan aşarak, uzayda büyük mesafeler kaydedilmiş olmasıdır. Bu çelişkili durumları birlikte ele alıp incelediğimizde, insanların medenileştikçe vahşileştikleri, sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bütün herşeye rağmen, içinde bulunduğumuz yüzyılın insanın öneminin arttığı bir yüzyıl olduğu söylenebilir. Yönetim şekilleri ne olursa olsun, bütün ülkelerin yöneticileri, yönettikleri insanların desteğini arama eğilimine girmişlerdir. Geçmişteki, totaliter yönetimlerden farklı olarak, halkı etkileme, yönlendirme, onlara bir görüşü benimsetme çabalarında da bir artış görülmüştür. Bu tür çalışmaların artmasına paralel olarak, kitle iletişim araçlarında da, inanılmaz boyutlara varan gelişmeler gözlenmiştir. Bu iki gelişmenin aynı yöne yönlendirilmesi, propaganda ve halkla ilişkilerin bugünkü anlamda ele alınmaları sonucunu doğurmuştur.

Dünya Savaşları, Lenin, Mussolini, Hitler ve Mao'nun iktidara gelmeleri, Doğu ve Batı Bloklarının ortaya çıkması, demokratik ülkelerdeki siyasal partilerin iktidar mücadeleleri propagandanın etkili bir silah olduğunu göstermesine bağlı olarak, propagandayı günümüz insanının, kendi arzu ve iradesine bağlı olmaksızın, hayatının bir parçası haline getirmiştir.

20. Yüzyıl bilimsel alanda da büyük gelişmelere sahne olmuştur. Daha önceleri bilinmeyen pek çok alanın, bir bilim dalı haline gelmesi yanında bilinen bütün alanlarda da geometrik dizilerle ifade edilebilen boyutlarda ilerlemeler olmuştur. Bu gelişmeler, sadece fen bilimleri alanıyla sınırlı kalmayıp, sosyal bilimler alanında da görülmüştür. Bilimsel çalışmaların verilerinin yoğun kullanımı, her şeyin odak noktasını oluşturan insanların etkilenmesi, onların güven ve desteklerinin kazanılması alanlarında da kullanılmaya çalışılmıştır. Bu yöndeki çalışmalar, halkla ilişkiler faaliyetlerinin yoğunlaştırılmasına yol açmakla kalmamış, halkla ilişkiler adıyla yeni bir bilim dalının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu açıdan bakıldığında, halkla ilişkiler ve propaganda aynı dönemde gelişmeye başlamaları, aynı tekniklerden yararlanmaları ve belirli bir hedef kitleyi etkilemeye yönelmeleri bakımından benzerlikler göstermektedirler. Ancak, bu benzerliklere rağmen, amaçlarının farklı olması, içeriklerinin farklı olması bu iki faaliyet alanını birbirinden önemli ölçüde ayırmaktadır. Amacı ve içeriği farklı olan iki faaliyet alanının, esasa yönelik olmayan benzerliklerinden dolayı, aynı olarak nitelendirilmeleri, büyük bir yanılgı olacaktır.

Dünyadaki demokratikleşme sürecinin artarak devam etmesi, totaliter yönetimlerin yerlerini demokratik yönetimlere bırakması, ülkeler ve kurumlar düzeyinde demokratik kuralların tam olarak uygulanması propaganda ile halkla ilişkileri, birbirine yaklaştırırsa bile, bunların özdeşleşmelerini hiçbir zaman sağlamayacaktır. Bu iki faaliyet alanının amaçları farklı olduğu sürece, bu iki kavramı özdeşleştirme çabaları bir sonuç vermeyecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- (1) ABADAN, Nermin: Halk Efkarı, AÜ SBFYayımları Ankara, 1956
- (2) ASNA, Alaaddin: Halkla İlişkiler, TODAİE Yayını Ankara, 1969.
- (3) AYKAÇ, Burhan: "Kooperatiflerde Halkla İlişkiler", Kooperatifçilik, Ocak - Şubat - Mart 1989.
- (4) BERLE, Adolf A.: (Çev. Nejat Muallimoğlu) İktidar, İstanbul 1980.
- (5) CHAUMELY, Jean ve HUISMAN, Denis: Les Relations Publiques, PUF, Paris, 1962.
- (6) CHRISTENSON, Reo M. ve McMILLIAMS, Robert (Editör): Voice of the People, New York, 1962.
- (7) DAVER, Bülent: Siyaset Bilimine Giriş, 4. Baskı, Kalite Matbaası, Ankara, 1976.
- (8) DOMENACH, Jan - Merie: La Propagande Politique, PUF, Paris, 1955.
- (9) DÖNMEZER, Sulhi: Sosyoloji, 8. Baskı, Savaş Yayınları Ankara, 1982.
- (10) DRIENCOURT, Jacques: La Propagande, Nouvelle Force Politique, Paris, 1950.
- (11) Dünya Savaşları Ansiklopedisi, 2. Baskı, C. 3-4, İstanbul, 1983.
- (12) ERTEKİN, Yücel: Halkla İlişkiler, TODAİE Yayını, Ankara, 1983.
- (13) FRIEDRICH, Carl J. ve BRZEZINSKI, Zbigniew K.: (Çev. Oğuz Onaran) Diktatörlük ve Otok-rasi, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara, 1964.
- (14) FROMM, Eric: (Çev. Ayda Yörükan) Hürriyetten Kaçış, 3. Baskı, İstanbul 1982.
- (15) HALLE, Louis J.: (Çev. Fahri Çeliker) Soğuk Harp, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1976.
- (16) HITLER, Adolf: (Çev. A. Nejad) Kavgam, 8. Baskı, Tokar Yayınları, İstanbul, 1976.
- (17) HOFFER, Eric: (Çev. Erkil Günür) Kesin İnançlar, 3. Baskı, Tur Yayınları, İstanbul, 1980.
- (18) KAYABALI, İsmail ve ARSLANOĞLU, Cemender: Propagandanın Sosyo-Psikolojik Temelleri, Ankara, 1983.
- (19) KAZANCI, Metin: Halkla İlişkiler, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- (20) KITSIKIS, Dimitri: (Çev. Hakkı Devrim) Yunan Propagandası, İstanbul 1976.
- (21) LABIN, Suzanne: Komünist Propaganda Taktikleri, 2. Baskı, Ankara, 1976.
- (22) LACOMBE, Roger: (Çev. Suat Erginer) Demokrasi Buhranı, İstanbul, 1962.
- (23) LE BON, Gustave: (Çev. Selahattin Demirkan) Kitleler Psikolojisi, 4. Baskı, Yağmur Yayınları İstanbul, 1979.
- (24) LENIN, V.I.: (Çev. Güröl İlban) Örgütlenme, Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1977.
- (25) LENIN, V.I.: Que Faire?, Editions Sociales, Paris, 1969.
- (26) LENIN, V.I.: (Çev. Ali Özer) Kültür ve Kültür İhtilali Üzerine, Ser Yayınları, Ankara, 1969.
- (27) LENIN, V.I.: La Maladie Infantile du Communisme, Union Generale d'Editions, Paris, 1962.
- (28) LINCOLN, R.A.: "Basınla İlişkiler ve Kitle Haberleşmesi", Halkla İlişkiler Birinci Semineri, AÜ - SBF Basın Yayın Yüksek Okulu, Ankara, 1967.
- (29) MIHÇIOĞLU, Cemal: "Halkla İlişkiler Nedir?", Halkla İlişkiler Birinci Semineri, AÜ SBF Basın Yayın Yüksek Okulu, Ankara, 1967.
- (30) MIHÇIOĞLU, Cemal: Kamusal İlişkiler, AÜ SBF Basın Yayın Yüksek Okulu, Ankara, 1983 - 1984.
- (31) MITCHELL, Malcolm G.: Propaganda, Polls and Public Opinion, New Jersey, 1970.
- (32) ONARAN, Alim Şerif: Kamuoyu, Filiz Kitabevi, İstanbul 1984.
- (33) PEROUTKA, Ferdinand: (Çev. Awni Kadıgil) Bildiri, Tur Yayınları, İstanbul, 1979.
- (34) QUALTER, Terence H.: (Çev. Ünsal Oskay) "Propaganda Teorise ve Propagandanın Gelişimi", SBF Dergisi, C. XXXV, S. 1-4, Ocak - Aralık 1980.
- (35) QUALTER, Terence J.: Opinion Control in Democracies, New York-1985
- (36) REVEL, Jean François: (Çev. Necati Erkurt) Demokrasi Çıkmazı, Kelebek Yayınları, İstanbul, 1982.
- (37) SAUVY, Alfred: L'Opinion Publique, PUF, Paris, 1956.
- (38) Tanıtma ve Kamuoyu Aydınlatma, V. Beş Yıllık Planı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPTYayımları, Ankara, 1983.
- (39) TANINLI, Server: Devlet ve Demokrasi, 2. Baskı, İstanbul 1981.
- (40) THOMSON, Oliver: Mass Persuasion in History: An Historical Analysis of the Development of Propaganda Techniques, Edinburg, 1977.
- (41) TOLAN, Barlas: Toplum Bilimlerine Giriş, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara, 1985.
- (42) TORTOP, Nuri: Halkla İlişkiler, Ankara, 1990.
- (43) WEBER, Hermann (Editör): (Çev. Ümit Kıvanç) III. Enternasyonal, Belge Yayınları, İstanbul, 1979.

TÜRK ÇEVRE TEŞKİLATININ YAPISI VE SORUNLARI

Yrd. Doç. Dr. Kemal Görmez (x)

GİRİŞ

Çevrenin çok değişik tanımları yapılmasına rağmen, bunların en tutarlısı "İnsanı etkileyen ve ondan etkilenen dış şartların tamamıdır" şeklinde yapılan tanımdır. Çünkü kavramın böyle algılanmaması halinde sorunun boyutları ve ona yönelik çözümlerin kısmi kalması tehlikesi ile karşı karşıya kalınılmaktadır.

İnsanlık, doğuşundan beri bir çevrede, onunla etkileşim içinde yaşamıştır. Bu etkileşim önceleri uyum içinde gerçekleşirken, insanın tabiatla olan dengesinin ciddi bir biçimde bozulması günümüze kadar da hızlanarak sürmüştür. Bu bozulma sürecine paralel olarak da insanlık çevre sorunlarına çözümler aramaya başlamıştır. Ancak pek çok çabaya rağmen, anılan sorunların insan ve diğer canlıları tehlikeden koruyamadığı da görülmektedir. Ayrıca kirlenme ve bozulma sürekli olarak artmaktadır.

Çevre sorunlarını önlemeye yönelik tedbirlerin bir otorite koordinasyonunda toplumun tamamını kapsayacak bir biçimde gerçekleştirilmesi esastır. Burada toplumsal bilincin etkisini inkar etmek niyetinde değiliz. Çünkü, çevreyi korumanın en iyi yolu toplumun çevreye sahip çıkmasıdır. Ancak, bütün kamu hizmetleri gibi çevre korunması ve geliştirilmesi de toplumsal bazı grupların yanında kamu otoritelerinin de görevidir. Biz bu çalışmamızda Türkiye'de çevre sorunlarının önlenmesinde, varolan kamu örgütlenmesinin yapısı ve sorunları üzerinde durmak istiyoruz.

TÜRKİYE'NİN ÇEVRE POLİTİKASI

Türk çevre teşkilatını incelemeden önce, kısaca, Türkiye'nin çevre politikasının bir özetini vermenin faydalı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü çevre yönetimi, çevre teşkilatı, çevre politikasının bir sonucu olarak kurumlaşmakta ve uygulamaya geçmektedir.

Çevre Politikası genel bir tanımla, bir ülkenin çevre konusundaki tercih ve hedeflerinin belirlenmesi anlamına gelir. Bu politika kısaca insanların sağlıklı bir çevrede yaşamaları, tabii çevrenin muhafazası ve geliştirilmesi olarak özetlenebilir.

(x) G.Ü.İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi

(1) bkz. T.Ç.S.V. Türkiye'nin Çevre Politikası, Ankara, 1988.

Türkiye’de çevre ile ilgili politikaların oluşturulması oldukça eskiye dayanır. Cumhuriyetten önce, Fatih dönemindeki Budin Kanunnamesi, 1900’larda çıkarılan Asâr-ı Atika Nizamnamesi, Ebniye Nizamname ve Kanunları gibi pek çok düzenlemenin var olduğunu biliyoruz.

Osmanlı’dan Cumhuriyete geçişte de konu ile ilgili bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır.

1930 yılında yürürlüğe giren Belediye Kanununun ve Umumi Hıfzısıhha Kanunu, bunun en iyi örneklerindedir. Özellikle Umumi Hıfzısıhha Kanunu, dönemine göre oldukça önemli ve çevre konusunda duyarlı hükümler içeren hukuki metinlerdir.

Ama Türkiye’de çevre ile ilgili politikaların oluşturulmasında 1970’li yıllarda artma görülmüştür. Stockholm’de toplanan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı’nın bütün dünya’da yarattığı ekolojist anlayış Türkiye’yi de etkilemiştir. Aynı şekilde Batı Avrupa’da başlayan ekolojist hareketlerin de hızla taraftar toplamaya başlaması ülkemizde de aydınlar ve bazı bürokratik kademelerde etkili olmaya başlamıştır. Ancak Türkiye’de çevre politikasının hukuki düzenlemelerin artması şeklinde değişmesinde, esas faktör, çevre sorunlarının 1970’li yıllardan sonra ciddi bir biçimde artmaya başlamasıdır.

Türkiye sanayileşme hamlelerine 1950’lerde başlamış ve sanayileşme - şehirleşme hızının artması ile, çevre sorunlarında da artış görülmeye başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak 1961 Anayasası’nda doğrudan çevre ile ilgili olmamakla birlikte, 49. maddesinde konut ve çevre ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde bazı düzenlemelerin daha yapıldığını biliyoruz. Ancak bunlar bütün çevre alanlarını düzenlemekten uzak kalan ve Su ürünleri Kanunu, Eski Eserler Kanunu gibi temel kanunlarla, daha önceden varolan bazı kanunlara çevre ile ilgili bazı değişikliklerin eklenmesi şeklindedir. Bunlara örnek ise İmar Kanunu, Orman Kanunu gibi kanunlardır. Yalnız 1970’li yılların sonlarına doğru Ankara’nın hava kirliliği başta olmak üzere bazı kısmi kirlenmeleri önlemek için özel düzenlemelerin yapıldığını görüyoruz.

1982 Anayasası’na kadar olan dönemde oluşturulan politikalardan farklı ve dönemin özelliklerini aşan bir faaliyet olarak 1978 yılında Çevre Müsteşarlığı’nın kuruluşunu gösterebiliriz. Gerçi daha önce 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ilk defa çevre sorunlarından ayrı bir başlık altında bahsediliyor ve bazı önlemlerin geliştirileceği ifade ediliyordu ama uygulamada en önemli girişim Çevre Müsteşarlığının kuruluşudur. 1978 yılında kurulan Çevre Müsteşarlığı ve Başbakanlık Çevre Teşkilatı 1984 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür.

Çevre alanında günümüzdeki düzenlemelerin temelini, 1982 Anayasası oluşturmaktadır. Bu Anayasanın 56. maddesi ve 63. maddesi doğrudan çevre sorunları ile ilgili olup, bu dönemde çıkarılan pek çok kanuna kaynaklık etmiştir. Ayrıca bu Anayasa “çevre hakkı”nı bir insan hakkı olarak kabul edip anayasal güvence altına almıştır⁽²⁾.

1982 Anayasası ile birlikte çevre hakkı ve çevre değerlerinin hızla pozitif hukuca geçtiğini görüyoruz. Bunun ilk örnekleri 1983 yılında yürürlüğe giren 2872 sayılı Çevre Kanunu, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve Boğaziçi

(2) Görmez, Kemal; “Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları Üzerine Bazı Mülâhazalar” *Türkiye Günü*, Sayı 3, Haziran 1989 s. 9

Kanunu'dur. Daha sonra Milli Parklar kanunu, Turizmi Teşvik Kanunu, Kıyı Kanunu, İmar Kanunu gibi kanunlar yürürlüğe girerek çevre korunması alanında önemli boşluklar doldurulmuştur.

Aynı dönemde Çevre kanununun öngördüğü yönetmeliklerden Gürültü Kontrol Yönetmeliği, Hava Kalitesinin Kontrolü Yönetmeliği, Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği gibi bazı yönetmelikler de yürürlüğe girmiştir. Ancak bu dönemde çevre ile ilgili kanunların pratiğe geçirilmediği, en azından yeterince uygulanmadığı görülmektedir⁽³⁾. Dönemin iktidarlarının kalkınma anlayışının, doğal dengeyi ikinci plana iten bir muhtevaya sahip olması, diğer taraftan çevre ile ilgili olarak çıkarılan hukuki düzenlemeler arasında ihtilafların bulunması⁽⁴⁾ ⁽⁵⁾, hukuki düzenlemelerin yeterince korumacı olmadığı ve kirlenmenin devam etmesini önleyemediğini göstermektedir.

TÜRK ÇEVRE TEŞKİLATI

Çevre teşkilatından doğrudan doğruya çevre sorunları ile ilgili, yani korumaya ya da geliştirmeye yönelik kuruluşları anladığımız için çevre ile ilgili olan bütün kuruluşlardan bahsetmek anlamsız olacaktır. Çünkü geniş anlamıyla insani bütün faaliyetler çevre ile ilgilidir. Bu bakımdan 1970'li yıllara kadar kurulmuş çevre ile ilgili olan kuruluşları çevre teşkilatı saymak pek anlamlı olmayacaktır. Hemen belirtmek gerekirse, İmar İskan Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Hıfzısıhha Enstitüsü gibi kuruluşlar, cumhuriyetin ilk yıllarından beri çevre ile ilgili görevler yapan kuruluşlardır. Hatta belediyeler ve köyler Osmanlı Devletinden bu yana çevre ile ilgili bazı görevler yürütmektedirler. Biz bu yazımızda çevre teşkilatını, ilgisi ve sorumluluğu, olduğu noktalarda da diğer kuruluşları incelemeye çalışacağız.

Daha önce çevre ile ilgili faaliyetlerin ve özellikle politika oluşturmanın 1970'li yılların sonlarına doğru arttığını belirtmiştik. Bu anlamda Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın da önemli bir yeri olduğunu belirtmek istiyoruz. Bu dönemde bilimsel faaliyetler artmış, çevre ile ilgili birimler çoğalmış ve 1974 yılında DPT başkanlığında "Çevre Sorunları Daimi Danışma Kurulu" kurulmuştur. Yine aynı yıl İmar İskan Bakanlığının başkanlığında, İçişleri, Sağlık ve Sosyal Yardım, Gıda Tarım ve Hayvancılık, Sanayi ve Teknoloji, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Turizm ve Tanıtım Bakanlıkları'ndan oluşan Çevre Sorunları Koordinasyon Kurulu'nun kurulduğunu görüyoruz⁽⁶⁾. Yine, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığında "Çevre Sağlığı Koordinasyon Komisyonu", Dışişleri Bakanlığının başkanlığında "Kuruluşlararası Komisyon" gibi çeşitli kurum ve kuruluşlar da bu dönemde kurulmuştur⁽⁷⁾.

Çevre sorunları ile ilgili doğrudan görevli ilk kuruluş 27/7/1978 gün ve 16041 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla kurulmuştur. Bu kuruluş Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı'dır⁽⁸⁾. Müsteşarlığa, çevre ile ilgili politika tesbit etmek, kuruluşlar arasında

(3) Öz, Esat; "Dünya'da ve Türkiye'de Ekoloji Hareketinin Gelişimi Çevre Koruma Derneklerinden Siyasal Partilere", **Türkiye Günü**, Sayı 3, Haziran 1989, s. 33

(4) Görmez; a.g.e. s. 9

(5) Sönmez, Tulu; "Hukuken Eşref Saatinin Ayanı", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı 120, Haziran 1990, s. 15 - 17.

(6) Bulca, Aydan; "Çevre Sorunları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt. 11 - 12. s. 346.

(7) İsbir, Eyüp; **Şehirleşme ve Meseleleri**, Ankara 1986, s. 116

(8) R.G. 12 Ağustos 1978, Sayı 16375

koordinasyonu sağlamak, yürütmeyi denetlemek gibi görevler verilmiş, ancak bu kurum aktif olarak faaliyet gösterememiştir. Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı, Başbakanlık Çevre Örgütü'nün bir birimi olarak Yüksek Çevre Kurulu, Teknik İnceleme Komisyonu ile birlikte faaliyetini sürdürmüştür. Bunlardan Yüksek Çevre Kurulu, Başbakan veya Yardımcısının başkanlığında, Başbakanın uygun göreceği bakanlardan, DPT ve Çevre Müsteşarlarıyla iki müsteşar yardımcısından oluşmaktaydı; Müsteşarlık ise Eğitim, Mevzuat ve Finansman, Çevre Standartları, Teknoloji ve Uluslararası İlişkiler olarak dört ana hizmet biriminden oluşurken, üçüncü birim olan Teknik İnceleme Komisyonu, Müsteşarlığın hizmetlerinden yararlanabileceği uzmanlardan oluşmaktaydı.

Bu kuruluş 1984 tarihinde Çevre Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülerek hizmet vermeye başladı (9).

ÇEVRE TEŞKİLATININ MEVCUT YAPISI

Türkiye'de çevre ile ilgili faaliyetlerin koordinasyonunu gerçekleştiren, çevre koruması ile ilgili politikalar tesbit eden kuruluş, Başbakanlık Çevre Müsteşarlığıdır. Çevre Müsteşarlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin birinci maddesinde "Çevrenin korunması ve iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel alanda arazinin ve tabii kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması, her türlü çevre kirliliğinin önlenmesi, ülkenin doğal bitki ve hayvan varlığı ile tabii ve tarihi zenginliklerinin korunması için Başbakanlığa bağlı Çevre Müsteşarlığı'nın kurulduğunu"⁽¹⁰⁾ belirtmektedir. Bu maddede görüldüğü gibi ülkemizin çevre korunması ve geliştirilmesi ile ilgili esas teşkilatı, Çevre Müsteşarlığı olarak belirtilmektedir. Müsteşarlık 1989 yılına kadar çeşitli evrelerden geçerek mevcut halini almıştır. 1978 yılında kurulan Başbakanlık Çevre Teşkilatı ve Çevre Müsteşarlığı'nın 222 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Başbakanlık Çevre Genel Müdürlüğü'ne dönüştürüldüğü ve bu kurumun da 1989 yılına kadar faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir. İsimleri ve ünvanları değişmesine rağmen bu kuruluşların tamamı hemen hemen aynı görevlerle donatılmış ve teşkilat olarak aynı kalmışlardır. Ancak görev ve yetkiler aynı kalmasına rağmen görevlilerde ve bazı organlarda küçük değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Mesela Yüksek Çevre Kurulu olarak 1978 yılında kurulan örgüt daha sonra isim değiştirerek Merkez Çevre Kurulu olurken, daha sonraki yıllarda da aynı görevleri yapmaya devam etmiştir. Aynı biçimde 1984 yılında Başbakanlığa bağlı Çevre Genel Müdürlüğü'nün Taşra Teşkilatı olarak Mahalli Çevre Kurulları öngörülürken daha sonra Çevre Kanununda yapılan bir değişiklikle İl Çevre Kurulları kurulmuş aynı anda aynı görevlerle donatılmış iki teşkilat faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu durum 1989 yılında düzeltilerek, Çevre Müsteşarlığı'nın taşra teşkilatı olarak Mahalli Çevre Kurulları kabul edilmiştir. Bu kuruluş da her ne kadar teşkilat yapısında, yani ana hizmet birimlerinde geçtiğimiz on yıl içinde bazı değişiklikler yapıldıysa da aynı görevlerle faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. Kısaca tabelalar ve isimler sık sık değişirken örgütün temel yapısı fazlaca değişmemiş, sadece kafa karıştırmış ve bir türlü rayına oturmayan teşkilat havası vermiştir.

(9) R.G. 18 Haziran 1984, Sayı 18435

(10) R.G. 9 Kasım 1989, Sayı 20337

Çevre Müsteşarlığı'na, görev olarak çevrenin korunması ve geliştirilmesi için politika üretmek, Ülke Çevre Master Planı hazırlamak, çevrenin korunması ve geliştirilmesi amacıyla araştırmalar yapmak, çevre standartları belirlemek ve uygulanmasını sağlamak, kuruluşlar arasında işbirliği sağlamak gibi oldukça önemli görevler verilmiştir. Bu görevleri yapacak dört ana hizmet birimi şeklinde teşkilatlanan Müsteşarlıkta, Çevre Sorunları Başkanlığı, Planlama ve Kaynak yönetimi Başkanlığı, Koordinasyon Başkanlığı, Dış İlişkiler Başkanlığı olmak üzere faaliyet gösteren birimler bulunmaktadır.

Taşrada ise Mahallî Çevre Kurulları kurulmuş ve Çevre Müsteşarlığı'nın küçük bir taşra temsilcisi olarak düşünülmüştür. Her ilde kurulacak bu birim Valinin başkanlığında İl İdare Şube Başkanları, Belediye Başkanı, varsa o ilde bulunan Yüksek Öğretim Kurumu Temsilcisi ve Sanayi Odası, Ziraat Odaları Başkanları ve varsa Çevre Müsteşarlığı Temsilcisinden meydana gelmektedir. Kurulun Sekreteryasını İl Sağlık Müdürlüğü yerine getirmektedir.

2872 sayılı Çevre Kanununun değişik 3416 sayı ve 3.3.1988'de kabul edilen Merkez Çevre Kurulu da Türk Çevre Teşkilatını en üst organlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurul Çevre Müsteşarının başkanlığında İçişleri, Maliye Gümrük, Bayındırlık ve İskan, Sağlık, Ulaştırma, Tarım Orman ve Köyşleri, Sanayi ve Ticaret, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu yetkililerinden oluşmaktadır.

Bu kurulun sekreteryaya görevini Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı yapmaktadır. Türkiye'de Çevrenin korunmasıyla ilgili bütün görevler görünürde Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı'na verilmişken, 1989 yılında bazı özel görevlerle yeni bir örgüt daha kurulmuştur. Bu örgüt Başbakanlık Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığıdır. 13 Kasım 1989 tarih ve 20341 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan örgüte "Türkiye'nin sahip olduğu çevre değerlerini korumak ve mevcut çevre sorunlarını gidermek için tüm tedbirleri almak..." gibi görevler verilmiştir. Bununla da kalmamış ve bir "Özel Çevre Koruma Kurulu" oluşturulmuştur. Bu kurul Başbakanlık Müsteşarı'nın Başkanlığında Turizm Bakanlığı Müsteşarı, Çevre Müsteşarı, Orman Genel Müdürlüğü ile Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanından kurulu olup görüldüğü gibi Merkez Çevre Kurulu üyelerinin bazılarında oluşmaktadır. Bu kurulun, görevleri ile Merkez Çevre Kurulu'nun görevleri arasında benzerlik olduğu gibi, oluşturulan bölgelerde kültür ve tabiat varlıkları da olması dolayısıyla Kültür Bakanlığı yetkilisinin bu kurumda olmaması da düşündürücüdür.

Başbakanlık Özel çevre Koruma Kurumu Başkanlığı iki ana hizmet biriminden meydana gelmektedir. Bunlar, Etüd Plan Proje Uygulama Daire Başkanlığı ve Çevre Koruma, Araştırma ve İnceleme Dairesi Başkanlığıdır.

Daha sonra yapılan bazı düzenlemelerle Türkiye'nin Akdeniz ve Ege Bölgelerinde, Kurumun taşra teşkilatı olarak çeşitli Özel Çevre Koruma Bölgeleri de oluşturulmuştur.

Hemen belirtmek gerekirse, bu kurul da Çevre Müsteşarlığı gibi personel ve benzeri açılardan yetersiz olup önemli bir faaliyet gerçekleştirememiştir. Başbakanlık Çevre Müsteşarlığında, çok önemli ve kapsamlı görevlerle donatılmış olmasına rağmen bu görevleri ifa edecek yeterli personel, araç gereç ve malzeme ile donatılmış değildir.

Kültür ve Tabiat Varlıklarının korunması da çevre koruma faaliyeti olarak düşünülürse ilgili teşkilat da Çevre Teşkilatı sayılmalıdır. Gerçi Çevre Kanununun amaç maddesinde ve Çevre Müsteşarlığının Kuruluş Kanununun amaç maddesinde tarihi ve tabii çevreyi korumak görevi Müsteşarlığa verildiyse de, Anayasanın 63. maddesinden hareketle düzenlenen 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu “korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili... faaliyetleri düzenlemek ve gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerini tesbit etmek amacıyla” çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu alanın korunması özel bir kanunla ayrı kuruma verilmektedir.

Hemen akla geleceği üzere aynı alanda görevli iki kanun ve iki teşkilat karşımıza çıkmaktadır⁽¹¹⁾.

Anılan Kanun, Kültür Bakanlığına bağlı olarak diğer çevre ile ilgili düzenlemeler gibi hemen bir Koruma Yüksek Kurulu oluşturmuştur. Yüksek Kurul sekiz tabii ve altı seçilmiş üyeden oluşmaktadır. Tabii üyeler, Bakanlık Müsteşarı, İlgili Müsteşar Yardımcısı, Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı, Kültür Bakanlığı'nın İlgili Genel Müdürü, Bayındırlık ve İskan Bakanlığının İlgili Genel Müdürü veya Yardımcısı, Orman Genel Müdürü veya Yardımcısı, Vakıflar Genel Müdürü veya Yardımcısından oluşmaktadır. Ayrıca Koruma Kurulu Başkanlarından seçilen altı üye de bu kurulun üyesidirler⁽¹²⁾.

Aynı kanunla oluşturulan Koruma Kuralları ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Müzecilik, Mimarlık, Şehir Planlaması konularında uzmanlardan bakanlıkça seçilecek üç temsilci, Yüksek Öğretim Kurulunca kurumlarının, arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık, şehircilik bilim dallarından seçilecek, aynı daldan olmayan iki kişi, görüşülecek konu belediye sınırları içinde ise ilgili belediye başkanı ya da teknik temsilcisi, dışında ise Bayındırlık ve İskan Bakanlığı ile ilgili ise Bayındırlık İskan Müdürlüğü'nden iki kişi, Vakıflar Genel Müdürlüğü ile ilgili ise Vakıflar Bölge Müdürü veya Teknik Temsilcisi, Orman Genel Müdürlüğü ile ilgili ise konuyla ilgili teknik temsilciden oluşur⁽¹³⁾.

Ayrıca Kültür Bakanlığı Merkez Teşkilatı'nda Kültür ve Tabiat Varlıkları Genel Müdürlüğü ve Müzeler Genel Müdürlüğüde doğrudan çevre ile ilgili faaliyet gösteren kuruluşlar olarak görülmektedir.

Burada da görüldüğü gibi Koruma Yüksek Kurulu diğer kurullarda yer alan üyelerle benzerlik arz etmektedir. Bazı Genel Müdürler hemen hemen üç kurulun da üyesi olurken, kurulların birbirleri ile koordinasyonu sağlanıyor gibi gözükse de, bu gerçekte böyle olmamaktadır. Dolayısıyla birden fazla kuruluş aynı Çevreyi korumak için farklı biçimde faaliyet göstermektedirler.

Aynı şekilde bazı turistik yörelerin korunması ile ilgili olarak Turizm Bakanlığı'nın da kendi bünyesinde bir teşkilatının olduğunu belirtmek gerekir. Yine Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Hıfzısıhha Kanunu gibi pek çok kanun, Belediyeler, Köyler ve İl Özel İdarelerine de çevre korunması ile ilgili görevler vermiştir. Bunlar üzerinde ayrıntıya girmeden Merkezi Yönetim kuruluşlarından bazılarının da çevre ile ilgili görevlerini belirtmek istiyoruz.

(11) Görmez, a.g.e. s. 9

(12) Keleş, Ruşen; **Kentleşme Politikası**, Ankara 1990, s. 454

(13) Keleş; a.g.e. s. 454

Merkezi Yönetim Kuruluşları dışında çeşitli bilimsel kuruluş ve bazı gönüllü kuruluşlarla, vakıfların çevre sorunları ile ilgili faaliyet gösterdiklerini de belirtmek gerekir.

Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı da çevre sorunları ile doğrudan ilgili büyük ve önemli kuruluşları bünyesinde barındıran bir Bakanlıktır.

Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü, toprak, su, bitki, hayvan varlığı, orman ve benzeri doğal kaynakların, bunlardan yapılacak faydalanmalarda çevrenin korunması hedeflerinin gözetilmesi faaliyetlerini yürütmektedir.

Yine Tarım Orman Köy İşleri Bakanlığı'na bağlı Orman Genel Müdürlüğü çevre teşkilatı içinde çok büyük görevler yüklenen bir kuruluş olarak görülebilir. Kurum içinde özellikle, Orman Koruma ve Yangınla Mücadele Dairesi Başkanlığı ile Millî Parklar Dairesi Başkanlığı doğrudan çevre ile ilgili görev yapan kuruluşlardır.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın, özellikle doğal çevreyi bozucu faaliyetleri dolayısıyla çevreyi korumaya yönelik tedbir almadığı zamanlarda çevreyi kirleten bir bakanlık olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Onun için Maden Dairesi Başkanlığı ve Enerji Dairesi Başkanlığı'nın Türkiye'nin çevre korunmasında mutlaka diğer kuruluşlarla koordineli çalışması bir zorunluluktur.

Aynı şekilde bakanlık bağlı kuruluşlarından Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü de ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü ve benzeri kuruluşlardandır.

Bir ilgili kuruluş olarak Başbakanlık Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, 27.8.1956 tarihinde kurulmuştur. Daha sonra 9.7.1982 de yeniden düzenlenmiş olup barışçı amaçlarla Türkiye'de atom enerjisinin kalkınma planlarına uygun olarak ülke yararına kullanılmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

Kurumun Nükleer Güvenlik Dairesi, Radyasyon Sağlığı ve Güvenliği Dairesi, Teknoloji Dairesi ve Araştırma Geliştirme Koordinasyon Dairesi olmak üzere dört ana hizmet birimi bulunmaktadır.

Kurumun Nükleer Güvenlik Dairesi, Radyasyon Sağlığı ve Güvenliği Dairesi, Teknoloji Dairesi ve Araştırma Geliştirme Koordinasyon Dairesi olmak üzere dört ana hizmet birimi bulunmaktadır.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'na bağlı Yapı İşleri Genel Müdürlüğü ve Afet İşleri Genel Müdürlüğü de çevre sorunları ile ilgili kuruluşlardan sayılabilir. Yapı İşleri Genel Müdürlüğü bina ve tesislerle, konut ve iskanla ilgili hizmetler vermesi açısından önemli bir kuruluştur. Yine Afet İşleri Genel Müdürlüğü de afete ilişkin konularda koordinasyon amacı güden kuruluştur.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, toplumun sağlığını ilgilendiren her türlü koruyucu sağlık hizmetlerinin verilmesini ve bu hizmetlere halkın katkı ve katılımını sağlamak amacı taşıyıp, bulaşıcı, salgın, sosyal ve dejeneratif hastalıklarla mücadele ile aşılama ve bağışıklık hizmetlerini de yürütmektedir. Sağlıklı bir çevre hazırlamak amacıyla, çevre sağlığını ilgilendiren her türlü önlemi almak görevi de bulunan bu kuruluş, sağlıklı olmayan müesseselerin halk sağlığına zarar vermesini önlemekle de yükümlüdür.

Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı da, özellikle Gıda Güvenliği ve Beslenme Müdürlüğü, Çevre Sağlığı Müdürlüğü, Salgın Hastalıklar Araştırma Müdürlüğü, Zehir Araştırmaları Müdürlüğü gibi kuruluşlarıyla doğrudan çevre sorunları ile ilgili bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır.

TEŞKİLATIN BAZI SORUNLARI

Türkiye'de 1970, özellikle 1980 sonrasında çevre ile ilgili hızlı bir yasalaşma görülmesine rağmen, yasaların hazırlanmasında ve uygulanmasında tam bir tutarlılık sağlanamamıştır. Dolayısıyla bu durum çevre teşkilatınada yansımıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi büyük bir yetki ve görev karmaşası yaşanmıştır ve henüz bu karmaşa giderilmiş de değildir. Bunun en belirgin yönü Çevre Kanunu'nun kendi maddeleri arasında görülebilir. Çevre Kanununun 12. maddesi Müsteşarlığa pek çok konuda denetim yetkisi verirken, kanunun 15. maddesinde kirletici faaliyetin durdurulması ve benzeri bazı yetkilerin Sağlık Bakanlığı'na verildiği görülmektedir. Bu ve benzeri çelişkiler temel yasalarda bile var iken, teşkilatlarda olmaması mümkün değildir.

Yine teşkilatların yanlış veya hatalı da olsa tutarlı politika üretmeleri mümkün olmayacak şekilde sürekli değişikliklere uğradığı görülmektedir.

Mesela 1978 de Müsteşarlık olarak kurulan bir kurum, 1984 de Genel Müdürlük olarak örgütlenirken, yeniden 1989 yılında Müsteşarlığa dönüştürülmüştür. Merkez düzeyinde olan bu değişiklikler ana hizmet birimleri ya da taşra teşkilatında daha sık ve daha kapsamlı olarak yaşanmaktadır.

Bir başka önemli sorun ise teşkilatların kuruluşunun sadece kanunlarda kalması ve bir türlü faaliyete geçememesidir. Mesela Çevre Müsteşarlığının taşra örgütü hénüz kurulamamıştır. Bugüne kadar Mahalli Çevre Kurulu'nun kurulduğu il sayısı 10'u geçemediği⁽¹⁴⁾ gibi bunlar da yeterince faaliyet gösterememektedir. Aynı şekilde merkez düzeyinde de Müsteşarlık gerekli personeli oluşturamamıştır. Kuruluş kanununda öngörülen, çevre uzmanı, çevre denetçisi kadrolarına henüz hiç bir personel atanmadığı gibi çevre müşavirlikleri de faaliyet göstermemektedir. Aynı biçimde Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun öngördüğü Koruma Kurulları da tam olarak oluşturulmuş değildir. Ayrıca personel ve maddi açıdan donatılmış da değildirler.

Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı'nın da durumu diğer teşkilatlardan pek farklılık göstermemektedir. İşin bir başka yanı, çevre denetimlerini yapacak çevre müsteşarlığı, su kirliliği analizlerini Sağlık Bakanlığına, Karadeniz sahillerine yuran varillerin içinden çıkan maddelerin kimyasal incelemelerini Polis Laboratuvarlarına yaptırarak kadar malzeme ve araçtan yoksun durumdadır⁽¹⁵⁾.

(14) Zilelioğlu; Müsteşarlığın 9 Bölgede taşra teşkilatı oluşturmaya çalıştığını belirtmektedir. (Zilelioğlu Hilal; "Türk Çevre Mevzuatına Genel Bakış" **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı 120 Haziran 1990, s. 10

(15) Gürseler, Güneş; "Çevre İle İlgili Kurumsal Yapıda Yetersizlik ve Eksiklikler" **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı 120, Haziran 1990, s. 11

SONUÇ

1970'li yıllardan sonra giderek önem kazanan ve zaman zaman insan hayatına dahi mal olabilecek çevre sorunlarını, önlemeye yönelik mevzuatta büyük artış olmasına rağmen, çevre sorunlarının yine de artmaya devam ettiğini görüyoruz. Görüldüğü üzere bazı düzenlemeleri yapmak sorunun önlenmesine yetmemekte, mevzuatı çıkarmak, onu tutarlı bir biçimde düzenlemek ve eksiksiz uygulamak önem taşımaktadır. Ayrıca mevzuattaki bazı hatalar henüz yeterli bir çevre teşkilatının kurulmasını da engellemektedir.

Mükemmel bir çevre teşkilatı önermek ve bütün sorunları çözeceğini söylemek güç olmakla birlikte yukarıda sıralamaya çalıştığımız hataların en kısa sürede önlenmesi çevre sorunlarının boyutlarının büyümesini engellebilir.

Bütün bunlara rağmen mevcut çevre kuruluşları arasındaki görev ve yetki karmaşası ile koordinasyonsuzluk teşkilatın görünen en büyük problemidir. Koordinasyon görevi araç, uzman ve kaynaklarla donatılacak bir çevre müsteşarlığı, genel müdürlüğü ya da bakanlıkla gerçekleştirilebilir. Bunun hangi düzeyde temsil edileceği o kadar da önemli olmasa gerek. Ancak bütün yükün merkezi bir kuruluştaki olması sakıncalı sonuçlar doğurabilir. Mahalli düzeyde yerel yönetimlere biraz daha yetki ve sorumluluk verilerek Mahalli Çevre Kurullarının biraz daha güçlendirilmesi ve hızla teşkilatlanması bir zorunluluktur. Yalnız bu kuruluş yukarıdan gelen emirleri uygulamak yerine politika üreten ve uygulayan bir kurul olarak faaliyet göstermelidir.

EL YAZMASI ESERLERİMİZDE SÜSLEME SANATLARI

Adnan TEPECİK

GİRİŞ

El yazması kitap süslemeciliği, Türkler'in İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra ele alınması gereken bir konudur.

Türklerden önce de Avrupa'da el yazması eserlerde süsleme sanatları vardı dini kitapların çevresinde süsleme unsurları kullanılıyordu.

Biz burada Türk sanatını ele alıp el yazması eserlerde yapılan çalışmalarını inceleyeceğiz.

İslâmiyetin kabul edilmesiyle birlikte asıl formunu Fenikeliler'den almış olan Arap alfabesi, Kur'an-ı Kerim'in yazıya dökülmesiyle birlikte daha bir önem kazanmıştır.

Hazreti Muhammed'den sonraki halifeler ve özellikle Abbasiler döneminde hat sanatı önemli bir merhale kat etmiştir.

Türkler'in İslâmiyeti kabul etmesiyle birlikte Uygur Türkleri'nde zaten var olan güzel yazı yazma alışkanlığı İslâm yazıları için bir yol ve ideal olmuştur.

Yazı ilk önceleri bir iletişim aracı iken, daha sonraları insanlar tarafından sanat eseri amacıyla da kullanılmaya başlanmıştır. Dünyadaki bütün yazı sistemlerinin bu amaç doğrultusunda kullanıldığını görüyoruz.

Türkler'in İslâmiyeti kabul etmesinden sonra yazıda olduğu gibi alınmış ve bütün yazışmalar Arap alfabesiyle yapılmaya başlanmıştır. Bu sistemi bünyelerine kolayca kabul eden Türkler, yazıyı bir sanat eseri olarak kullanmaya başlamışlardır. Bununla da yetinmemişler yazılan eserlerin çevresinin daha güzel görünmesi için süsleme unsurları oluşturmuşlar ve ortaya mükemmel soyut eserler çıkmıştır.

Bugünkü sanat tarihçiler ve resim eleştirmenleri bu eserlere çağdaş eser demektedirler.

Türkiye'de şu anda kütüphanelerimizde 400.000 civarında yazma eser olduğunu göz önüne alırsak ne kadar büyük bir hazineye sahip olduğumuz gün gibi ortaya çıkar.

Bu eserler içerisinde ki birçok kitap tezhip yönünden çok zengindir, bazı kitaplarda beş, bazılarında ise dörtbine yakın tezhip vardır. Ayrıca kitap sayfalarına işlenen bu çalışmalar zamanın şartlarına göre demir, ahşap, taş ve daha birçok malzeme üzerine de gerçekleştirilmiştir.

16.yy. ortalarında doruk noktasına çıkan süsleme sanatlarımız, sırtını maziye dayanıp yeni yorumlara gitmiştir. Avrupa Türk süsleme sanatlarını hiç bir zaman

Türklere mal etmeyi düşünmemiştir. Selçuklu ve Osmanlı minyatür ve tezhiplerinin kaynağını Araplar ve İranlılarla, Çin'lilere mal etmişlerdir.

İşte asıl problem olarak bu durumu göz önüne alıp bu eserleri her yönüyle inceleyerek, bunların özbe öz Türk eserleri olduğunu bilimsel yönden tüm dünyaya kanıtlayabilmektir.

Araştırmamızda günümüze kadar devam etmiş olan kitap süslemeciliği hakkında genel bir açıklamaya ve açıklaması istenilen konuya ağırlık vermektedir.

Günümüz Türkiyesinde gerekli yerine oturtulamamış olan Türk sanatı, önemli özellik ve zengin değerleriyle yeniden toplumun beğenisine sunmak, insanlarımızın sanat ürünlerinde günümüz yaşayışını ve değer yargılarını göz önüne alarak yeni yorumlara gitmelerini sağlamak asıl amaç olmalıdır.

17.yy. sonuna kadar karakterli bir şekilde varlığını sürdüren Türk sanatı bu asırdan sonra batı kökenli bir etkiye girmiş ve kişilik olarak kendini bulamamıştır.

İşte Türk sanatçısının geriye dönerek değil de, tarih akışı içinde kendi sanatını inceleyip yeni ve özgün yorumlara gitmesini sağlamak ve önemini vurgulamaktır.

Tezhip Tarihi Gelişimi

Süsleme sanatları tarihimiz Türk'lerin tarih sahnesine çıkmasıyla başlar. Türk tezyini şekillerinde M.Ö. 18.12. Yüzyılların arasında geometrik ve resimsel, hayvanlardan figüre edilmiş tezyini çalışmalar görülmektedir.

Tabiattan faydalanıldığı gibi, bir takım hatların muhtelif şekillerle ve bir araya gelmesinden mürekkep birleşmelerde büyük yer verilmiştir.

Orta Asya'da kağıdın icadı ile birlikte Türklere resim minyatür ve tezhip gibi sanatların en güzel örnekleri ile geliştiği görülür. Ancak Orta Asya'daki Türk zevkinin yarattığı bu eserlerin büyük çoğunluğu batılılarca Çin'ne mal edilmiştir. Ancak Türk sanatı her devirde milli bir karakter göstermiştir. Güzel sanatların beşiği Orta Asya olup resim ve minyatürde, tezhipde bu Türk yurdu üzerinde doğmuştur.

Mazisi Orta Asya Türklüğü'ne kadar uzanan tezhip sanatı, Selçuklu sanatında daha da ileriye gitmiş, Selçuklu'lardan Osmanlı'lara geçmiş, 15 ve 16. yüzyıllardan en üst seviyesine çıkmıştır.

Tezhip

Tezhiple ilgili değişik tanımlamalar vardır. Şule Aksoy tezhipi şöyle tanımlamaktadır, "Tezhip El yazması kitaplarda levha, murakka, tuğralarda görülen hat sanatı ile birlikte gelişip güzelleşen, altın yaldız ve boya ile yapılan bezeme sanatıdır". Azade Akar'ın tanımı ise şöyle; "Tezhip, doğru anlamda kullanıldığı takdirde, atılan yıldız ve boya ile yapılan bezeme sanatıdır.

Kitap süslemesinde olduğu kadar murakkalar, tuğralar gibi güzel yazı örneklerini değerlendiren tahta, alçı ve buna benzer yüzeyler üzerine bezemeleride kapsayan bir süsleme sanatıdır.

Adnan Turani tezhibi şöyle tanımlamış; Eskiden Kur'anı Kerim ve buna benzer dini kitapların çevrelerini süslemek amacıyla yapılan süsleme sanatıdır."

Tezhip yapan sanatçıya müzehhip adı verilmektedir. Tezhip sanatını kronolojik bir sıralamayla inceleyecek olursak, bunlarda ki, üslup farklarını ve buldukları yerlere göre düşünmek gerekmektedir. Örneğin Memluk Türklerinin yapmış oldukları tezhiplerdeki süslemelerde altın, mavi ve tarihi renkte yapılmıştır.

Selçuklu Türkleri'nde ki tezhiplerde altın, lacivert beyaz ve kızıl kahve renklerle geçme, geometrik motifler ve Selçuklu münharileri çizilmiştir.

Amasya tezhibi tabir edilen süslemelerde, Zer-Ender Zer süslemeyi, mavi ve zarif tığlar tamamlamaktadır.

Fatih devrinde tezhip sanatı çok gelişmiştir. Motif renk ve kompozisyonda zenginliğin en güzelini yaşamıştır. Tekniğin mükemmelliği, desende de görülen çeşitlilik ve ince zevk, altının bol ama renklerle uyumlu kullanılışı bu devir tezhibinin başlıca özelliklerindedir.

Tezhibi Türkler Orta Asya'dan getirmişlerdir. Selçuklu'larda gelişmiş, Osmanlı'larda zirveye ulaşmıştır.

Yazma eserlerde Zahriye, Hatime, Ser levha kısımları, Kur'an'da, bölüm başları, secde kenarları, hizip gülleri ayetlerin baş ve bitim noktaları, bazı eserlerin yazı dışında kalan bütün kenarları süslenmiştir.

Hazırlanışı, Boya ve Renkleri

Tezhip ustası, başka bir deyişle müzehhip, kalıbını hazırlar ve sert bir zemin üzerinde dikine iğneliyerek tezhipleyeceği kâğıt üzerine koyar, üzerinden kömür tozu geçirmek suretiyle kalıp silme işini tamamlar. Bütün sayfa tezhiplenecekse boyanan kısımların elle bozulmaması için motifin dörtte biri silkilir, boyandıkça diğer kısımlara geçilir. Konturların çizilmesinden sonra, altın ve toprak boyalarla boyama işlemi yapılır, altın kısımlar mührerelenerek parlatılır. Motife en uygun düşecek şekilde tığlar çekilir ve tezhip tamamlanır.

Tezhipte çoğunlukta altın kullanılmakla beraber, bunun yanısıra kök boyalar, renkli toprak boyalar, madeni oksitler, bazı renkli taşların tozları, tutkallı su ile karıştırılarak kullanılmışlardır.

Klasik ve Rokoko tezhiplerinde hemen hemen her rengin bulunmasına rağmen, ondan önceki devirlerde yapılan tezhiplerde renkler daha sınırlı ve olgundur. En eski bilinen boyalar, balmumu isinden yapılan siyah, üstübeç beyazı, lapis, lazuli ve lahur çividi lacivertleridir.

Altın ile laciverdi birbirine yakıştıran Türk sanatkarları, yüzyıllar boyu en çok bu karışımı kullanmışlardır.

Türk tezhibinin temel rengi hakiki altındır, kırmızı altın, sarı altın, gümüş katılarak elde edilen yeşil altın tezhiplerde bir arada kullanılarak değişik renk görünümü sağlanmıştır.

Değişik ayarlarda hazırlanan altın varaklar, yapıştırma ezilerek toz haline getirme, serpmeye ve püskürtme gibi çeşitli metodlarla uygulanır.

Tığ

Tığ Cilt ve tezhip işlerinde bezemelerin dışı doğru ok gibi çıkan ucu sivri kısımları, bu kısımları genellikle boya ve altınla yapılır.

Türk süsleme sanatlarında genellikle bir yardımcı unsur olarak kabul edilen tığlar, tezhibde önemli bir yer tutarlar. Tezhibin bittiği yerden başlayarak paralel hatlarla dışı doğru ok gibi uzanırlar, uçları sivri bir şekilde nihayet bulurlar. Süslenen bölüm ile geride kalan boşluğun dengesini sağlamak amacı ile yapıldıkları bellidir.

Kitap süslemesinde yazılı ve tezhipli kısmın oranı kadar, bırakılacak kısmın oranında güzelliği etkiler. Tığlar ise bu iki kısım arasında dengeyi sağlar ve gözün boşluğa geçişini rahatlatır, ancak kullanıldığı yere göre tığların belli oranlarda yapılması ve tezhibe uyum sağlaması çok önemlidir.

Tığ süslemelerinde çizgilerin yeri büyüktür, ancak küçük kıvrımlar ve noktalar da kullanılmıştır. Hatta zaman içerisinde bulut motiflerinin çeşitliliğini, rumi, geometrik şekiller, çiçek motiflerini ve hayvan motiflerine benzer değişik motifleri de görmemiz mümkündür.

Tığlar buldukları yerlere göre de ayrı ayrı özellikler gösterirler, Örneğin; zahriyede yuvarlak, ya da oval bir şekil içinde sunulan yazıyı tamamlayan tığlar merkezden yayılan ışık demetini andırırlar. Mihrabiye ve dikdörtgen kitapların başlık kısımlarındaki tığlar paralel olarak yükselen oklar gibidirler. Sure veya hizip güllerinde tığlar, motifin üstünde uzun, altta ise kısa bırakılmıştır. Aynı sayfa kenarında iki üç sure gülü bulunduğu zaman genellikle tığlar birleşmiştir.

Ebru

Yukarıda saydığımız metot ve desenlerden başka kitap bezeme sanatlarından biride ebruculuktur.

Ebruculuğun hangi tarihlerden beri yapıldığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Buna mukabil çok eski tarih kitaplarında ya da murakkalarda ebru kâğıtlarına rastlanmaktadır.

Bu eserlerin yazıldığı tarihler bilinse bile, bu ebrunun yapıldığı tarihi gösterir anlamına gelmez.

Zira bu eserlerin zaman içinde tamir edilmiş olma ve bu tarihlerin o zaman bulunma ihtimalleri vardır. Ebru kâğıdının zamanının bilinebilmesi için üzerinde yapıldığı tarihin kayıtlı olması gerekir. Böyle bir ebru kâğıdı vesika hükmünde kabul etmek mümkündür.

Bilinen en eski ebru kâğıdı 1554 yılına ait bir Malik-i Eylemi yazısıdır.

Tezhip ve buna benzer Türk eserlerini bir türlü Türk eseri olarak kabul etmeyen batılilar nasılsa Ebruyu Türk eseri olarak kabul etmişlerdir. Batıda ebruya Türk mermer kâğıdı adı da verilir.

Ebruculukta Kullanılan Malzemeler

Boyalara; Ebruculukta eskiden beri toprak boyalarla bitki kökenli suda erimez boya kullanılmaktadır. Ebruda yağlı boyanında, suda eriyen anilin boyanında yeri yoktur.

Bugün bazı eğitim kurumlarında ebru adıyla yaptırılan çalışmada yağlı ve anilin boya kullanılarak çalışmaların ebru sanatıyla uzaktan yakından ilgisi yoktur. Çünkü yağlı boyada bulunan yağ kâğıdı bozar, anilin boyalarda eridikten sonra kâğıda geçmezler.

Ebru çalışmasında kitre denilen ve üstüne boya serpilecek suya yapışkan bir koyulluk vermek için kullanılır. Kitre zamkının yerine aynı özelliği taşıyan keten tohumu salep, ayva çekirdeği, deniz kadayıfı, hilbeninde kullanıldığı da bilinmektedir.

Sığır ödü, kitreli suyun yüzündeki boyaların su yüzünde kalması için sığır ödül kullanılır. Sığır ödünün bozulmasını engellemek için öd suyu önceden kaynatılır, kaynatıldığı gibi saklanır. Ebrunun yapılacağı tekne tahtadan, çinkodan ya da galvanizden yakulabilir, dikdörtgen şeklindeki teknenin boyutları kâğıt tabakasının ölçüsünde olmalıdır, derinliği 60 cm'yi geçmemelidir.

Ebrunun yapılışı: Suyu % 1 oranında kitre zamkı katılarak karıştırılır, bir gece bekletildikten sonra kitre zamkı erimiş ise bu karışım kalın bir bez torbadan süzülerek ebru yapılacak tekneye doldurulur. Eğer bu karışım koyu ise su ile salep kıvamına gelene kadar sulandırılır, daha önceden hazırlanmış boyalar bir kıl fırça yardımıyla teknenin üstünden kitreli suya serpilir boyaların su yüzünde fazla yayılması istenmiyorsa az öd ilave edilir. Boyalar su yüzünde yapmanın iradesi dışında şekiller oluşur. Ebrucunun buna yapacağı müdahale sınırlıdır, kıl, tel ya da tarak yardımıyla çeşitli şekiller çıkmasını sağlayabilirler.

Çeşitleri: Ebrunun yapım tekniğine göre birçok çeşidi vardır, bunlar şöyle sıralanabilir:

Tarzi Kadim Battal Ebru: Bir tekne içerisine konulan kitreli su üzerine fırça yardımı ile çeşitli renklerdeki boyaların serpilmesi ve meydana gelen şeklin kâğıda geçmesi ile olur.

Tarama Ebrusu: Battalda olduğu gibi, boyalar serpildikten sonra bir iğne ya da at kuyruğu (Tek kıl) kılı teknenin içinde ileri geri, sağa sola keskin hareketlerle yürütülürse buna tarama ebrusu, ya da gel git ebrusu adı verilir.

Bülbül Yuvası: At kılı ya da tel, iğne aracılığı ile kenarlarından merkeze doğru helezonik şekiller çizilerek yapılan ebrulara denir.

Somaki Ebrusu: Desen itibarıyla bir mermer cinsini andırdığı için buna somaki ebrusu adı verilmiştir.

Taraklı Ebru: Boyalar serpilip üzerinde tarak biçiminde sıkça tesbit edilmiş iğneler bulunan bir çubuk, iğneler suya girerek yapılacak şekillerin üzerinde dolaştırılırsa taraklı ebru oluşur.

Hafif Ebru: Battal, taraklı ve tarama ebrusunun sulu kitre üzerinde bilhassa hafif renklerle yapılan şekli, yazı yazmak maksadıyla kullanılır. Buna hafif ebru denir.

Serpmeli Ebru: Yukarıda bahsettiğimiz ebru tarzlarının üstüne, koyu boyalar fırça yardımı ile serpilir, fazla öd bulunmadığı için bu boyalar yayılmaz ve nokta nokta kalırlar, bu tarza serpmeli ebru adı verilir.

Kumlu Ebru: Teknedeki kitreli su kullanıldıkça kirlenerek öyle bir kıvama gelirken atılan boyalar irade dışı kum gibi noktalamaya başlar, işte bu ebruya kumlu ebru denir.

Kılçıklı Ebru: Kumlu ebru yapılırken kum gibi oluşan noktalar daha da irileşip (V) harfine benzer şekiller almaya başlar, buna da kılçıklı ebru adı verilir.

Hatip Ebrusu: Bu ebruyu yapmak için koyu olmayan bir renk tonu ile zemin atıldıktan sonra kalın bir iğne yardımıyla kuvvetli boyalardan yakın aralıklarla kitreli suyun üstüne birer damla bırakılır. İnce bir iğne eski usule göre tek at kılı bu, kat

kat renkli dairelerin içinde sağdan sola yukarıdan aşağıya bir kaç defa hareket ettirilir. Ortaya güzel şekiller çıkar.

Cilt ve Ciltçilik

Cilt, yazılı eserlerin korunması amacıyla, mukavva, deri, tahta gibi maddelerin yapılan ve üzeri süslenen bir kitap muhafazasıdır.

Cildin kâğıdın bulunmasından önce de var olduğu bilinmektedir. O dönemlerde balmumu ve papirüs üzerine yazılan eserlerin korunması için tahta kutular kullanılmıştır.

Ancak cilt ve ciltçilik kâğıdın bulunmasından sonra gelişmiştir, Türklerde cilt sanatının kökeni Orta Asya'ya kadar gitmektedir. Cilt sanatının Türk'lere, Çin'lilerden geçtiği görüşü mevcuttur, ancak Çin resim ve yazılarının cilt halinde değil, rulo halinde olduğunu biliyoruz.

Türkler'in Orta Asya'da yapılan kazılarda yazma eserleri korumak için onlara deriden muhafaza hazırlamış ve üzerini de madeni kalıplarla baskı yaparak süslemişlerdir.

Turfan, Karahaço, Beşbalğ gibi Türk illerinde yapılan araştırmalarda bulunan kitap ciltleri, 7 ve 8. yüzyıllarda bu sanatın Uygur Türkleri'nde çok ileri bir seviyede olduğu görülmüştür.

1144 ve 1145 tarihlerinde Endülüs Emevileri'nin Endülüs'te ilk kâğıt yapımını kurmaları ile ciltçilik Avrupaya'da geçmiştir. Önceleri Orta Asya'da özel bir sanat olan Ciltçilik, Türkler'in islamiyeti kabul etmesi ile birlikte gelişmiştir. Çünkü, müslüman Türkler'de yazı ve kitap kutsal sayılır ve ona duyulan bu saygı ile kitabın muhafazasına gerekli önem verilirdi.

Türk cilt sanatı 15.yy'ın ikinci yarısından itibaren en değerli örneklerini sunmaya başlamıştır. 16.yy'da Türk ciltinin en belirgin özelliği, kalıplarla gömme tekniğinin basılan ve doğacı nitelik taşıyan stilize edilmiş bitki motiflerinin kullanılmasıdır.

17.yy. Türk ciltinde kapakların hazırlanış tekniğinde önemli bir değişiklik olmuş renk uyumundaki ahengi koruyabilmiştir.

18.yy. Türk cilt sanatında, kapaklarda daha önce kullanılan motiflere ilaveten gül, karanfil, lale, nar çiçeği yaban gülü, nilüfer, sümbül çiçeklerinden çeşitli bordür, ince bir zevkle kullanılmıştır. 18.yy. ciltlerinin bir başka özelliği de deri üzerine sırma işleme ile halkâr süslemenin kullanılması ve cilti yapan sanatçının kapak üzerindeki imzasının bulunması idi.

19.yy ciltlerinde Barok ve Rokoko üslubu başlamış, ancak bu durumlar Türk ciltçiliğinin ana yapısında önemli bir değişiklik meydana getirmemiştir. 20.yy'dan itibaren klasik Türk cilti yerini modern ciltte bırakmıştır.

Cilt yapımında öncelikle bahtıyan ile meşin kullanılmıştır, daha sonraları ceylan ve deve derileri de kullanılmıştır. Deri renklerinde siyah ve kahverengiye ek olarak kırmızı, vişne, yeşil, mavi ve mor renkler kullanılmıştır.

Bir cilt kapağını dört ana bölümde inceleyebiliriz;

1. Alt ve Üst Kapaklar
2. Dip (sırt)

3. Mikleb (Kitabın ön tarafını örter, sol kapakla bağlantılıdır ve genellikle üç köşelidir.

4. Sertab (Mikleble kapak arasındadır ve miklebin hareketini sağlar.

Klasik Türk Ciltinin Özellikleri

1. Kitaplar kitap boyundadır, dışına taşmaz.

2. Şirazeler el ile örülür.

3. Sırta kavis verilmez.

4. Sırta yazı yazılmaz.

5. Ciltin ön kapağında ve arka kapağında süsleme unsurları vardır.

6. Cilt üzerine sürülen altın, klasik usullerle hazırlanır ve kullanılır, kuruduktan sonra zer mühre ile parlatılır.

Süslemeler özellikle deri kaplarda, iç kapaklarda ve dış kapaklarda mevcuttur. Bazı ciltlerde iç kapaktaki deri traş edilmiş ancak süslemesiz olarak düz bir şekilde yaptırılmıştır. 15.yy'dan itibaren kıtı'a denilen bir süsleme tarzı görülmeye başlanmıştır, bu tarz şemse ve köşebent kompozisyonunda görülür.

Kapağın köşelerine yapılan süslemeye köşe süslemesi, ortasına yapılanına güneş anlamına gelen şemse denir.

16.yy şemselerinde yuvarlaklık, 17.yy'dan sonra ise elips biçiminde şemseler yapılmıştır. İki ucu uzatılmış şemselere, selbekli ve köşelerle şemselerarası doldurulursa mülemma şemse, kapağın dış kenarını çevreleyen süslemeye bordür denirdi. Klasik şemsecilikte deri üzerindeki motiflerin bezenme şekilleride şöyle isimlendirilir.

Soğum Şemse: Kalıp doğrudan doğruya kapağın üzerindeki cilte basılarak kabartma motifler oluşturulur, yıldız kullanılmaz.

Alttan Ayırma Şemse: Motiflerin zemini ezme altınla boyanır, kabartma motifler deri renginde bırakılır.

Üstten Ayırma Şemse: Motiflerin zemini deri renginde bırakılarak, kabartma motifler ezme altınla boyanır. Bunların yanısıra, mülevven şemse, mülemma şemse, müşebbek şemse. denilen değişik türleri de vardır.

Yapılışlarına Göre Ciltler ve İsimleri

Yazma Cilt: Ezilmiş altınla deri kapaklar üzerine el ile işlenerek yapılan ciltlerdir.

Gömme Cilt: Metal, tahta, kösele gibi sert malzemelerden hazırlanan kalıplara basılarak motiflerin kabartma şeklinde belirdiği ciltlere denir.

Yakşah Cilt: Bir anlamda yazma ciltler ile gömme ciltlerin karışımıdır. Ancak; yakşah ciltte motifler ezme altınla ve fırça yardımıyla deri üzerine işlendikten sonra yakşah denilen aletle deri çukurlaştırılarak yapılır. Motiflerin kabartma şeklinde görünmesine rağmen kalıp kullanılmamıştır.

Cihar Guşe: Kapak değişik cins malzeme ile kaplanır, sadece kenarları deri çevrilidir. Bu tarz ciltler orta kısmına gelen malzemenin adı ile anılırlar, Cihar guşe ebru, cihar guşe kumaş, cihar guşe güderi, gibi isimler alırlar.

SONUÇ

El Yazması Eserlerde Süsleme Unsurları adlı araştırmamızın asıl amacı, Orta Asya'dan kalkıp Anadolu'ya gelen ve yeni bir yurt olarak buraya yerleşen atalarımızın, Avrupalıların dediği ve bildiği gibi sadece göçmen bir topluluk olmayıp aynı zamanda sanatçı ve estetik sahibi bir millet olduğumuzu ortaya koyabilmektedir.

İslamiyetin kabul edilmesi ve yeni bir alfabenin benimsenmesiyle tarih sahnesinde yeni bir görev alan Türkler, Osmanlı devleti döneminde bu görevlerini en iyi bir şekilde idrak etmişler ve bizlere büyük bir miras bırakmışlardır.

13 ila 17.yy'lar arasında duygu, düşünce ve yaşayış biçimlerini, taşa, tahtaya, demire aynı incelik ve zerafetle nakşetmişler ve ölümsüz eserler bırakmışlardır.

Tarih tekerrürden ibaret diye bir tabir vardır, fakat ben butabirin doğru olduğuna inanmıyorum. Atalarımızın ortaya koymuş olduğu bu eşsiz eserlerin birdaha tekerrür edip ortaya çıkabileceğini savunmak hayalcilik olur.

O halde yapılacak şey, tarihin akış seyrinde bunları değerlendirip, milletimizin kendi sanatını ve kendi benliğini bulmasını öz değerlerine sahip çıkmasını gelecek kuşaklara öğretebilmektedir.

Türk sanatçıları kitapların içine boya olarak altını lâây görmüşler ve bunu diğer boyalarla çok uyumlu bir şekilde de kullanmışlardır. Bu yüce düşünceye saygı duyup sahip çıkmakda bizlere düşer, her şeyden önce elimizde mevcut olan yüzbinlerce kitabın çözümlerini yapacak uzmanlar yetiştirip, Süsleme sanatlarımızı günümüzün şartları içerisinde değerlendirip yeni yorumlara giderek sanatımızın ve kültürümüzün ileriye gitmesinde bizlere rehber olmasında ön ayak olacak elemanlar yetiştirmek zorundayız.

Türk'lerin İslamiyeti kabul etmesinden sonra Kur'anı Kerim'in kutsallığına inanan, İslam felsefesinin ulvilğine kendilerini kaptıran Türkler, duygu ve düşüncelerini en ince ayrıntısına kadar bu kitapların sayfalarına dökmüşler ve bu çalışmalarını tarihe mal etmişlerdir.

Araştırmamızda Kütüphanelerimizde 400.000 civarında eser bulunduğundan bahsetmiştik, işte toplum olarak bize düşen görev bu eserlerin uzman ve sanatçı insanların elinde incelenip tarihin akışı içinde gerekli yerine oturtmaktır.

Araştırmamızın en vurgulayıcı tarafı toplumun bu sanat dalını tanımaması ve bu sanat dalından haberdar olmasıdır.

Halbuki milletler geçmişte bırakmış oldukları eserlerle tarihin sayfalarında gerekli yerlerini almaktadırlar.

Eğer biz bunu gereğince yerine getiremiyorsak gelecek kuşaktan geçmişe saygı göstermesini bekleyemeyiz.

Sanatımız 150 yıldan bu tarafa Avrupa sanatının ipoteği altına düşmüş durumdadır. Kendimize has övünebileceğimiz, özgün ve yaratıcı bir sanat maalesef 150 yıldır ortaya çıkarılamamıştır.

Çünkü kopye edip aldığımız sanat Avrupa sanatıdır ve Avrupa toplumunun değer yargılarına hitap etmektedir.

Peki biz ne yapmalıyız? Biz, her şeyden önce Avrupayı ve geçmiş değerlerimizi körü körüne taklit etmemeliyiz. Analizden senteze, inceleme araştırma devresinden

sonra yeni yorumlara gidebilecek yaratıcı ve yetenekli insanlar yetiştirmek zorundayız.

Milletleri ayakta tutan kültürleridir, kültür varlığımızı kaybedersek, savunacak ve öğünecek başka bir şeyimiz kalmayacaktır.

Son olarak ulu önder Atatürk'ün ünlü vecizesiyle konuyu bağlamak istiyorum.

“Sanatsız kalan bir Milletin, hayat damarlarından birisi kopmuş demektir.”

KAYNAKÇA

AKAR, Azade - Cahide Keskiner. “Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif” Tercüman Gazetesi Yayınları. İstanbul 1978.

ARSEVEN, Celal Esad. “Türk Sanatı” Cem Yayınları. İstanbul 1970.

ASLANAPA, Oktay. “Türk Sanatı” Evrim Matbaacılık Ltd. İstanbul 1984.

KARASAR, Niyazi. “Araştırmalarda Rapor Hazırlama Yöntemi” İkinci Baskı. Torunoğlu Offset. Ankara. 1979.

DERMAN, Uğur. “Türk Sanatında Ebru” Ak Yayınları Türk Süsleme Sanatları Serisi 5. İstanbul 1976.

ÜNVER, A. Süheyl. “50 Türk Motifi” Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul.

YETKİN, Suut Kemal, “İslam Ülkelerinde Sanat” Basın Ofset, İstanbul, 1984.

ZÜBER, Hüsnü “Türk Süsleme Sanatı” Türkiye İş Bankası Yayınları Sanat Eserleri Dizisi. Sayı 6.

KOOPERATİFÇİLİK DERGİSİ 1990 YILI BİBLİYOGRAFYASI (Sayı: 87-90)

Hazırlayan: Ayten ÇAĞLAR

YAZARIN SOYADI, ADI	AY (SAYI)	SAYFA	KONU
Arıcı, Kadir	Temmuz-Eylül (89)	63-76	1992 Avrupa Tek Pazarı Öncesinde Federal Almanya'da Çalışan Türk İşçilerinin Durumu
Atılgan, Turan	Temmuz-Eylül (89)	29-62	İzmir İlindeki Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Kırsal Alanın Örgütlenmesindeki Etkinliğin Ölçülmesine İlişkin Bir Araştırma
Aykaç, Burhan	Ekim-Aralık (90)	27-50	Propaganda ve Halkla ilişkiler
Bilgin, Kâmil Ufuk, Gümrah, Sibel	Ocak-Mart (87)	40-50	Türkiye'de ve AT Ülkelerinde Yatırım Teşvik Tedbirleri
Demirci, Rasih	Nisan-Haziran (88)	5-25	Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri Sistemi
Demirci, Rasih	Temmuz-Eylül (89)	3-4	Çağdaş Kooperatifçiliğe Doğru
Demirci, Rasih	Temmuz-Eylül (89)	5-28	Satış Sonrası Servis Üzerine Düşünceler
Dürkop, Colin	Ocak-Mart (87)	6-19	Karadeniz Bölgesi Çiftçileri Yeniliğe Hazır mı?
Edik, Yılmaz	Ekim-Aralık (90)	5-26	1163 Sayılı Kooperatifler Yasasındaki Son Değişikliklerin Genel Değerlendirmesi ve Değişikliklere Göre Kooperatiflerde Yönetim Sorumluluğu
Er, Celâl	Ocak-Mart (87)	3-5	1990 Yılına Başlarken
Er, Celâl Erdem, Fikret Akın	Nisan-Haziran (88)	26-31	Şeker Pancarı İslahında İlk Çalışmalar
Eryiğit, Süleyman	Nisan-Haziran (88)	72-84	Çağdaş İktisadi Sistemlerde ve İslâm'da İnsan

YAZARIN SOYADI, ADI	AY (SAYI)	SAYFA	KONU
Fındıklı, Remzi	Nisan-Haziran (88)	32-42	Toplum Kalkınması ve Kooperatifçilik
Görmez, Kemal	Nisan-Haziran (88)	3-4	İlmi Araştırmalar ve Yayınlarımız
Görmez, Kemal	Nisan-Haziran (88)	43-59	Türkiye'de Kooperatifçilik ve Türkiye Halk Bankasının Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri İle İlişkileri
Görmez, Kemal Mart, Suat	Temmuz-Eylül (89)	77-105	Türkiye'de Konut, Gecekondu Sorunları Çerçevesinde Belediyeler ve Tapu Tahsis Belgesi Uygulamaları
Görmez, Kemal	Ekim-Aralık (90)	51-53	Türk Çevre Teşkilatının Yapısı ve Sorunları
Öz, Esat	Nisan-Haziran (88)	60-71	Türkiye'de Sosyal-Siyasal Değişme ve Kooperatifçilik, Kooperatifçiliğin Gelişimi, Devlet ve Demok-rasi 1867-1950
Pehlivan, Osman	Ocak-Mart (87)	30-39	Vergi Yükümlülüğü Açısından Kooperatifler
Tekeli, Turan	Ocak-Mart (87)	20-29	Kooperatifçilik ve Turizm Koop-eratifçiliği
Tepecik, Adnan	Ekim-Aralık (90)	60-68	El Yazması Eserlerimizde Süsleme Sanatı

TURK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU YAYINLARI

KDV. DAHİL FİYATI (TL.)

1. Tarımsal Kalkınmada Kooperatifçilik - VI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğ ve Tartışmaları - (2 Cilt)	1.000
2. 1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun Uygulanmasında Kooperatiflerin Durumu ve Sorunları (VII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliği)	1.400
3. Az Gelişmiş Ülkelerin Ekonomik ve Toplumsal Kalkınmasında Kooperatiflerin Rolü	1.000
4. Tüketicinin Sorunları ve Kooperatifçilik	1.000
5. Altın Yapan Köy (Tercüme)	1.000
6. Kooperatif Şirketler (Yayın No. 30)	600
7. Co-operatives In Developing Countries And Turkish Experience (Yayın No. 32)	1.000
8. Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları (Yayın No. 34)	1.000
9. Az gelişmiş Ülkelerde Kooperatif ve Devlet (Yayın No. 36)	1.000
10. Kooperatifçilik ve İlkokul (Yayın No. 38)	600
11. Kooperatiflerin Ekonomik ve Sosyal Kalkınmasındaki Rolü (VIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliği (Yayın No. 39)	1.400
12. Kooperatifçilik Bilgisi (Yayın No. 40)	1.000
13. Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği (Yayın No. 41)	600
14. Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler Karşısında Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası IX. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliği- (Yayın No. 42)	1.400
15. Türk Kooperatifçiliği Üzerine Düşünceler (Yayın No. 43)	800
16. X. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliği (Yayın No. 44)	1.000
17. Atatürk ve Kooperatifçilik (Yayın No. 45)	800
18. The Co-operative Movement In Turkey And Its Exposed Development (Yayın No. 46)	1.000
19. Kooperatiflerin Vergilendirilmesi ve Vergi Sorunları (Yayın No. 47)	800
20. Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri (Yayın No. 48)	2.000
21. Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Milli Ekonomiye Katkıları (Yayın No. 49)	2.000
22. Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Yönetim (Yayın No. 50)	800
23. Atatürk Kooperatifçilik ve Türk Kooperatifçilik Kurumu (Yayın No. 51)	1.000
24. Çorlu İlçesi Seymen Köy Kalkınma Kooperatifinde Grup Tarımının Ekonomik Analizi (Yayın No. 52)	2.400
25. Vakıflar Tüzüğü (Yayın No. 53)	1.000
26. Karınca Dergisi Kooperatifçilikle İlgili Bibliyografya (Yayın No. 55)	2.000
27. XI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi- Tebliğler (Yayın No. 57)	4.000
28. XI. International Turkish Cooperative Congress- Papers- (Yayın No.59)	4.000
29. Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri (Yayın No. 60)	4.000
30. Tarımsal Üretimde Kooperasyon ve Türk Tarımına Uygulanabilirliği (Yayın No. 61)	2.500
31. Marketing Functions On Foreign Trade In Turkey And In The United States Of America (Yayın No. 63)	4.000
32. "Dünyada Mekan" Konut Kooperatifleri Semineri- Tebliğler- (Yayın No. 64)	2.000
33. "Altın Bilezik" Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri Semineri- Tebliğler- (Yayın No. 65)	1.600
34. "Bir Lokma Bir Hırka" Tüketim Kooperatifleri Semineri- Tebliğler (Yayın No.66)	2.000
35. XII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi- Tebliğler- (Yayın No. 68)	5.000
36. XII. International Turkish Cooperative Congress- Papers- (Yayın No. 69)	5.000
37. Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Bugünkü Durumu, Alınması Gereken Tedbirler- Araştırma - (Yayın No. 70)	3.000
38. Anadolu Basımında Kooperatifçilik (Yayın No. 71)	3.000
39. Bütün Değişiklikleriyle Kooperatifler Kanununun Uygulanması (Yayın No. 72)	3.000
40. Türkiye'deki Sendikal Faaliyetler İçindeki Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Gelişme İmkanları- Araştırma (Yayın No. 73)	7.500
41. Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Yapısı ve Ülke Ekonomisindeki Yeri- Seminer Tebliğler (Kooperatifçilik Dergisi Özel Sayı: ..	5.000
42. Türkiye'deki Kooperatiflerin Avrupa Topluluğu Bünyesinde Entegrasyonu- Seminer tebliği (Yayın No. 74)	2.500
43. Kooperatifler ve Özelleştirme Semineri - Tebliğler (Yayın no. 75).....	1500

Yayın İsteme Adresi: Türk Kooperatifçilik Kurumu Mithatpaşa Cad. No. 38/A-Kızılay/ANKARA
Tel: 131 61 25 - 131 61 26

Yayın Bedeli Yatırmak

İçin Banka Hesap No: T.C. Ziraat Bankası Kızılay Şb. 304/4 - ANKARA

NOT: PTT ile yayın isteyenlerin; PTT masrafı dahil yayın bedelini hesabımıza yatırdıklarına dair makbuzlarını talep dilekçelerine eklemeleri

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU YAYINLARI : NO 75

" KOOPERATİFLER VE ÖZELLEŞTİRME" SEMİNERİ

HAZIRLAYAN

TEBLİĞLER

Türk Kooperatifçilik Kurumu Organları

YÖNETİM KURULU

Başkan : **Hüsnü POYRAZ**

Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı Müsteşarı

Başkan Yardımcısı : **Dr. Şenol ERDOĞAN**

Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı

Muhasip Üye : **Turan TEKELİ**

T. Süt Endüstrisi Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi

Üye : **Yrd.Doç.Dr. Burhan AYKAÇ**

G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Üye : **Dr. Hüseyin BÜYÜKŞAHİN**

Yem Sanayii T.A.Ş. Genel Müdürlüğü Teknoloji Dairesi Bşk.

Üye : **Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ**

G.Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi Dekanı

Üye : **Yalçın DOĞAN**

T.C. Ziraat Bankası Kızılay Şubesi Müdürü

Üye : **Erol DOK**

Ziraat Yüksek Mühendisi, İşadamı

Üye : **Dr. Yusuf EKİNCİ**

MEB Müsteşar Yardımcısı

Üye : **Prof.Dr. Celâl ER**

A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi

Üye : **Ünal GÖKALP**

T.C. Ziraat Bankası Proje Değerlendirme Müdürü

Üye : **Ayhan İNAL**

Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş. Dış Pazarlama Eski Müdürü

Üye : **Kamil ÖZDEMİR**

Pankobirlik Genel Müdür Yardımcısı

Üye : **Kaplan YILDIZ**

T.C. Ziraat Bankası Hamamönü Şubesi Müdürü

Üye : **Niyazi YÜKSEL**

T.O.K.B. Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürü

DENETLEME KURULU

Başkan : **Nail TAN**

Kültür Bakanlığı Devlet Türk Halk Müziği Korusu Uzmanı

Üye : **Nihat BAYRAMOĞLU**

T.C. Ziraat Bankası Gn.Md.lüğü Koop. II. Müdürü

Üye : **Dr. Mustafa DOYUK**

Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Araştırma İstatistik Dairesi Bşk.

HAYSİYET DİVANI

Başkan : **Celâl UZEL**

Yüksek Mühendis, Koop-Kur Eski Genel Müdürü

Üye : **Dr. Mehmet ÖNDER**

T.İş Bankası Kültür ve Sanat Müşaviri

Üye : **Prof. Dr. Mümtaz Turgut TOPBAŞ**

YÖK Denetleme Kurulu Üyesi

Yönetim Kurulu Herhangi Bir Maaş,Ucret ve Hakkı Huzur Almamaktadır.

Kurum organlarının üyelerinin isimleri soyadı sırasıyla yazılmıştır.

KAYNAĞINDAN..

Yanmaz - Eksilmez - Sağlıklı...

BİRYAĞ

TRAKYA BİRLİK
ÜRÜNÜDÜR

"Yemeklerinize bereket, sağlık."